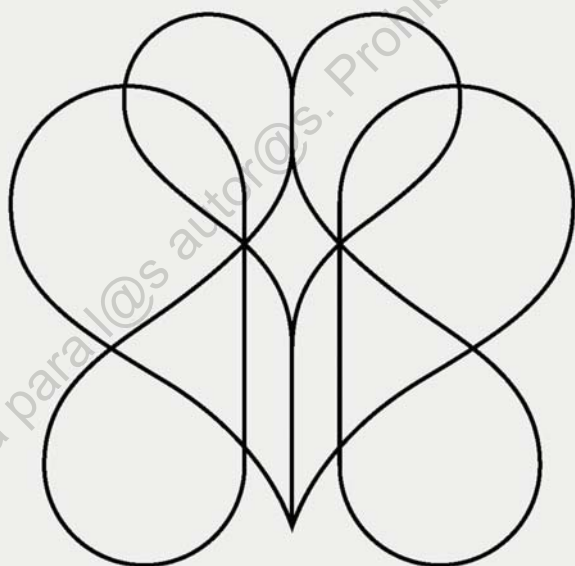

DIAGNOSI SOBRE DIVERSITATS
LGBT I ETNOCULTURALS
ENTRE L'ESTUDIANTAT DE LA
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

PRIMERA FASE

UNIVERSITAT VALÈNCIA

DIAGNOSI SOBRE DIVERSITATS
LGBT I ETNOCULTURALS
ENTRE L'ESTUDIANTAT DE LA
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

PRIMERA FASE

Copia para l@ s autor@s. Prohibida su difusión

DIAGNOSI SOBRE DIVERSITATS
LGBT I ETNOCULTURALS
ENTRE L'ESTUDIANTAT DE LA
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

PRIMERA FASE

Elena Mut

Departament de Treball Social i Serveis Socials

Francisco Torres

Departament de Sociologia i Antropologia Social

Yaiza Pérez

Departament de Sociologia i Antropologia Social

Jordi Giner

Departament de Sociologia i Antropologia Social

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

VNIVERSITAT
D VALÈNCIA

Vicerectorat
d'Igualtat, Diversitat i Sostenibilitat

diversitats

Col·labora:

GENERALITAT
VALENCIANA

Vicepresidència i Conselleria
d'Igualtat i Politiques Inclusives

Aquesta publicació no pot ser reproduïda, ni totalment ni parcialment, ni enregistrada en, o transmesa per, un sistema de recuperació d'informació, en cap forma ni per cap mitjà, siga fotomecànic, fotoquímic, electrònic, per fotocòpia o per qualsevol altre, sense el permís previ de l'editorial. Dirigiu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos, www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra.

© Del text: els/les autors/es, 2021

© D'aquesta edició: Universitat de València, 2021

Imatge de coberta: Formo

ISBN: 978-84-9133-378-4 (edició en paper)

ISBN: 978-84-9133-379-1 (edició digital en PDF)

Edició digital

Índex

Pròleg	11
1. Introducció	13
1.1. La nostra mirada i conceptualització	14
1.2. Tipus d'investigació, disseny, objectius i metodologia	17
2. Resultats dels discursos i imatges sobre la diversitat LGTB i etnocultural entre l'estudiantat de la Universitat de València	21
2.1. Diversitat etnocultural	21
2.2. Diversitat LGTB	31
3. Mirades des de les diversitats LGTB i etnoculturals	41
3.1. Necessitats, demandes i obstacles que enfronta l'estudiantat LGTB	41
3.2. Necessitats, demandes i obstacles que enfronta l'estudiantat de diferents orígens etnoculturals	57
L'estudiantat afrodescendent, l'estigma visible	57
Alumnes universitàries que porten hijab. L'omnipresència del marcador ètnic	63
L'alumnat gitano, entre la invisibilitat i l'estereotip ...	72

4. Els discursos i imatges sobre les diversitats LGTB i etnocultural de l'estudiantat per part del professorat (PDI) i personal d'administració i serveis (PAS) de la Universitat de València	81
4.1. La visió sobre la la diversitat etnocultural i LGTB per part del PDI	81
4.2. La visió sobre la diversitat i LGTB per part del PAS	88
5. Escenaris de les diversitats a la Universitat	93
5.1. Imatges referents a la diversitat etnocultural	94
5.2. Imatges referents a la diversitat LGTB	97
6. Conclusions i propostes	101
7. Bibliografia	111
8. Annex metodològic	113
9. Annex de l'observació sistemàtica	117

Copia para l@ s autor@s. Prohibida su difusión

Índex de gràfiques i taules

Gràfica 1. Distribució percentual dels cartells i butlletins referits a diversitat etnocultural per campus	94
Gràfica 2. Distribució percentual dels cartells amb referència directa i indirecta amb la diversitat etnocultural	96
Gràfica 3. Distribució percentual dels cartells amb referència directa i indirecta a la diversitat ètnica per campus	96
Gràfica 4. Distribució percentual dels cartells i butlletins referits a diversitat LGTB per campus	99
Gràfica 5. Distribució percentual dels cartells i butlletins referits a diversitat LGTB segons siguen institucionals o no institucionals	99
Taula 1. Entrevistes individuals realitzades	113
Taula 2. Entrevistes grupals realitzades	114
Taula 3. Grups de discussió realitzats	115
Taula 4. Distribució percentual dels cartells i butlletins referits a diversitat etnocultural per campus	117
Taula 5. Distribució percentual dels cartells amb referència directa i indirecta amb la diversitat etnocultural	118
Taula 6. Registre de cartells de diversitat etnocultural directa i indirecta per facultat i campus	119

Taula 7. Distribució percentual dels cartells i butlletins referits a diversitat LGTB per campus	120
Taula 8. Distribució percentual dels cartells i butlletins referits a diversitat LGTB segons siguin institucionals o no institucionals	120
Taula 9. Registre de cartells de diversitat LGTB institucional i no institucionals per facultat i campus	121

Copia para l@ s autor@s. Prohibida su difusión

Pròleg

Canviar les inèrcies i dinàmiques de treball en una universitat de més de 520 anys d'antiguitat no és gens fàcil. En acceptar el càrrec de vicerectora d'Igualtat, Diversitat i Sostenibilitat vaig valorar, en primer lloc, la necessitat de crear l'entramat organitzatiu necessari per a legitimar canvis estructurals a la Universitat de València. Aquests canvis passaven indubtablement per generar els òrgans legitimadors de les normes, que em permetrien introduir noves inèrcies, drets i obligacions en la comunitat universitària.

Així doncs, vam procedir a la creació de la Comissió de Diversitats, encarregada del disseny, posada en marxa i monitoratge de les polítiques inclusives i integrada per tots els serveis que d'una forma o d'una altra estarien implicats a fer de la diversitat una realitat en la nostra Universitat. Necessitàvem doncs elaborar un pla, consensuat per la Comissió i elevat al Consell de Govern, amb què aconseguir un posicionament estratègic i establir-ne el full de ruta a seguir en els pròxims anys. Només així es poden afectar les estructures d'una universitat capdavantera, amb solera, moderna i inclusiva de totes les realitats que recull la diversitat.

Com és habitual en el procés d'elaboració dels plans d'igualtat, sabem que el primer que calia fer era un estudi de la situació que ens poguera permetre conèixer i analitzar la realitat amb què treballar. I aquest és el treball que ací presentem.

Arran l'aprovació el 2019 del *Protocol d'atenció a la identitat i a l'expressió de gènere de la Universitat*, i mirant de preparar el camí cap a l'elaboració del I Pla de Diversitats, es va encarregar a l'equip d'investigació MIDICO la realització d'un estudi-diagnòstic en matèria de diversitat LGTBI i etnocultural entre l'estudiantat de la

Universitat, en el qual s'aborden les realitats de l'alumnat LGTB, gitano, afrodescendent i alumnes amb hijab. A aquest primer estudi seguirà una segona fase que analitzarà la realitat de l'estudiantat d'origen llatinoamericà, d'Europa de l'Est i de tercer cicle.

Amb aquesta investigació iniciem un camí envers la justícia social, en què la Universitat de València es converteix en exemple davant la ciutadania, les administracions públiques i el teixit empresarial i associatiu, amb la finalitat que el nostre estudiantat transite per una universitat més democràtica i respectuosa i que, com a futurs i futures professionals, puguen portar aquest esperit allà on vaguen.

ELENA MARTÍNEZ GARCÍA

Vicerectora d'Igualtat, Diversitat i Sostenibilitat

Universitat de València

Copia para l@ s autor@s. Prohibida su difusión

1. Introducció

La diagnosi sobre les persones amb sexualitats i gèneres no normatius (LGTB)¹ i diversitats etnoculturals entre l'estudiantat de la Universitat de València, s'ha desenvolupat en el marc de la iniciativa *diversitats*, impulsada pel Vicerectorat d'Igualtat, Diversitat i Sostenibilitat de la Universitat de València. L'objectiu és promoure, en l'àmbit institucional, una universitat diversa i inclusiva amb tots els col·lectius que componen la comunitat universitària, hui més heterogènia que mai en termes de diversitat sexual i vital, d'origen i cultura, d'ètnia i religió, com també ho és la societat valenciana.

La Universitat de València, conscient de les discriminacions per raons ètniques, culturals i per diversitat sexual i de gènere que encara estan presents tant en la societat com en la comunitat universitària, pretén obrir nous marcs culturals de recerca i reflexió per atendre els reptes que implica l'atenció a la diversitat. En aquesta línia, la Diagnosi que ara presentem se centra, per una part, en el col·lectiu de l'estudiantat LGTB i, per una altra, en l'estudiantat d'algunes de les minories etnoculturals presents a la Universitat de Va-

¹ En aquesta recerca les definicions vinculades a les realitats LGTB són les recollides en el *Protocol d'atenció a la identitat i a l'expressió de gènere de la Universitat de València* (Mestre i Andreu, 2019: 6-8). I s'utilitza l'acrònim LGTB: lesbianes (L), gais (G), trans (T), bisexuals (B). No s'inclou la (I) d'intersexuals perquè la intersexualitat fa referència a característiques sexuals, i les altres fan referència a persones que no segueixen la norma sexual i de gènere (Mestre i Andreu, 2019: 12). Així mateix, en la recerca tampoc han sorgit reflexions, aportacions i demandes relatives a les persones intersexuals, per la qual cosa s'ha pres la decisió de deixar-les a banda per a futures recerques.

lència (gitanos i gitanes de nacionalitat espanyola, estudiants amb hijab musulmà i població afrodescendent) i, per tant, no aborda tota la diversitat de l'estudiantat de minories etnoculturals existents.² El motiu d'aquesta elecció respon al fet de pertànyer a minories que tenen unes diversitats percebudes per l'entorn universitari i per ells i elles mateixos com a significatives en la trama de relacions socials i que, a més a més, poden limitar la seua inclusió.

Entre els reptes que la Universitat de València assumeix en el seu compromís social de posar en valor la diversitat i defensar els drets humans trobem la importància d'afavorir la construcció d'una universitat inclusiva i cohesionada; de promoure entre la comunitat universitària el compromís amb la lluita contra les desigualtats i les pràctiques discriminatòries, així com també de generar espais d'aprenentatge i entorns laborals més respectuosos per a tothom.

1.1. La nostra mirada i conceptualització

En la relació entre universitat i diversitats opera una contradicció entre una certa concepció de la universitat, que encara perviu amb força, i una realitat de la comunitat universitària molt més heterogènia en termes socials, d'estils de vida, de cultures i opcions vitals. Tot i que s'han donat canvis i s'han fet passos endavant en el cas de la igualtat de homes i dones, encara està molt arrelada la concepció de la universitat com un espai de coneixement pur, plenament positivista, un espai asexual i on s'espera que els seues membres hagen de desprendre's de les seues situacions socials, diferenciades i desiguals, i d'identitat sexual, de gènere, cultural, ètnica o d'altre tipus (Pichardo i Puche, 2019). Aquesta idea xoca amb la realitat mateixa de la comunitat universitària i, en particular, del seu alumnat que, com no pot ser d'una altra manera, està immers i forma part de la societat valenciana i de les seues tendències.

² La resta de col·lectius (Europa de l'Est i Llatinoamèrica) s'estudien en una segona fase de la Diagnosi sobre diversitats LGTB i etnoculturals a la Universitat.

En referència a l'objecte de la nostra Diagnosi, les diversitats LGTB i etnoculturals, la societat valenciana i espanyola figuren entre les societats europees més inclusives en termes d'acceptació de les persones amb sexualitats i gèneres no normatius tot i que, com després veurem, hi ha diferències dins d'aquest col·lectiu. Però ens preguntem: el professorat denuncia les discriminacions i lluita contra la invisibilitat de la diversitat sexual i de gènere? La diversitat sexual i de gènere està present a les aules? L'estudiantat amb sexualitats i gèneres no normatius se sent segur, valorat i respectat en els diferents campus universitaris? La Universitat disposa de lavabos i vestidors inclusius per a les persones *trans*?

Al respecte de les diversitats etnoculturals, la nostra societat presenta una jerarquia valorativa dels diferents col·lectius com mostren, entre d'altres, els estudis de l'OBERAXE, Observatori Espanyol del Racisme i la Xenofòbia (Fernández, Valbuena i Caro, 2016). Aquells col·lectius millor acceptats i valorats són els d'origen europeu i llatinoamericà; en una posició intermèdia apareixen els col·lectius d'origen africà, i, finalment, el col·lectiu que suscita valoracions menys positives és el «musulmà», «marroquí» o «àrab». Val a dir que el poble gitano espanyol figura entre els col·lectius pitjor valorats en termes de veïnat, treball o relacions personals. En quina mesura aquest quadre de percepcions socials incideix en la vida universitària? Com incideix i com es reflecteix, si ho fa, en les diferents dimensions de la vida universitària?

La nostra Diagnosi s'organitza en dos nivells i amb una òptica encreuada. Ens interessa apropar-nos a les opinions i vivències del conjunt de l'alumnat, professorat (PDI) i personal d'administració i serveis (PAS) sobre què entenen per diversitat, la rellevància que atorguen al tema i com valoren, si ho fan, la seua vida quotidiana universitària en aquest àmbit. Un altre nivell i una altra òptica el constitueix el dels grups d'estudiants que, pel fet de pertànyer a grups LGTB i/o etnoculturalment diversos, tenen unes diferències percebudes per l'entorn universitari i per ells i elles mateixos com a significatives en la trama de relacions socials que conforma la vida universitària. Allò que és significatiu, diferent de la *normalitat* hegemònica, pot ser diferent en cada cas:

el hijab musulmà, els trets fenotípics afrodescendents o orientals, presentar-se com a gitano o gitana, determinats comportaments fora dels canons sexe-gènere socialment acceptats, etcètera. Però allò que hi és comú és que aquests factors solen tenir efectes socials. Aquestes diferències, no ho oblidem, es combinen amb altres diferències, com ara la situació socioeconòmica personal i familiar, i tenen efectes en les situacions de grups específics d'alumnat universitari. La nostra investigació intenta apropar-se a aquests efectes i a les vivències d'alguns grups considerats significatius des d'una perspectiva interseccional.

En l'actualitat tots i totes som persones amb identitats múltiples, més o menys significatives (classe, sexe-gènere, cultura, ètnia, professió...) que gestionem o intentem gestionar d'acord amb l'espai social en què estiguem i amb el que considerem més avantatjós. Aquest és, també, el cas dels grups d'alumnat amb diferències *significatives* que ens interessen ací,³ i que adopten, o poden adoptar, diferents estratègies. Alguns poden optar per la invisibilitat, per raons molt diverses, i altres, per contra, poden optar per una major visibilitat respecte al seu entorn en funció de factors com ara: la percepció de l'entorn, el grau d'associacionisme, la presència pública, la història personal... Hi ha membres d'altres col·lectius d'estudiants que no tenen l'opció de la invisibilitat, bé siga pels seus trets fenotípics o per la seua vestimenta o aspecte personal.

Aquesta recerca mostra la heterogeneïtat que es dona entre els diferents grups presents entre l'alumnat universitari, generats, entre d'altres, pels factors abans esmentats. Tot i aquesta heterogeneïtat, sí que podem apuntar tendències i aspectes generals que recollim, amb els principals resultats en l'apartat de conclusions. Així mateix, tot apunta a la necessitat que les polítiques d'igualtat universitàries

³ Tots i totes som diferents en diversos aspectes. Moltes d'aquestes diferències no tenen rellevància social, no tenen implicacions socials rellevants en la vida de les persones. En altres casos, aquestes diferències (trets fenotípics, portar un hijab, origen cultural, conductes fora de la norma heterosexual) sí que tenen importants conseqüències socials, i això genera i legitima desigualtats. Aquestes diferències, en realitat la configuració social d'aquestes diferències, són les que qualifiquem com a significatives.

adopten un enfocament interseccional i una mirada àmplia del sistema social i del *sistema sexe-gènere*.⁴ La pluralitat de realitats existents a les aules universitàries implica que avançar en la igualtat i la no discriminació de les persones LGTB i les pertanyents a minories ètniques i culturals requereix de la intersecció de la desigualtat de gènere amb altres eixos de desigualtats, així com qüestionar l'ús de categories fixes de gènere.

1.2. Tipus d'investigació, disseny, objectius i metodologia

Aquesta investigació que ara es presenta té un caràcter exploratori i descriptiu sobre la situació de les diversitats LGTB i pluralitats etnoculturals en l'estudiantat de la Universitat de València. És exploratori atès que no hi ha estudis previs a la Universitat de València sobre aquestes temàtiques i encara són bastant escassos en altres universitats espanyoles (amb l'excepció parcial de l'alumnat LGTB⁵ que és molt recent). I és descriptiva perquè es presenten com a resultats aspectes claus de la pluralitat de realitats que ens interessin entre l'estudiantat de la Universitat de València. Al mateix temps, s'assenyalen línies d'aprofundiment en aquesta temàtica d'investigació, tant en el plànol de l'acció com en el de poder disposar de més coneixement d'una realitat complexa com és la d'abordar la diversitat.

Aquest objectiu general s'ha concretat en els següents objectius específics:

⁴ El sistema sexe-gènere (Gayle Rubin, 1975) «fa referència a la manera com cada realitat cultural distribueix i assigna pautes de comportament i rols socials a les persones en funció del seu sexe (biològic). El nostre sistema organitza la realitat des de la dicotomia sexual i assigna a homes i a dones uns patrons socioculturals que inclouen una orientació sexual determinada. Cada persona ha de tenir un sol sexe biològic coherent amb una identitat de gènere i un rol de gènere, que, al seu torn, genera un desig, l'heterosexual.» (Mestre y Andreu, 2019: *Informe explicatiu que acompanya el protocol*, 10-11).

⁵ Consulteu en la bibliografia alguns exemples molt recents: Coll-Planas i altres (2018); García-Cano i altres (2018: 26).

1. Conèixer els discursos i imatges sobre la diversitat (LGTB i etnocultural) entre l'estudiantat dels tres campus (Burjassot, Tarongers i Blasco Ibáñez) de la Universitat de València.
2. Identificar les necessitats, demandes i obstacles, així com els factors que les generen, amb relació amb la igualtat LGTB i etnocultural a la Universitat de València.
3. Aportar informació que possibilita el desplegament de mesures d'acció, a curt i mitjà termini, per a millorar la visibilitat i la igualtat de les i els estudiants LGTB i de diferents orígens etnoculturals a la Universitat de València, derivades totes elles de la Diagnosi.
4. Proporcionar a la Universitat de València criteris i orientacions per a tenir un coneixement més elevat i millorar la igualtat en la diversitat LGTB i etnocultural.

Un aspecte que condiona el disseny d'investigació és la manca de dades estadístiques sobre quant alumnat amb diferències significatives tenim a la nostra comunitat universitària (per diferent origen etnocultural i per la seua diversitat sexual i de gènere). A Espanya, com a tot Europa, i per raons històriques, estan prohibides les dades sobre ètnia, religió, orientació sexual i altres qüestions que puguen ser considerades sensibles. A més a més d'aquesta mancança de dades estadístiques, parlem de diferències fluides, amb fronteres de vegades poc definides, i amb gestions diferenciades segons les persones i les situacions. La nostra opció ha estat apropar-nos a aquests i aquestes estudiants amb diversitat sexual i de gènere o de diferents orígens etnoculturals per contactes via associacions d'estudiants i/o altres de caire més general, a més dels nostres propis contactes com a docents i els d'altres professors i professores.

Dins l'acord d'investigació amb la Universitat de València, la diversitat de l'estudiantat LGTB es presentava com la més definida i acotada. Ateses les condicions de l'acord d'investigació, no era possible captar l'ampla heterogeneïtat etnocultural que, tot i que de forma encara minoritària, ja caracteritza l'estudiantat de la Universitat de València. En el cas de la diversitat etnocultural ca-

lia, necessàriament, seleccionar sobre quins grups havíem de focalitzar la recerca. Sense menysprear la rellevància de l'estudiantat d'origen llatinoamericà i de l'Europa de l'Est –potser els més nombrosos–, vàrem seleccionar l'alumnat gitano, afrodescendent i les estudiants que porten hijab. Ens decantàrem per aquesta opció atès que es tracta de col·lectius que susciten una valoració social més distant i negativa, la qual cosa, entre altres raons, ens permet copsar en quina mesura el quadre de percepcions socials incideix en la vida universitària. A més a més, aquests grups combinen diferents factors activadors de la percepció social i en la vida universitària que ens interessa copsar, com ara els trets fenotípics afrodescendents, portar un «marcador ètnic» islàmic, el hijab, o ser gitano o gitana, un grup històricament estigmatitzat al nostre entorn.

Aquesta recerca s'ha realitzat amb una articulació metodològica per complementació juxtaposada, és a dir, s'han combinat diferents tècniques d'investigació social qualitativa de forma simultània: grups de discussió, entrevistes individuals i grupals i observació sistemàtica dels espais. D'una banda, per a captar els diferents discursos socials s'han dut a terme grups de discussió i entrevistes grupals a estudiantat, PDI i PAS. De l'altra, per a estudiar els espais i les imatges físiques i virtuals s'ha realitzat una observació sistemàtica de l'espai en cadascuna de les facultats i del web de la Universitat de València.⁶

Pel que fa a l'estudiantat, la metodologia utilitzada ha consistit en la realització de tres grups de discussió amb alumnat general de cadascun dels tres campus i setze entrevistes grupals i individuals amb estudiants dels grups abans esmentats (LGTB, gitans, afrodescendents i alumnes amb hijab), i també amb membres del PDI, del PAS, i tècnics i/o voluntaris de diverses associacions. En total s'ha entrevistat 67 membres de la comunitat universitària,

⁶ L'observació del web no s'ha sistematitzat en els resultats d'aquest estudi perquè les dades recollides no afegien informació rellevant a l'anàlisi desenvolupat en el present document.

dels quals 32 eren homes i 33 dones⁷ (vegeu la informació detallada a l'annex metodològic).

Igualment, s'ha realitzat una tasca d'observació i anàlisi de presència o absència de diversitats en els espais generals (hall, aularis, facultats, biblioteques, instal·lacions esportives,...), espais específics (com ara vestidors i banys) i, finalment, als espais virtuals de la Universitat de València. Per organitzar-ne l'observació s'ha elaborat un diari d'observació de cadascuna de les facultats on s'incorporen tots els cartells presents a l'espai així com el nombre d'exemplars del mateix cartell dins d'una facultat i en les diferents facultats. Per analitzar les dades s'han creat dues matrius de dades quantitatives (una amb l'observació física i l'altra amb l'observació virtual) amb la informació sobre diversitat etnocultural i LGTB per facultat i campus (vegeu la informació detallada en l'annex). Una vegada aplicades les tècniques de recerca social per recollir les dades s'ha fet una descripció de la informació reunida i s'ha dut a terme una anàlisi integrada dels resultats obtinguts. Cal assenyalar que, per facilitar la comprensió dels continguts de l'informe i donar veu a les diferents persones que hi han participat com a informants en el present estudi, s'han incorporat xicotets fragments que evidencien les idees reflectides en el document.

⁷ Al llarg del text s'inclouen alguns fragments literals dels discursos obtinguts en les entrevistes i en els grups de discussió per donar protagonisme als relats dels i de les persones informants. Tot i que els discursos estan anonimitzats, al final de cadascun dels fragments s'incorpora un codi identificatiu. En el cas de les entrevistes, s'utilitza l'acrònim «EI» o «EG» per marcar el nombre de participants en l'entrevista (individual o grupal) i un nombre que representa l'ordre en què s'ha realitzat l'entrevista, per exemple «EG5». I en el cas dels grups de discussió, s'ha emprat un acrònim que fa referència al campus on s'ha realitzat cada grup de discussió «GD». Concretament, GDB: Burjassot; GDBI: Blasco Ibañez; GDT: Tarongers.

2. Resultats dels discursos i imatges sobre la diversitat LGTB i etnocultural entre l'estudiantat de la Universitat de València

Els resultats d'aquest apartat es deriven dels tres grups de discussió organitzats amb alumnes de cada campus (vegeu l'annex metodològic).¹ Cal subratllar que la tècnica del grup de discussió implica que els i les participants no es coneixen entre si, un fet que facilita que els discursos siguin més lliures i espontanis (sense que opere, o ho fa de manera menys evident, un biaix de correcció política o desitjabilitat).²

2.1. Diversitat etnocultural

Quan es planteja la qüestió de la diversitat ètnica, aquesta s'associa amb *diferència*, identificant aquesta com alguna cosa fora dels patrons majoritaris, que estableix la «normalitat», però amb dificultats per concretar aquesta idea general. En la majoria dels discursos, la

¹ Les cites dels grups de discussió s'acompanyen d'un acrònim que fa referència al campus on s'ha fet cada grup de discussió. GDB: Burjassot; GDBI: Blasco Ibáñez; GDT: Tarongers.

² En els tres grups de discussió, majoritàriament espanyols de soca-rel, va participar estudiantat de diversos orígens llatinoamericans i també altres que es definiren com a gais o lesbianes, sense que aquesta fora la pretensió inicial. El requisit era l'adscripció a un dels tres campus, el fet de pertànyer a diferents facultats, i que no es conegueren entre ells i elles.

diversitat apareix relacionada amb orientació sexual, gènere, diversitat funcional i classe social.

15. Diversidad funcional, diversidad emocional...

15. Cognitiva. Sexual.

16. Sexual, de género...

15. Cultural.

14. Religiosa, de política...

11. Claro, también de política. (GDBI)

Així com el concepte de *diversitat LGTB* és ben conegut, no passa el mateix amb la *diversitat ètnica*, que sembla prou confusa o desconeguda per a la majoria de l'estudiantat, i únicament adquireix rellevància en el grup de discussió de Tarongers. Quan es parla de diversitat ètnica sembla que hi ha una confusió generalitzada entre ètnia, cultura, classe social i immigració. Alguns conceben la diversitat ètnica com un fet vinculat al lloc on es naix i els trets fenotípics associats a aquella regió, mentre que altres consideren també la cultura, les creences i les formes de vida, com elements identificatius de la diversitat ètnica. De vegades, la diversitat ètnica apareix vinculada a la combinació entre cultura i raça.

17. Jo crec que una ètnia se construeix en base o en funció de les costums, tradicions, arrels culturals que, clar, es que si són arrels culturals, sí és una construcció. O siga no depèn de on nasqués tu,... o siga, en treball social he sentit i he vist que ho defineixen, sinó que una ètnia no correspon a una identitat de on naixes tu, sinó és una construcció cultural, eh! (GDT)

16. Diferencia de... o sea, una... personas según su cultura, ¿no?

18. Creencias, a las tradiciones.

14. Su contexto biológico, al fin y al cabo... o sea, sus genes... Obviamente, según la parte del mundo donde nazcas tienes unos rasgos distintos y ciertas etnias se asocia a ciertos caracteres físicos.

16. Claro. Sería como la combinación de la cultura y.. la raza. (GDBI)

Per a altres intervinents la identitat ètnica es defineix a partir de la classe social i la situació socioeconòmica; semblaria que el seu tret fonamental és la situació o el perill d'exclusió social i això es verbalitza en referència a l'«ètnia gitana».

Pensaríeu, per exemple, dins de diversitat ètnica persones que vinguin d'origen llatinoamericà?

I7. No.

I1. No.

I7. Jo crec que no.

I2. Yo lo asociaría más, con lo que estábamos comentando de gitanos o gente con riesgo de exclusión social, o algo así, no sé, yo lo... asociaría así. (GDT)

Tot i l'heterogeneïtat de discursos, una part de les persones intervinents relacionen la diversitat ètnica amb diferents cultures d'origen, siguen persones immigrants i/o descendents d'immigrants o siguen els i les estudiants Erasmus. Respecte als estudiants d'origen immigrant és molt cridanera la distinció que es fa. D'una banda, els i les estudiants els trets fenotípics dels quals no són massa diferents dels considerats «autòctons» i que tenen la nostra cultura escolar, formes de parlar, etcètera, no apareixen com ètnics. Són, podríem dir «invisibles». En aquests casos, majoritàriament es tracta d'alumnes d'origen llatinoamericà i d'Europa de l'Est. De l'altra banda, quan es parla de diversitat ètnica aquesta es reserva i s'identifica amb l'alumnat d'origen immigrant els trets fenotípics dels quals són distintius i la seua sociabilitat es considera intragrup. No sols són «visibles» sinó que són persones percebudes com que només es relacionen entre ells.

I7. Yo, por ejemplo, la chica que está en mi clase... Lo sé por el nombre, porque tiene un apellido que se nota de donde viene, pero a nivel de costumbres y a nivel de todo, yo no lo hubiera... O sea, no lo hubiera podido diferenciar, a simple vista no... no lo hubiera dicho...

I6. Yo, por ejemplo, soy de Colombia, vine con dos años aquí y no se nota. No se nota en nada.

[...]

I4. Por ejemplo, en mi clase hay dos chinas que se juntan solo entre ellas y sí que las costumbres, a la hora de comer y todo eso, se traen la comida de casa... se lo compran en supermercados asiáticos que nosotros no... y aparte de que físicamente ellos sí que se nota más, obviamente. Los rasgos se notan más, pero ellas después solo se... se relacionan entre ellas.

I3. Ellas viven aquí, ya son de aquí. O sea, sus padres fueron... inmigrantes y ellas viven aquí desde muy pequeñas. Pero, solo se relacionan entre ellas. Así como otros que también son extranjeros no, se relacionan con todos... Yo creo que depende de la persona también...

I8. Como sea... Depende de la persona, como tenga de arraigada su cultura y de cuanta gente haya aquí con su misma cultura. (GDB)

Tant si es té una idea o una altra de diversitat ètnica, la percepció generalitzada és que aquesta és inexistent o molt baixa a la Universitat. Això, almenys en els discursos, contrasta amb altres universitats europees considerades molt més diverses i on han estat dins del programa Erasmus. Tot i que la diversitat es considera escassa, també depèn de les facultats i del tipus d'estudis. En la seua percepció, en els graus d'Humanitats i Ciències Socials és on hi ha més alumnat divers, mentre que escassegen més en graus com ara Medicina i graus tècnics. Burjassot és el campus on la percepció de diversitat a les aules és menor.

I4. Es que en mi facultad no se ve mucho.

I2. Es que no hay.

I4. Es que Medicina es como... parece que es como muy...

I2. Estamos todos cortaditos con el mismo patrón. De diversidad étnica no.

I4. Pero, cultural y de contexto social no.

I2. No. Y, de hecho, o sea, si puedo hacer una aportación, en comparación a España, yo cuando me fui de Erasmus, a Francia, sí que veía a gente muy diversa en todos los sentidos, desde pobres, ricos, de todos los colores, pero en Valencia es como que no... [...]

17. Yo es que solo sé que este año hay... en plan, en clase mía no he visto, los Erasmus italianos, pero...

15. Al igual que yo, es la gente que viene de Erasmus. Pero... normalmente, compartir continentes es parecida la cultura... (GDBI)

16. La facultad de Geografía e Historia, yo sí que he visto, en plan no hay mucha diversidad..., sí que veo a gente asiática o...

¿Pero, la identificáis por características físicas?

16. Claro.

14. Físicas.

16. Sí. Con el aspecto...

12. Sí. Pero, que llama la atención también de los (alumnos Erasmus) de fuera, que no hay mucha diversidad en la universidad.

14. En Francia hay mucha fuerza negra. (GDBI)

Algunes de les persones participants en els grups consideren això normal, «ja que estem a Espanya». En altres casos es considera que ja hi ha una important diversitat en la societat valenciana, que s'evidencia en els trams d'educació obligatòria, però que és molt més reduïda en la Universitat. Dit d'altra forma, la diversitat social no es reflecteix en una proporció semblant a la Universitat.

16. Yo creo que minoritaria en este caso, en comparación con los españoles sería, porque estamos en España...

12. Sí, pero cada vez va a más, cada vez hay más diversidad y hay más... (GDB)

17. A nivel escolar como público, entre comillas, es como sí, que hay más presencia (d'alumnat divers ètnicament), pero yo creo que a nivel que aumenta el nivel académico, van reduciéndose la presencia de... este tipo de sujetos en las clases, y yo creo que solo hay que ver nuestras clases, en mi clase de 60 personas, hay una persona racializada únicamente, y si lo ves en,... la cafetería y no veo que haya la diversidad, que se pueda equiparar la presencia de unos sujetos con otros. (GDT)

Quan es planteja quines poden ser les raons d'aquesta escassa presència de la diversitat etnocultural a les aules universitàries i si consideren que l'estudiantat divers ètnicament topeta amb límits

o obstacles en l'accés i estudis a la Universitat, trobem una àmplia diversitat de respostes que podem classificar en límits externs o socials i límits interns o responsabilitat de la Universitat.

Entre els primers tipus de límits –externs a la Universitat–, el més assenyalat és la situació socioeconòmica familiar, és a dir, la classe social. La pertinença a una família benestant, amb recursos econòmics i culturals, facilita l'accés a la Universitat mentre que ser de «classe baixa» dificulta l'accés i la continuïtat als estudis. Això no sols es denota en l'accés a la Universitat sinó en les etapes prèvies del sistema educatiu, particularment l'ESO. No es tracta, insisteixen, de cap discriminació explícita per raó de «raça³ origen o cultura», sinó del funcionament del sistema social.⁴

I3. És que ja una vegada, dins de la Universitat, ja no veig eixe problema, perquè el principal problema que veig jo en la Universitat, és l'accés econòmic, perquè ningú et requerix que sigues gitano, ni que no sigues d'un color de pell, ni de l'altre. El problema és que és realment econòmic. (GDT)

I2. Depende. Es que, por ejemplo, en Medicina al ser la nota tan alta, o vienes de un ambiente que te han permitido... O sea, te han dejado estudiar tranquilamente para sacar la nota o no entras. Entonces, es que siempre... entramos gente que hemos tenido la

³ Respectem l'expressió «raça» que ens ha aparegut de manera reiterada en els grups de discussió i en les entrevistes amb l'alumnat. *Raça* no és un concepte científic; no hi ha races humanes; el que sí que hi ha és racisme, una ideologia antiigualitària que sobre la suposada existència de races, ordena aquestes en inferiors i superiors. L'ús del terme *raça* no suposa, una concepció racista, almenys entre les persones que he entrevistat, sinó un ús poc informat del terme. De manera més o menys general, en els àmbits acadèmics europeus no s'utilitza el terme *raça*; més aviat, es parla de grup ètnic, o etnocultural, per fer referència a un grup amb trets fenotípics, religió, costums, etcètera, específics. Per contra, en l'àmbit anglosaxó, particularment als Estats Units, s'usa habitualment el terme *raça* en els més variats àmbits de la vida social.

⁴ Al rerefons d'aquestes opinions, molt majoritàries, hi ha una realitat que tanmateix no és verbalitzada. Es tracta del fet que l'estratificació social espanyola fa quaranta anys s'ordenava bàsicament en termes socioeconòmics mentre que en l'actualitat s'ordena mitjançant una combinació de classe-ètnia-origen. Dit d'una altra manera, els nous espanyols i espanyoles d'origen immigrant estan sobrerrepresentats en les classes treballadores.

vida más o menos tranquila, y suelen ser personas... que ya han tenido varias generaciones de gente que ha estado estable y no suele ser la gente que emigra. (GDBI)

15. Pero entonces estás diciendo que en la universidad, se dificulta, se dificulta entrar a personas que no sean de...

17. Pero no es que se dificulte entrar, del palo de «no te dejo entrar porque eres», o sea, no es eso.

11. Es el mateix sistema educatiu el que vol, el que va filtrant la gent, vull dir, però inclús en la nostra cultura, en escales econòmiques també es queda gent que li costa més aplegar a la universitat, ja no té res que vore el tema cultural o...

15. Suspendes una y vale el doble, sí, sí la universidad está hecha para ganar dinero. (GDT)

Amb menys intensitat, també s'assenyalen com a límits externs, per tant, no responsabilitat de la Universitat, la influència de determinades cultures, com la gitana. En el grup de discussió dels Tarongers es va debatre si l'exclusió del col·lectiu gitano de la Universitat era responsabilitat del mateix col·lectiu, «no se integran y no llegan a la Universidad porque no quieren», o del sistema educatiu (vegeu l'apartat de l'alumnat gitano). Respecte a altres cultures, implícitament no europees, es considera que als seus països no s'ha donat la democratització que ha conegut la universitat espanyola en els darrers cinquanta anys; una vegada a Espanya, tendeixen a reproduir la trajectòria d'estudis del seu país d'origen.⁵

18. Hoy, en la actualidad está como muy normalizado (el acceso a la Universidad), pero... antes, pues no. Antes solo estudiaban los que tenían dinero, yo creo que en esas culturas (inmigrantes asentados en España) sigue siendo igual ahora.

⁵ Finalment, d'una manera minoritària, s'assenyala com a límit d'accés la situació d'irregularitat administrativa en el cas d'estudiants d'ESO d'origen immigrant. Xics i xiques que han superat l'ESO, però que el seu pare o mare no ha pogut –normalment com a conseqüència de la crisi– renovar el permís de residència. En aquests casos, el o la menor passa a situació administrativa irregular i, tot i que pot continuar estudiant i aprovar l'ESO, no se li proporciona el certificat d'estudis.

[...]

I2. Que depende de cultura, yo por ejemplo cuando iba al cole, iba con muchísimos, tenía muchísimos musulmanes en clase. Y de todos los que venían, creo que solo han ido a hacer carreras universitarias los chicos, pero, eso es también por cultura de... de... de su cultura propia, que las mujeres no tienen esa libertad o esas oportunidades para, para ir más allá.

I4. Sí. Igual recursos, que si tiene que elegir entre un chico y una chica, va el chico o si... a nivel económico, simplemente que igual son familias que los padres están trabajando en trabajos más precarios y lo que sea. Entonces, eso dificulta el acceso. (GDB)

Una vegada s'ha accedit a la Universitat, els entrebanes que troba l'alumnat ètnicament divers –segons els seus companys i companyes dels grups de discussió– són els prejudicis i estereotips del professorat i de l'alumnat, que es reproduïxen a l'aula.⁶

Tanmateix quan se'ls pregunta per situacions conflictives a l'aula derivades de la diversitat ètnica la percepció és molt escassa; la majoria afirma no haver-ne presenciat cap. D'una banda, influeix que no observen diversitats significatives al seu voltant; de l'altra, no hi ha reflexió sobre violències simbòliques a les aules (siguen derivades de la diversitat ètnica o d'altres factors). En tot cas, els incidents que es relaten tots fan referència al qüestionament de l'alumne en funció dels seus trets fenotípics, cognoms «no espanyols» o altre marcador.

I4. Es que no recuerdo ahora mismo ninguna discriminación étnica, pero porque no veo diversidad, entonces, no recuerdo ninguna marginación porque no...

I2. Sí que he visto étnicas. Un Erasmus que es alemán, pero es de origen taiwanés, no... tailandés. Entonces, el profesor dijo: «¿Tú que eres?». En mitad de clase dijo: «¿Tú que eres chino?». Y dijo:

⁶ D'una manera significativa, una vegada que s'ha accedit a la Universitat semblaria que l'aspecte socioeconòmic no és un problema per a l'alumnat divers. En els grups de discussió només s'hi fa referència a estereotips i prejudicis.

«No, soy alemán». «Pero, ¿de qué parte de China?». Y fue como... Y todos nos quedamos rollo: «Esto es súper anacrónico». (GDBI)

I7. Yo no puedo decir nada al respecto.

I1. Yo tampoco.

I4. Ya no se ve, o sea no se ve...

I2. Bueno, yo así lo único que he visto es que a lo mejor si están pasando lista o lo que sea, ven un nombre raro y en seguida hacen: «Ay, tú eres ruso» y «no, no soy ruso». Y, entonces ya es, está como el prejuicio... antes de conocer a la persona, ven un nombre raro o un apellido diferente... y bueno, eso en mi clase sí que ha pasado. (GDB)

Alguns participants dels grups de discussió criticaven, com element discriminador i com un obstacle per a la continuïtat dels estudis, l'ús del valencià. S'afirma que hi ha casos en què, per solapament d'assignatures o per uns altres motius, es deriva a classes en valencià estudiants Erasmus o d'origen immigrant que, tot i residir a València, tenen dificultats de comprensió del valencià.

En la darrera part del bloc sobre la diversitat etnocultural es va plantejar als alumnes participants en els grups de discussió si consideraven que la Universitat de València estava preparada per a fer front a aquesta diversitat i si consideraven que aquest era un tema rellevant per a la institució i per a ells i elles mateixos. Sobre aquestes qüestions les respostes varen ser, en general, limitades i concises.

Tot i que són conscients del seu escàs coneixement en aquesta matèria, consideren que la Universitat no està preparada per donar resposta a la diversitat ètnica, ni a l'aula ni en la societat. En aquest sentit, es pensa —sense arguments o raons sòlides— que la institució no integra bé la diversitat etnocultural. En altres casos es pensa que ni la Universitat ni el sistema educatiu estan preparats per abordar adequadament la diversitat i, per tant, es diu que els prejudicis, el desconeixement i la manca de preparació tendeix a reproduir-s'hi.

I6. Es que ese problema viene ya en primaria y secundaria. Yo estoy haciendo el máster de secundaria y aparte de que hay mucho relleno de asignaturas, que no sirven para nada, yo ahora... no me veo capacitado para tratar un problema de racismo, de homofobia

en el aula... porque tampoco nos preparan. Entonces, si a los de secundaria, ya no les enseñan, ni a los de primaria, un respeto hacia la diversidad étnica, sexual o lo que sea... Entonces, es como que es un sistema que se va reproduciendo. (GDBI)

Quan se'ls pregunta si pensen que la diversitat etnocultural és un tema rellevant, afirmen que sí. Les raons són diverses: tenir menys prejudicis, un millor coneixement de la realitat i, en la línia de la cita anterior, pensant en el seu futur professional. Aquesta darrera raó apareix en el cas dels graus de les branques de Socials i d'Humanitats. Consideren que en el mercat laboral es trobaran contextos diversos i que hi necessitaran una formació adequada.

Consideren que este tema és un tema rellevant que caldria tractar a la Universitat?

I7. Sí.

I6. Sí.

I2. Para no tener tantos prejuicios, para tener los conceptos claros [asentimiento de los demás interlocutores], para pensar realmente qué es lo que está pasando, yo tampoco me había planteado... yo creía que, por ejemplo, los gitanos, yo creía que eran ellos mismos [los] que rechazaban seguir estudiando, porque o bien querían ayudar a la familia, o querían ganar dinero,... pero por lo que estáis contando, a lo mejor sí que es verdad que, no tienen las mismas facilidades. (GDT)

Porque cómo profesionales, ¿no pensáis que necesitáis saber esto?

I4. Sí, sí. Claro.

I2. Sí, sí.

Porque cuando vayáis a la sociedad, independientemente de la carrera que tengáis...

I5. Vas a encontrar... diversidad.

Os vais a encontrar con diversidades, en general.

I4. Pero, sobre todo con profesiones de cara al público o con... o tratando con niños o con eso, con un grupo de gente, es que lo veo esencial. (GDBI)

En ser preguntats per mesures per a promoure la diversitat ètnica, les persones participants en els grups de discussió apunten diverses opcions com ara, donar visibilitat als diferents col·lectius presents a la Universitat (xerrades, activitats...); formació específica per al professorat; incorporar en el currículum la diversitat ètnica, a les assignatures escaients o a les ja existents; mesures d'acompanyament i suport als diferents col·lectius, etcètera.

2.2. Diversitat LGTB

Respecte a la diversitat LGTB, l'estudiantat participant en els grups de discussió no defineix el concepte, però a diferència de la diversitat etnocultural, «sí que saben», la consideren molt propera i quotidiana i ho expressen en termes d'orientació sexual, de gènere o de «gèneres» (sic).

De forma bastant unànime es considera que la presència a la Universitat de la diversitat LGTB és important, atès el nombre d'associacions, actes que es realitzen (encara que depenent del campus i de la facultat), així com de l'alt grau d'acceptació del col·lectiu LGTB entre l'alumnat i el «professorat jove». Més encara, es pensa que aquesta situació a la Universitat de València és un reflex del que passa al conjunt de la societat on s'han donat grans canvis al respecte.

12. De hecho, en Medicina han convertido en un lobby lo del LGTB. [...] Sí, sí. No lo digo a malas, ¿eh? Pero, quiero decir como es la gente que más implicada está por la vida universitaria, entonces hay una asociación de estudiantes de Medicina, que son todos LGTB. Entonces, todas las temáticas son LGTB. O sea, que está muy bien, pero... ¿y algo más? en plan, diversidad étnica, por ejemplo, no se hace, porque no hay gente y no te implicas. Entonces, están, son muy visibles, y... pero, porque están todos metidos en la... en esta asociación.

15. [...] Creo que, en cada etapa histórica, ha habido una visibilización de un colectivo que no ha estado invisibilizado y creo que esta es la época tanto del feminismo como del colectivo LGTB.

[...]

I3. Yo, por lo menos lo que veo en mi facultad, que es la de Psicología, es que es una realidad y que todo el mundo la ve perfectamente normal y de hecho, si pasase cualquier tipo de agresión o cualquier tipo de comportamiento, creo que el resto automáticamente nos giraríamos y le diríamos: «¿Qué haces?» (GDBI)

I1. A ver, yo como miembro del colectivo puedo decir que desde que estoy aquí no he tenido ningún problema a ningún nivel en ningún momento. Y yo creo que sí que hay presencia porque a nivel de la facultad, a nivel de campus... sí que algo, a ver... tampoco es algo que llevemos una chapa aquí, pero sí que es algo que puedo decir que sí que hay presencia. (GDB)

S'estableix, en aquest sentit, una clara diferència amb la diversitat etnocultural. Es considera que l'alumnat LGTB està «més normalitzat que la presència de persones racialitzades» (GDT-I7). La visibilitat i la normalització de les persones LGTB a la Universitat de València es valora més positiva en comparació amb la Universitat Politècnica de València, que l'alumnat considera més minsa, o també la que es percep en altres universitats de l'Estat.

I2. Yo diría el puntito a favor de la Universidad de Valencia en comparación al Poli, es que en el Poli sí que es... es un silencio el LGTB... En plan, no hay ni un cartel ni un acto, ni una pancarta... Nada, nada.

I3. Yo creo que es también porque el Poli no dejan en absoluto.

I4. Claro. Es que el Poli no pueden haber... tipo estudiantes así rollo (activista)... (GDBI)

I6. Yo no soy de Valencia, soy de Zaragoza, y cuando vine aquí, de hecho, me quedé impresionada porque realmente el movimiento LGTB, y las personas homosexuales y tal, están tremendamente normalizadas, como si nada, y me parece genial ¿Eh? Pero, es algo que me chocó, y por eso, en comparación, pienso que justo dentro de la Universidad de Valencia, que es algo que se toma con normalidad y sí que hay una integración, claro, tampoco puedo opinar 100% porque yo soy hetero, entonces... desde mi punto de vista puedo dar solo lo que, lo que veo. (GDT)

Tanmateix, hi ha diverses veus –als tres campus– que assenyalen que es tracta d'un tema privat i, en alguns casos, atès aquest caràc-

ter privat i íntim, no hauria de formar part de l'educació (formal). Aquesta separació públic/privat i l'afirmació que no ha de ser matèria educativa són, o poden ser, elements que contradiuen el discurs de normalització de la realitat LGTB en l'entorn universitari. Aquest és, clarament, un tema en què cal aprofundir i sobre el qual tornarem més endavant.

- I5. La orientación sexual de cada uno es privada ¿no?
 I2. Tampoco creo que vayan ahí predicando como...
 I1. Clar, no son características físicas, vull dir, que és...
 I5. No vas diciendo por ahí, soy homosexual o soy heterosexual.
 I2. No sé, yo me lo veo algo normal, muy normalizado.
 I5. Claro.
 I2. Y, y no me fijo tampoco en mi clase si hay gente que es homosexual o no, o sea, lo veo algo privado.
 I5. Exacto, es algo normalizado.
 I1. Ni heterosexual.
 I2. Y lo separo con la educación, no lo veo. (GDT)

D'altra banda, es considera que el tractament –presència de cartells, activitats, etcètera– és desigual en funció de la facultat, de les carreres que s'hi imparteixen i de la ideologia més o menys hegemònica que se suposa que impera en cada facultat. Igualment, es considera natural que en les carreres de les branques de Socials i Humanitats hi ha més presència de gent diversa, la qual cosa també influeix en el fet que l'ambient en aquestes facultats siga més obert i acollidor.

- I1. Yo, por ejemplo, o sea... Sí que he visto sitios que a lo mejor hay carteles o algo, y que ya eso le impulsa. Pero, por ejemplo, hay otras facultades que he ido, no voy a decir ninguna, pero (nada)...
 I8. Eh... Yo creo que depende mucho de la facultad, según a la facultad a la que vayas... como el pensamiento alrededor de esa facultad y más o menos el pensamiento de la gente que está ahí dentro, es de una forma o de otra. Siempre van a haber excepciones...

[...]

I6. Estoy segurísima de que, en Ciencias Sociales, por ejemplo, en Sociología, habrá muchísima más gente LGTB y a lo mejor latina o...

I8. Sí.

I6. Africana o lo que sea, que por ejemplo aquí. Aquí (Burjassot)...

I8. Sí.

I6. Hay muchísima menos en comparación, que en esas carreras. (GDB)

Quan se'ls pregunta si han viscut o coneixen situacions conflictives a l'aula o en altres espais universitaris afirmen que els incidents que coneixen, en la immensa majoria, estan més relacionats amb el masclisme clàssic que no focalitzats en el col·lectiu LGTB. De fet, no relaten cap episodi d'homofòbia o comentaris despectius cap a dones lesbianes. Al contrari, relaten comentaris ofensius cap a les dones o bé que reproduïen els tòpics sobre les habilitats «pròpies» del seu gènere. En el grup de discussió de Blasco Ibáñez es va rememorar la denúncia d'assetjament sexual a dues alumnes de Filosofia per part d'un professor.

I1. Sí. Acoso.

I6. O sea... acoso machista, queréis... O sea, no...

I2. Eh... Machista, LGTB... O sea, en las prácticas del hospital, bueno yo no sé si tú has hecho ya, pero... eso es una mofa...

I4. Pero, eso es porque... Pero, es lo que pasa en general, los médicos son gente normal y...

I2. Gente normal... «Ay, las chicas ya sabéis coser, porque ya os enseñan». «Ya no os tenemos que enseñar». (GDBI)

I1. Sí. En la Facultad de Filosofía se ve, eh... O sea, [ntx] me acuerdo un día en el que entraron dos chicas, de las que estaban denunciando al profesor, porque se ve que la universidad eh... le había dado vacaciones al profesor ese, cuando en realidad estaban recogiendo firmas las chicas, porque no era el único acoso que habían recibido.

I5. O sea, que le están encubriendo, ¿no? Ahí como apartándolo hasta que se calme la cosa...

I1. Entonces, lo que hicieron ellas fue quedarse una noche en la universidad, y pintar todo con carteles, vino la prensa y vino todo

eso, y de momento no se sabe nada. Solamente se sabe que el profesor sigue aquí.

I6. Entre ellos se encubren. Y si es importante o tiene mucho mérito el profesor, ya sí que ya... No le va a pasar nada. (GDBI)

Sobre la qüestió de si la Universitat de València està preparada per donar resposta a la realitat LGTB, les contestacions són diverses, encara que més positives que quan es preguntava per la diversitat etnocultural. En general s'afirma que la Universitat «hauria d'estar preparada» per acollir la diversitat, tot i que encara cal incorporar l'educació en valors i el respecte a la diversitat en general a l'ensenyament universitari, massa escorat encara vers els coneixements pragmàtics i professionals. Algunes persones defensen que aquesta temàtica s'hauria d'abordar des del concepte de «persona» i situant en el primer plànol la igualtat. D'altres repliquen que aquesta abstracció no és real, que tenim diferències i que cal considerar-les de partida i la seua influència sobre la generació de desigualtats.

I6. O sea, entiendo que el sistema educativo ahora mismo, está demasiado orientado a estudiar una carrera, y tal, pero no te están enseñando, ni solidaridad, ni que lleves a una sociedad, y luego al final, eso lo que genera es mucho individualismo y mucho odio, y quizás, falta de respeto. (GDT)

I3. Jo és que, per exemple, des de *lo* que he après de l'àmbit del Dret, *pa* mi *lo* fonamental és tractar des del punt de vista la persona, partir d'una persona...

I7. Però és que no totes...

I3. Dona igual que siga home i dona.

I7. És que, a vore, que tu vulgues... que tu i jo som iguals ho entenc, perquè jo també ho entenc així, però ... en la realitat social, jo, no soc igual que tu és una realitat, o siga, a nivell social, a nivell de rols, a nivell de desenvolupament, i això jo crec que és important entendre-ho, o siga, és que sinó a nivell judicial... les persones no *se* construïm per art de màgia, les persones *se* construïm *en base a lo* que hem après durant el camí, i, jo crec que clar que és important, com ella deia, que en Dret... una de les carreres més *fundamentals* en les que hauria de tractar-se l'ètica, la igualtat de gènere, la igualtat ètnica, la igualtat de diversitat de qualsevol

tipus, perquè... per molt que ho vulgues tractar a una persona com igual, i que ho veges que tu i jo som iguals, no ho *vas a fer* si no tens darrere un aprenentatge fet i una educació emocional, afectiva, sexual, i d'equitat, apresada. [GDT]

Una part de l'estudiantat considera que aquestes temàtiques no haurien de ser pròpies del currículum de la Universitat, sinó de l'educació secundària. Això va generar debat i es constataren diferents opinions al respecte.

I3. No creus que s'hauria de tindre eixes assignatures abans?

I7. Clar, clar.

I3. Per això crec que la Universitat no és moment de estudiar-ho.

I7. Per abans i, i en la universitat, clar, o sea.

I3. *Tindria que ser abans en el col·le en l'institut [hablan al mismo tiempo varios interlocutores]*

I7. Però en la universitat, també saps? Perquè cada, cada, però cada persona te el seu procés, jo a *lo* millor, me vaig adonar en 16 anys que m'agradaven les dones, però ara hi ha una persona que està passant ara per un canvi de sexe, o que està passant ara per... que sí que existeix el psicòleg, i existeix *lo* que vulgues.

I3. Però tu tens la informació, però tu quan reps la informació, després dona igual que tu et dones compte als 16, als 17, que als 18, si tu has rebut la informació, a *lo* millor, als 10 anys. (GDT)

La majoria de les persones participants en els grups de discussió considera que la diversitat LGTB es un tema rellevant, però que hauria de treballar-se junt amb d'altres temes com la igualtat de dones i homes o la diversitat ètnica, dins d'una línia que es pot entendre com fer una Universitat més acollidora per a les diversitats. No es considera una prioritat i algunes persones assenyalen que hauria de ser-ho per al professorat i no tant per a l'alumnat. S'apunta una doble raó: el professorat és més influent atès el seu rol i es considera que l'alumnat ja el té com més assimilat (no se sap si pel fet de ser joves i, per tant, amb una mentalitat més oberta o per altres raons).

I2. Yo prioritario no lo veo, la verdad.

I4. Yo sí.

I3. Es que tampoco...

I1. Es que todos son prioritarios.

I5. Claro. Habrá que ver en qué contexto hablamos.

No sé, no sé. ¿Para vosotros es prioritario que la universidad trabaje estas temáticas o no?

I8. Claro.

I1. A ver, es necesario que trabaje estas temáticas. Tanto como prioritario no lo sé.

I4. Exacto.

I1. A lo mejor hay otras cosas más importantes, que no tenemos ni idea.

I3. Exacto.

I1. Que van delante.

I6. Yo creo que lo es, pero a lo mejor no tanto como en el alumnado, porque nosotros ya nos amoldamos a ello mucho más fácil que con los profesores, que al fin y al cabo son los que más efecto tienen, ¿no? Son los que hablan delante de 100 personas en cada clase, son los que te tratan y al fin y al cabo, son tus superiores. (GDB)

I2. Pero, uno entre muchos. Quiero decir...

I6. Es que hay tantos...

I2. Eh... Sí... al final parece que centras solo en cierto tipo de cosas y también está la mujer... diversidad ètnica, LGTB obviamente, pero que es uno entre muchos... yo en Medicina, solo veo cosas LGTB y luego dos sitios reservados para minusválidos en la biblioteca, ya está. O sea no, Y parece mentira porque es Medicina. (GDBI)

En altres casos, es considera rellevant atès l'enriquiment personal i professional que pot aportar un ambient universitari més divers (tant en termes de diversitat etnocultural, com LGTB). A més, es manifesta una preocupació per la discriminació o la violència vers les persones LGTB, però això es percep com molt llunyà a la seua posició com alumne universitari atès que aquestes situacions no passen a la Universitat.

I3. El enriquecimiento personal de la diversidad.

I8. Es muy grande.

I3. Es muy importante.

I4. Y más sabiendo que aquí te encuentras más de diversidad que en el instituto o en el lugar de donde vengas.

I3. Es que te enseñas tantas cosas, ya no... solo con la diversidad de razas, de gente de aquí y de allá, el ver cómo viven las otras personas, el conocer, eso es...

I7. Es súper enriquecedor (GDB)

I1. A vore, a mi me preocupa el que encara n'hi *hasquen* notícies que li peguen una pallissa a una persona per ser homosexual, clar que me preocupa, perquè...

I2. Sí.

I1. Joder.

I2. También creo que la gente que estamos en la Universidad, tenemos una mente más abierta, más cosmopolitas, entonces, a lo mejor, no vemos estos casos, pero, a lo mejor, si salimos del ámbito de la Universidad, sí que pueden pasar estas cosas de exclusión [asentimiento de varias interlocutoras]. (GDT)

Un tercer grup de veus, més minoritari, consideren que la diversitat LGTB no té interès per a ells i elles ja que «no els afecta» o atès que «no es veu», que no hi ha cap marcador visible i que, per tant, no hauria d'abordar-se a «nivell d'universitat».

I4. No, porque no me afecta, o sea...

I6. Pero ya no a nivel de Universidad, sino a nivel social.

I4. Sí, pero a nivel de Universidad no (abordarlo) porque no se ve. (GDT)

Aquesta cita enllaça amb algunes altres opinions, minoritàries, que ja hem assenyalat. Es tracta d'un tipus de discurs no totalment estructurat, però que estableix clares diferències amb una línia d'inclusió explícita de la diversitat LGTB en l'ambient universitari. Podem establir una sèrie d'elements o passos d'aquest discurs, tot i que no apareix així estructurat en les intervencions. En primer lloc, es considera que l'orientació sexual és una qüestió privada que «no m'afecta» (cal pensar que, qui parla d'aquesta forma, no

sols és una persona heterosexual sinó que considera que l'actual norma heterosexual hegemònica és la *normal*). En segon lloc, és una qüestió «privada» o que «no es veu» i semblaria que aquest caràcter no té efectes (sempre que les persones no heteronormatives no facen visible la seua orientació). En tercer lloc, aquesta temàtica no hauria de ser abordada a la Universitat i, segons algunes persones, tampoc al sistema educatiu. Implícitament es fa apel·lació a la concepció de la Universitat com un espai pur de coneixement, un espai on les diferències de sexe-gènere no tenen efecte. Una altra cita en aquesta mateixa línia:

I2. Al fin y al cabo, la Universidad es un sitio donde hay que estudiar. O sea, el concepto de LGTB es algo privado, entonces o haces que la gente en su ámbito privado se conozca o en clase... Que de repente, en una clase de anatomía: «Diez últimos minutos para hablar de LGTB ... o de integración étnica» pues un poco raro... Mejor que la gente se junto a tomar algo después o en una fiesta. (GDBI)

Als grups de discussió s'apuntaren mesures per fer una Universitat més acollidora respecte al col·lectiu LGTB, lògicament per part de la majoria que considera que aquest és un objectiu legítim. Les mesures destacades són: formació específica per al professorat; incorporar en el currículum el tema de la diversitat LGTB i les diversitats en general en algunes assignatures apropiades; campanyes de sensibilització...

Els que tenen dubtes, des d'una posició respectuosa, proposen fomentar llocs de trobada i de sociabilitat, per a qui ho desitge, fora de l'àmbit de les classes i dels continguts de les assignatures. La cita següent sintetitza aquesta opinió, minoritària però existent:

I2. Tenemos unos campus enormes donde se podrían hacer un montón de actividades, es que yo nunca he visto que a lo mejor se haga... pues yo que sé, de poner carpas o lo que sea, a lo mejor en mitad de Blasco Ibáñez o en Tarongers, y la temática pues cualquier excusa y que vaya la gente allí, tanto LGTB... lo que sea... y ya que salga más natural en lugar de hacer un montón de charlas LGTB, poner un montón de pegatinas que parece ya imposición en lugar de más adaptación natural. Si la gente se juntase más entre ellas, yo creo que iría todo un poquito más rodado, la verdad... (GDBI)

3. Mirades des de les diversitats LGTB i etnoculturals

3.1. Necessitats, demandes i obstacles que enfronta l'estudiantat LGTB

Segons l'informe de delictes d'odi cap al col·lectiu LGTB, la Comunitat Valenciana es la tercera autonomia amb un nombre més elevat de casos (Rebollo, Generelo i Assiego, 2018). Com s'ha assenyalat anteriorment, a l'Estat espanyol encara resulta incipient l'abordatge de l'estudi sobre el paper de les universitats davant la diversitat sexual i de gènere i, conseqüentment, no es disposa de dades sobre la magnitud de la discriminació en l'àmbit universitari, sent molt recents i escasses les investigacions i pràctiques institucionals universitàries que ens il·luminen sobre l'atenció a l'estudiantat LGTB. Aquesta situació al país s'ha vist acompanyada del ràpid desenvolupament produït, des de l'any 2009, en la legislació autonòmica en matèria LGTB. En el cas de la Comunitat Valenciana, en la Llei 23/2018 d'igualtat de les persones LGTBI s'assenyalen mesures que s'han de desplegar en l'àmbit educatiu i, específicament en l'article 25, es recullen les actuacions en l'àmbit universitari. En l'actual context d'igualtat formal sobre la qüestió de la diversitat afectivosexual i de gènere, persisteixen les discriminacions (directes i indirectes) i, per tant, ara per ara s'han pogut identificar problemàtiques emergents que presenten les persones LGTB (lesbianes, gais, bisexuals, trans)¹ en la seua vida universitària que, malgrat la

¹ Les definicions relatives a les persones LGTBI es poden consultar en el protocol d'atenció a la identitat i a l'expressió de gènere de la Universitat de València (Mestre i Andreu, 2019: 6-7).

seua realitat heterogènia, generen desigualtats i exclusions, ja que la homofòbia i la transfòbia son una realitat en el sistema educatiu, que ha condicionat i continua condicionant tant les seues vides, com el seu potencial acadèmic (Generelo i Pichardo, 2005).

Entre les conseqüències dels processos discriminatoris viscuts per algunes persones LGTB abans d'accedir a la Universitat, originades per les sancions rebudes a les escoles i àmbits educatius (assetjament escolar, així com els currículums ocults i explícits que legitimen la heteronormativitat i el sexisme), trobem les implicacions per als seus itineraris formatius preuniversitaris, que es tradueixen en limitades possibilitats de desenvolupament afectiu, expressiu i acadèmic i que, lògicament, també afecten directament als seus itineraris formatius universitaris i professionals posteriors (Pichardo i Puche, 2019: 12).

Per a molts i moltes estudiants l'arribada a la Universitat i la vida universitària implica un canvi respecte als seus entorns residencials i de convivència, així com l'inici d'un període d'emancipació respecte a les seues famílies. Per a les persones LGTB de famílies més tradicionals suposa l'entrada en una nova etapa vital d'autonomia, de més llibertat i obertura (en molts casos pel trànsit de residir en un poble, d'una comunitat més reduïda i amb menys oferta cultural i social, a una ciutat que presenta més opcions per ampliar les pròpies xarxes personals i socials i també de participar en activitats culturals i d'oci més plurals).

... respecto a mi sexualidad, yo, por ejemplo, soy bisexual, pero yo me di cuenta dentro de la carrera, me di cuenta en primero de carrera, y fue gracias también un poco a un profesor que tuve, que empezó también a hablarnos, él es gay, entonces empezó a hablarnos de la cultura, y de historia inglesa,... nos hablaba más... de la cultura en sí,... del racismo, de las diversidades y todo, y ahí fue cuando me di cuenta, entonces,... sí que es verdad,..., siempre he tenido como esa cosa. (EI-7)

A diferència de l'exclusió i/o discriminació preuniversitària assenyada anteriorment, en termes generals la Universitat de València no és percebuda per l'estudiantat LGTB com un espai especialment hostil cap

a la diversitat sexe-gènica. Ans al contrari, en les entrevistes grupals amb estudiants LGTB s'ha constatat que la Universitat suposa un espai segur i de llibertat per a desenvolupar expressions de gènere diverses i identificacions afectives i sexuals plurals, i assenyalen:

no es lo mismo... venir de un instituto o venir de la formación profesional que generalmente se hace en institutos, a pasar de la universidad...Y aquí la Universidad es como que parece que das un salto cualitativo a otro espacio diferente, en el que todo el mundo es más mayor, y en el que ya se te permite como esa... flexibilidad a la hora de vivir tu identidad o tu orientación sexual, ¿no? No sé, es la percepción como alumno que viene de, de formación profesional a la universidad. (EG4-1)

I tant de bo haguérem sabut abans com era la Universitat. (EG3-2)

...situaciones así de discriminación... Yo, personalmente... no he tenido ninguna situación así. (EG4-1)

Aprofundint en aquesta idea, en l'entrevista grupal un estudiant de doctorat destaca que la Universitat de València es una institució oberta i plural, però destaca el seu dèficit de projecció cap a l'exterior. És a dir, que aquesta major tolerància i compromís social amb la defensa dels valors de la diversitat i de respecte als drets LGTB que encarna la Universitat, i que és més significativa que en la societat en general, no es projecta suficientment cap a la societat:

...la Universitat de València es un espai segur, lliure de LGTBI-fòbia... quan vaig fer la primera matrícula a la Universitat, fa mes de sis anys, ...hem va donar la impressió de que la UV, almenys com a institució continua un poc *anclada* en els valors ...de la seua fundació com a institució conservadora,.. relativament de dretes, tancada, obscura...i crec que després d'haver passat quatre anys ací dins... la visió que tinc jo és completament diferent, però crec que no es projecta, ni a través de la web, ni a través de les xarxes... (EG3-2)

Seguint en aquesta línia, a l'espai universitari es troben amb mesures positives de visibilització, reconeixement i posada en valor i

no discriminació de les persones LGTB. Per tant, suposa un entorn de socialització i normalització cap a les diversitats LGTB que actuen com a contrapès davant de les pressions viscudes en els contextos sociodemogràfics d'origen (Platero, 2010: 47), situació que s'exemplifica amb molta claredat en el següent discurs:

jo vaig entrar... sense eixir de l'armari i vegent un ambient de classe,... moltes de les matèries que es donaven,... vaig fer amics... i *claro*, una cosa tan normalitzada, em va fer pegar el pas, amb por... l'entorn del poble i la família... i viure en un entorn normalitzat fa que... done el pas... (EG3-4)

Per tant, es reconeix la Universitat de València com un entorn respectuós, amigable, d'empatia i sensibilitat cap als drets de les persones amb diversitat sexual i de gènere. Tampoc s'han identificat per part d'estudiants, PAS i PDI cap agressió LGTBfòbica. Malgrat aquest clima favorable, el col·lectiu LGTB ha hagut de suportar comentaris menyspreatus i mancats de sensibilitat per part del companys, companyes i professorat.

yo no conocía a nadie bisexual hasta que llegué a la carrera, entonces, mi mejor amiga era bisexual,... y claro, e íbamos mucho juntas y ella lo había dicho desde un primer momento... lo tenía como supernormalizado, y yo ni lo sabía, sí que es verdad, que problemas directos respecto a eso no hemos tenido, pero, como siempre íbamos juntas, y la gente sabía que ella era bisexual, sí que como siempre la «¡ay, están liadas, estás liadas!» y ahí se empezó con eh, si yo estaba liada con ella, con otro amigo mío, con otra amiga de allá... y empezaron como a enrollarme con toda la clase, pero más allá de eso, no. (EI-7)

...sobre todo por el tema de «tienes, ¡ay, pues no tienes cara de bisexual!» que eso, por ejemplo, es lo que más me han dicho a mí ¿No?, yo creo que sí. (EI-7)

de vegades perquè el professorat ideològicament no entén o no assimila o no vol facilitar-li la vida a les persones trans, *pues* de vegades la «martiritzen» tractant a esta persona trans en el seu nom anterior o en el sexe que li van assignar al naixer. (EI-1)

Aquest context positiu cap a la diversitat LGTB, ha afavorit tant el creixement de l'activisme LGTB (Grup Jove de LAMBDA),² com el naixement de noves associacions estudiantils a la Universitat de València, com Lliure(ment) i Polymorfia. La primera va nèixer a la Facultat de Psicologia i, la segona, que és la que compta amb una base social més ampla, va sorgir al campus de Blasco Ibáñez fa poc més d'un any i aglutina, ara com ara, més de vuitanta estudiants. Aquests col·lectius constitueixen un espai segur, de reflexió, aprenentatge, activisme i de sociabilitat (queden per a gaudir i compartir activitats dins i fora de la UVEG). I, a més a més, ofereixen ajuda mútua entre iguals i un grapat d'activitats de visibilització i sensibilització. També cal destacar el paper dels sindicats estudiantils des d'on els i les activistes LGTB també impulsen diferents iniciatives sobre diversitat sexual i de gènere dirigits a la tota la comunitat universitària.

un xic que va vindre nou a Polymorfia i deia clar, és que al meu entorn d'amics no tinc ningú LGTB... en la meua classe sí que n'hi ha... necessite relacionar-me amb gent, que m'aporte i a part jo poder expressar les meues inquietuds... per tant, pense que des de les facultats s'hauria de potenciar estes associacions *pa* que la gent sàpiga que existeixen... (EG3-4)

También Lambda hace un papel muy importante dentro de la Universidad,... con todas las actividades... creo que era primordial. A parte porque te informaba de que existe la asociación y todo..., también rollo prevención sexual con lo de las ETS... (EG4-3)

Vale, pues si me pasase algo, a lo mejor, acudiría a este profesor, porque sé que me va a entender más, pero sí que creo que el acceso a algún sitio, algún sitio en el cual acudir para, yo qué sé, cualquier problema... por eso nosotros... creamos Polymorfia, porque no teníamos nada dedicado única y exclusivamente al colectivo LGTB. (EF-7)

Així doncs, aquest clima amigable i acollidor promogut per les associacions estudiantils LGTB genera una retroalimentació en un doble

²Tot i que no és una associació específica d'estudiants de la Universitat de València.

sentit: d'una banda, afavoreix l'associacionisme estudiantil i construeix espais de llibertat i entorns segurs per a les persones LGTB que «encara no han eixit de l'armari». D'una altra, afavoreix el respecte als drets LGTB i el valor de la no discriminació per raons d'identitat o expressió de gènere i orientacions sexuals a la comunitat universitària.

Encontrarte con un referente y a lo mejor está estudiando dentro de la propia Universidad, que pueda tener vivencia similar a la tuya o no... del mismo contexto social, de la misma edad o similar... (EG4-1)

Malgrat aquest entorn universitari positiu per a la diversitat sexual i de gènere, es pot evidenciar que la Universitat de València (com totes les institucions universitàries) està travessada per diverses formes de discriminació i de barreres de tipus epistemològic, físic i burocràtic, unes més visibles i altres menys, que impedeixen una vertadera igualtat tant entre l'estudiantat, com a dintre de la mateixa institució universitària, i que es desenvolupen a continuació.

En primer lloc, respecte a les limitacions epistemològiques, cal ressaltar que persisteix l'epistemologia positivista, es a dir, la concepció de la universitat com a espai de coneixement neutre i objectiu, situació generalitzada i molt present en els diferents àmbits acadèmics. D'aquesta forma, les universitats es presenten com a espais aparentment asexuals, sense presència dels cossos, ni de les vulnerabilitats, ni de subjectes posicionats. Per aquest motiu s'ha construït com un espai falsament asèptic i neutral pel que fa a les situacions socials i afectives viscudes per la mateixa comunitat universitària que, conseqüentment, comporta discriminacions per constituir-se com espais eurocèntrics, androcèntrics i heteronormatius i a la mesura de subjectes desproveïts d'afectivitat i vulnerabilitats. Tot aquest context està travessat per barreres que resulten invisibles per a la majoria i que condicionen les experiències acadèmiques i professionals dels que no adopten els estàndards de «normalitat» (Pichardo i Puche, 2019: 13). Aquesta situació que acabem de descriure la trobem en els casos de l'estudiantat LGTB que ha hagut de suportar comentaris ofensius i menyspreuats per part de companys i companyes que, a més a més, no han sigut conduïts per part del professorat.

El cas és de la Facultat de Dret, d'una persona que estava estudiant Dret i Criminologia ... porta... una expressió de gènere no normativa... vestia amb faldes... portava el monyo tenyit de diferents colors, polseretes, anells,... les coses comencen sempre amb comentaris que vols pensar que no són malintencionats,... però... constantment per part de la major part de la classe... i... la persona que té l'autoritat... que està donant la classe... no frena eixe tipus d'agressions, sinó que fins i tot... *li dona corda.* (EG3-2)

Aquests fets reforcen donen més importància al fet que la Universitat s'involucre en el foment d'activitats i programes de sensibilització i formació dirigits a tota la comunitat universitària (estudiantat, PDI i PAS). Així mateix, aquestes barreres invisibles generen diferents tipus de malestars, com per exemple, la resistència de les persones LGTB a compartir aspectes de la seua vida sense por a la discriminació i als comentaris menyspreatus i, especialment, per part de les persones trans i amb expressions de gènere diverses, que són més susceptibles de ser discriminades en l'entorn universitari amb assetjament verbal, burla i intimidació. També és important considerar que algunes persones trans prefereixen la confidencialitat respecte a la seua identitat de gènere i que aquesta no siga pública.

Porque el estigma está ahí y el... y la discriminación está ahí, y no podemos obviarla. (EG4-1)

Respecte a la Universitat de València, tot i que hi és present una heterogeneïtat de realitats quant a la visibilitat i valoració de les diversitats afectivosexuals i de gènere als diferents campus universitaris, hi ha campus i titulacions que són percebuts com més segurs, amigables i respectuosos amb la diversitat que altres. La conseqüència negativa d'aquesta situació són les limitacions per als seus itineraris formatius i professionals, sobre tot de persones trans i, en segon lloc, LGTB. Tot i que aquesta barrera epistemològica ocorre, en diferents graus, als tres campus analitzats de la Universitat de València, s'ha comprovat que apareix més freqüentment al campus

de Burjassot³ que als altres dos. Aquest fet pot estar condicionat per la mateixa composició de les titulacions d'aquest campus, més allunyades de les Humanitats i, per tant, més influenciades per la epistemologia positivista com a espai de coneixement pur. Aquestes barreres es troben a l'espai físic on pràcticament són inexistents les referències a la diversitat (de forma congruent amb els resultats presentats en l'apartat d'escenaris de les diversitats) i per les majors limitacions per a participar per part de l'estudiantat en activitats sobre la diversitat afectivosexual (escassa oferta i menys sensibilització per part de la comunitat universitària).⁴

Malgrat la mancança d'investigació científica que permeta conèixer amb més precisió els condicionants de les persones LGTB pel que respecta a l'elecció d'estudis universitaris, Pichardo i Puche (2019:13) indiquen que les titulacions més feminitzades són més demandades per les persones LGTB (Infermeria, Magisteri, Filologia, Psicologia que, en el cas de la Universitat de València, estan ubicades als campus de Blasco Ibáñez i Tarongers) que les que tenen un biaix més masculinitzat com les científicotècniques (majoritàriament situades al campus de Burjassot). Unes altres titulacions que també atrauen les persones que se n'ixen de la norma sexe-gènere binària, són les vinculades a les Humanitats, a l'interès pel món que ens envolta; al pensament crític i de canvi social i les d'ajuda als altres, la sensibilitat social i el sentit de justícia (Treball Social, Sociologia, Ciències Polítiques, entre altres, situades al campus dels Tarongers). Tot això deriva de la socialització del *sistema sexe-gènere* que comporta autoexclusions i la perpetuació de determinats nínxols acadèmics més feminitzats o masculinitzats, així com la seua percepció com a espais més segurs i lliures de LGTBfòbia. Per tant, la bretxa de gènere pot afectar també la llibertat d'elecció d'estudis universitaris de les persones LGTB i les seues opinions.

³ És important assenyalar que les situacions dins de cadascun del tres campus estudiats (Burjassot, Tarongers i Blasco Ibáñez) disten molt de ser homogènies.

⁴ Un exemple el trobem també en les reserves observades per part de l'estudiantat i professorat (no del PAS) del campus de Burjassot per a participar en les entrevistes grups d'aquesta recerca.

Les titulacions de la Universitat de València que es perceben com a més amigables per l'estudiantat amb sexualitats i gèneres no normatius són: Treball Social, Sociologia, Psicologia, Educació Social, Filologia i Filosofia (situades als campus dels Tarongers i Blasco Ibáñez). I, entre les menys amigables, trobem: Dret, Economia i Polítiques (al campus dels Tarongers). Novament observem l'heterogeneïtat existent també en cadascun dels campus, com en aquest cas, el de Tarongers. En aquest sentit, els estudiants LGTB de la Universitat de València han identificat clarament les facultats on els espais són més acollidors i de respecte als drets LGTB, entre elles, la Facultat de Ciències Socials (degut al «toc humà» de les carreres que estan enfocades més directament al tracte amb persones) i la de Filologia. També destaquen que hi ha una gran diferència respecte a la tolerància sobre les diversitats i la vestimenta o l'aspecte físic entre les titulacions d'un mateix campus, com trobem al campus dels Tarongers.

...desde mi experiencia, creo que sí que existe como una especie de, no sé si llamarlo sesgo, o que depende de la facultad que te toque... se hacen más o menos cosas... en esta tenemos mucha suerte, la Facultad de Ciencias Sociales... la cafetería o Magisterio. Trabajo Social y demás, porque el ambiente, yo creo que más bueno no puede ser... he tenido otros compañeros... en otras facultades, y eso no se ha dado... depende de la carrera que elija, pues unos tienen más privilegios que otros. (EG3-3)

...en el campus en el que nos encontramos, como puede ser el de Sociales, pues es un contexto muy concreto, en el cual... estamos estudiando carreras enfocadas a personas o a trabajar con personas, con lo cual..., pues nos cuidamos mucho... en las relaciones personales con los demás, ¿no? Y bueno, no tenemos a lo mejor esa mirada con, con tantos prejuicios... para mí sí que es un lugar mucho más seguro, el campus, a pesar de que... bueno, no es el mismo... el campus de sociales o aunque sea el mismo campus, no es lo mismo la facultad de sociales que la de Derecho. (EG4-1)

Supongo que a lo mejor, es eso... el toque humano de que estas trabajando en un área más social y que vas a trabajar directamente con... colectivos bastante más vulnerables... Cuando, se habla de profesorado en Magisterio, pues vas a trabajar con nanos y... esa

vocación a enseñar, a formar a las personas del futuro, también te lleva a ti a ser el mejor profesional y mejor persona. (EG4-1)

...Psicología, Historia y Filosofía... a mí me gusta mucho mi campus, porque es muy diverso, tienes a la gente... no son muy estereotipos... que los ves todos,... con rastas... con otra manera de pensar... gente que viste más así... otra con el pelo verde. (EI-7)

Per tant, a la Universitat de València trobem una heterogeneïtat d'espais de llibertat i de situacions vinculades a més o menys tolerància respecte a la diversitat segons el campus i, dins de cada campus, en funció de cada titulació.

pues mi amigo en Filosofía..., hay súper buen ambiente y súper buen rollo... y hay gente con el pelo *pintao* y, pero es que en Derecho van todos pincelitos... (EG3-3)

I, també identifiquen la necessitat de millorar les polítiques de comunicació i informació sobre les activitats de temàtiques LGTB desplegadas a la Universitat:

...sí que es verdad que falta mucha visibilidad de todas esas... Actividades, que lo organiza la Universidad, luego se quejan de que falta... participación del alumnado, y es porque igual no quieren participar, sino que no se hayan enterado. (EG4-2)

Malgrat que l'estudiantat expressa l'existència de campus i titulacions més acollidors que altres, resulta significatiu que no identifiquen la presència de limitacions per a l'accés a determinades titulacions per part de les persones LGTB. Aquesta realitat no apareix en els seus discursos, raó per la qual podem dir que constitueixen barreres invisibles.⁵

⁵ La senyalística relacionada amb els banys varia d'una facultat a una altra (fins i tot dins d'un mateix edifici). De vegades, la simbologia així com la semàntica emprada és poc inclusiva i inespecífica.

Respecte a les barreres físiques i simbòliques, no s'ha de perdre de vista que la nostra societat és sexista i, per tant, separa espacialment homes i dones en el que s'anomena segregació de gènere en entorns travessats per relacions de poder. El seu reflex visible en la nostra vida quotidiana la trobem a les barreres arquitectòniques com són els lavabos als edificis i vestidors als espais esportius on la LGTBfòbia és habitual per a persones amb cossos no normatius. A la Universitat de València, tret de comptades excepcions (com a l'edifici de l'Aulari III del campus de Blasco Ibáñez) els banys no són mixtos. És important destacar que en aquests espais aparentment asèptics es produeixen violències quotidianes, i les universitats no són una excepció (Cavanagh, 2010). En aquest sentit, l'estudiantat de la Universitat que mostra una expressió de gènere andrògina (dones masculines, homes efeminats, no binàries...) assenyalen que s'han enfrontat a discriminacions als lavabos.

Per exemple a mi, com a persona trans, m'ha passat estar en el bany i que entre algú de la neteja i em pregunté que què faig en aqueix bany. (EG3-1)

Cal destacar el consens entre l'estudiantat LGTB sobre la pertinència d'introduir gradualment lavabos mixtos i vestidors de cabina tancats a la Universitat. Tot i això encara que, de forma minoritària, apareixen algunes opinions en contra, com la d'una estudiant lesbiana que expressava el seu temor al fet que els banys foren mixtos.

Pero, no sé. Yo, por ejemplo, me siendo más segura..., estoy más cómoda con mis amigas que si entra un tío... (EG4-2)

Exacto, son baños, ¿no? Igual que vas a clase y vas a atender, y no hay una clase para chicos y otra para chicas... Pero, hay que educar a un sector de la población para que en espacios como es el váter, no lo utilicen para... acosar. (EG4-1)

Sí, yo estoy de acuerdo. Que yo creo que primero habría que, como que educar... a la población para poder... tener... este tipo... de baños. (EG4-3)

...los vestuarios deportivos es un poco más... Complicado... Porque ya no vas a mear, solamente vas a ducharte, vas a cambiarte, vas a exponer tu cuerpo... con lo cual, ahí también entiendo que por pudor, por seguridad, cada persona pues... (EG4-1)

A més, les persones trans realitzen algunes precisions amb relació a les infraestructures dels lavabos i assenyalen que seria positiu que foren mixtos i amb les portes fins a terra,⁶ i que les dutxes i vestuaris prioritzen les cabines individuals on poder dutxar-se i canviar-se.

Un altre àmbit important és l'esportiu i és necessari prestar-li molta atenció atès que suposa també un espai segregat on es presenten desigualtats i discriminacions dintre dels equips, en els entrenaments i en les competicions (dins i fora de la Universitat).

Seguint amb aquestes reflexions sobre les violències simbòliques que consagren les dicotomies de sexe, en les entrevistes grupals l'estudiantat ha manifestat el seu rebuig a les caselles «home» i «dona», perquè aquesta única possibilitat d'identificació binària deixa fora altres possibilitats com les de les persones trans no binàries, de gènere fluid o intersexuals. Proposen, per tant, incloure la tercera casella: dona, home i no binari a tots el àmbits de la Universitat.

...tindria que hi haure una tercera casella, com a mínim, perquè... s'ha de registrar. (EG3-1)

Una altra barrera simbòlica que identifiquen és la insuficient presència de referents visibles en l'àmbit universitari: professorat i figures rellevants que siguin públicament gais, lesbianes, bixuals o trans. Tant el PDI entrevistat (EI-4), com l'alumnat, indiquen que seria positiu que el professorat LGTB fora més visible per a disposar de referents diversos i positius amb els quals l'estudiantat es pugui identificar:

que el profesorado fuese visible y... no que se pusiese ahí con la bandera del orgullo evidentemente en clase, ¿no? Pero, que... que hablase

⁶ Per més intimitat i també perquè no es diferencie si la persona que està dins està asseguda, ja que a algunes persones trans els pot incomodar que els altres sàpien si estan asseguts o dempeus.

de la diversidad sexual como un valor más y... no fuese tampoco algo a ocultar a los demás, como si fuese algo negativo. (EG4-1)

...pense que es important... que hi haja professorat visible referent... (EG3-1)

Respecte a la docència universitària, l'alumnat entrevistat assenyala que els continguts i metodologies sobre diversitat LGTB són pràcticament inexistents, fins i tot en les carreres de l'àrea d'Humanitats, Socials i de Salut en què persisteix una mirada essencialista del gènere. En aquest sentit, consideren que seria convenient incorporar la diversitat afectivosexual i de gènere en totes les titulacions de forma transversal. Així com també expressen que no s'utilitzen els recursos disponibles a l'aula, que són els mateixos estudiants diversos, per a enriquir tant els continguts acadèmics, com la diversitat mateixa de l'estudiantat.

Hay que modificar el *currículum* que existe, que está un poco desfasado porque si no aparecen profesores que de repente les dan por: «hoy vamos a hablar de esto» o porque surge una situación en clase, de LGTBfobia... y luego... te da por hablar de: «porque le hemos hecho acoso a este chico que es gay, porque tiene pluma». Y ya se habla un poco de esto. Pero, generalmente ni nosotros mismos tenemos esa formación. (EG4-1)

El problema es el tema del contenido... tuve una profesora... y ella la presentó y dijo -hasta que yo no llegué ya, hasta que no llegué yo a la facultad, hace 25 años, todas las obras eran de hombres, blancos, occidentales, hasta que llegó ella y puso: mujeres negras, a hombres negros, a gente LGTB, empezó a meter ya una diversidad dentro de las obras porque es importante, porque dentro de una obra hay un contexto... y al final si siempre lees el mismo tipo de obras, solo vas a conocer las mismas ideas. (EI-7)

...ens han informat que dins de tot el currículum que es dona a la Facultat de Medicina no hi ha formació sobre el tema trans. Però no només això, sinó que a més a més no es dona en un poc més de profunditat, més enllà del sistema reproductiu tot i que *tingues* que saber operar-lo i saber de malalties específiques, però un poc

més allà del que és la sexologia. Que unes persones que *van a ser* metges o metgesses i que *van a atendre a* les persones,... Tot el personal que ha de tractar dins del sistema sanitari, *deuria de tindre* coneixements. (EI-1)

A Magisteri, on és fonamental la coeducació i dins d'eixa coeducació tractar totes les diversitats (sexual, de gènere i familiar). Açò també s'ha de tindre en compte dins del currículum. Dret és una altra carrera on s'han de tindre coneixements perquè moltes persones que van a registres civils o han de tractar algun tema de judicis. Per exemple, a la notaria per a canviar de nom un pis que t'has comprat... Totes les persones que estudien Dret haurien de tindre un mínim de coneixements LGTBI i de diversitat sexual, de gènere i familiar per a poder, com a mínim, saber identificar la realitat. (EI-1)

...pense que igual que ha passat *en* les dones, que no s'ha volgut tindre en compte l'experiència de les dones pel masclisme, en les persones LGTBI també pense que passa un poc el mateix, que no es considera com a rellevant dir o explicar per exemple en història quan parlen d'Alexandre Magne, que si igual que quan parlen de Napoleó parlen de Josefina, que diguen que Alexandre Magne tenia les seues parelles. Era bi o era gay? És igual, però tu parla d'eixa realitat, perquè no només s'han de nomenar les relacions que són heterosexuales, que estan ben vistes. (EI-1)

Una part de l'alumnat consultat considera important que el professorat utilitze metodologies amb perspectiva de la diversitat sexual i de gènere:

... que el profesor también te dé pie a,... ¿Qué indicios vosotros veis en las obras de Shakespeare de hace no sé cuántos años para que penséis esto? ¡ay, pues yo creo que era hetero!, es que incluso puede salir a debate de una obra, y se puede relacionar todo, entonces creo que, si es profesor, el que ya lo va introduciendo en su... metodología, da pie a que los alumnos también le transmitan... otros puntos de vista, y más en cuanto a la literatura que, realmente todos los profesores... siempre me han dicho: la literatura es subjetiva. (EI-7)

I, en referència a la situació singular de les persones trans i del greu desconeixement de la seua realitat plural en la comunitat universitària, l'estudiantat trans que ha participat en les entrevistes assenyalava que els toca fer molta pedagogia a la comunitat universitària:

Realmente nadie sabe qué significa ser trans. Sí, tienes el estereotipo de la noche, la fiesta y las drogas, eh... El del faranduleo, el orgullo con las boas, estupendo... Pero, es que eso no es ser una persona trans, es una parte, es una particularidad... es una parte de la población trans, sí, existe, está ahí. Pero, luego existe un amplio campo de personas trans, que tienen su vivencia y que también es... pues exponible, ¿no? A la sociedad... (EG4-1)

...desde mi propia perspectiva sí que te toca hacer mucha pedagogía a los demás... Sobre tu realidad, sobre los comentarios o sobre las asunciones que socialmente se tienen y que a lo mejor a ti, como persona trans que tienes una realidad totalmente distinta,... no compartes o no sientes que tienen más sintonía con lo que están explicando, y entonces muchas veces te toca levantar la mano y decir: oye,... bueno esto sí, esto puede estar así, lo puedes decir así, pero... piensa que no todas las personas siguen ese patrón, porque las personas trans también existimos y... es importante reivindicar... (EG4-1)

Perquè una altra cosa són les persones trans a qui no se'ls nota que són trans. I que, a més, hi ha persones trans que ja han passat tot el seu procés de transició i que ja s'obliden *de que* han sigut trans i ja no volen que la gent els recorde que han sigut trans,... volen difuminar-se en la societat i d'alguna manera perds un referent de cara a eixa generació jove que podria prendre el model d'una persona que ha pogut superar tot això. Però bé, també és veritat que estan en el seu dret d'escollir l'anonimat i de viure la seua vida conforme consideren. Però sí que és veritat que de la gent que jo he anat *coneguent* *pues* prou gent és invisible, perquè... les dones trans ho han tingut molt difícil sobretot si han començat el procés tard en la vida perquè si comencen prompte *pues* en poquet de temps ja ningú pot apreciar-ho sense que ho diguen. (EI-1)

Finalment, entre les propostes generals dirigides a la Universitat de València que ha assenyalat l'estudiantat LGTB trobem: la creació

de serveis específics d'atenció a la diversitat, com és la iniciativa *diversitats* i impulsar campanyes de sensibilització sobre les diversitats; el foment de l'associacionisme entre els mateixos estudiants en tots els campus i en tots els estudis; la promoció de programes de formació en diversitat afectivosexual i de gènere, tant per al professorat, com el personal d'administració i serveis.

També aporten reflexions i propostes respecte a les barreres físiques i simbòliques. Com ja s'ha assenyalat, a la Universitat trobem grans desequilibris i heterogeneïtat quant a la visibilitat i la tolerància sobre la diversitat sexe-gènere entre els tres campus. En aquesta línia, una de les propostes que assenjala l'estudiantat LGTB és que cal equilibrar la situació als diferents campus i titulacions, perquè no hi haja més llibertat i millor convivència en uns campus que en altres. I, amb relació als espais físics i virtuals oficials de la Universitat, l'estudiantat LGTB reclama més visibilitat i reconeixement cap a les diferents identitats i expressions de gènere als webs oficials; més informació i visibilitat sobre les activitats de sensibilització que s'organitzen durant tot l'any sobre diversitat afectivosexual; concentrar en una sola setmana les diverses activitats sobre aquesta temàtica, i, finalment, penjar a més de la de l'arc de Sant Martí, unes altres banderes del col·lectiu LGTB (com la bisexual o la trans).

I, en referència a la situació singular de les persones trans, és significativa la persistència de la transfòbia i de la falta de sensibilització sobre les discriminacions viscudes en la seua vida quotidiana, més desconeguda encara que la de les persones LGTB, i que condicionen la seua integració en situacions d'igualtat en el sistema universitari. Són necessaris esforços per afavorir la seua integració per part de tota la comunitat universitària si es pretén una universitat cohesionada. En aquest sentit, l'estudiantat amb diversitat sexual i de gènere entrevistat proposa: l'increment de la seua visibilitat; la posada en marxa de programes de sensibilització i informació sobre la realitat trans dirigits a tota la comunitat universitària, així com també respecte de les dificultats en l'accés a l'àmbit laboral. Quant al desafiament que implica la necessitat de continuar impulsant canvis administratius, així com la gestió, la informació i la comunicació a les universitats per la persistència de les barreres

burocràtiques cap a les persones LGTB, i cap a les trans en particular. Cal destacar el pas positiu donat per la Universitat amb aprovació del protocol que garanteix el dret d'autodeterminació de gènere de totes les persones, especialment d'aquelles que manifesten una identitat de gènere sentida diferent de l'assignada en el moment del naixement (Mestre i Andreu, 2019). Aquesta iniciativa, que també ha tingut lloc en altres universitat públiques valencianes, ha estat promoguda pel govern autonòmic i, per tant, estan en consonància amb la normativa vigent d'àmbit autonòmic⁷ i estatal.

3.2. Necessitats, demandes i obstacles que enfronta l'estudiantat de diferents orígens etnoculturals

L'estudiantat afrodescendent, l'estigma visible

Els contactes amb l'estudiantat afrodescendent ens han oferit una informació molt útil sobre l'accés i les condicions en què estudien a la Universitat de València. En termes generals podem dir que les dificultats en l'accés no són notables, si més no pel que fa al paper de recepció de la Universitat. Totes les persones informants coincideixen a dir que l'ambient que es respira a la Universitat de València és, a grans trets, inclusiu i acollidor. Val a dir que tot l'estudiantat afrodescendent entrevistat havia nascut a l'Estat espanyol i la majoria tenien també la nacionalitat espanyola. Això implicaria, *a priori*, un avantatge, donat que parteixen de la mateixa posició en termes de documentació que la resta de la població. Aquest és el cas, per exemple, d'una de les persones informants que confessa que el fet de disposar d'un DNI és un avantatge.

Eh... A ver, pues yo, por ejemplo, en mi caso no me he encontrado con ninguna dificultad, ni en clase ni en plan, a la hora de

⁷ La Llei integral de reconeixement del dret a la identitat i expressió de gènere a la Comunitat Valenciana estableix que les universitats tenen l'obligació d'adaptar-se al protocol establert per la Conselleria d'Educació per a l'atenció de l'alumnat trans.

presentar papeles ni nada. Pero, más que nada porque soy española. Entonces, eh... desde ese punto de vista, teniendo el DNI y todo, realmente no se supone ningún problema. (EG7-2)

En canvi, allò que sí que s'ha detectat en el discurs és una barrera autolimitant que obra com un obstacle invisible i que, potser, diferencia el col·lectiu dels altres analitzats en aquest informe. A diferència del col·lectiu d'origen gitano o del LGTB, els trets fenotípics de la població afrodescendent els fan més fàcilment identificables per la resta de l'estudiantat, i, en aquest punt, operen els llocs comuns, els prejudicis i els estereotips, encara que siguen en aparença innocents. Ells i elles en són plenament conscients i destaquen aquest factor, la identificació fenotípica i l'extensió a conceptes com *extrangeria* o *subdesenvolupament* com un dels que es constitueixen en obstacle i que podríem qualificar directament com a racista (Rocu *et al.*, 2019). Així ocorre, per exemple, en el cas d'una de les estudiants, qui a més de ser afrodescendent utilitzava el hijab i d'aquesta intersecció naixia un sentiment d'inseguretat respecte del seu futur paper com a mestra, idea que finalment va abandonar per a orientar la seua carrera professional cap a una altra àrea. Per tant, no es tracta només dels obstacles en l'accés, més causa de la classe social d'origen que del grup ètnic, sinó també dels obstacles que s'autoimposen, en ocasions pel fet d'haver de trencar barreres invisibles o per la falta de referents en els llocs que voldrien ocupar.

Y luego, eh... a la hora de elegir carrera, a lo mejor sí, porque yo quería magisterio pero... Mm... me daba un poco de miedo que, por llevar el velo y tal, que me dijeran que no podía trabajar frente al público, que no se... En plan, me daba un poco de miedo que... encima son niños, ¿no? [Asentimiento entrevistador] Trabajarás con niños. Entonces, es como que no. Y entonces decidí entrar en [otra carrera]. (EG7-1)

...nunca he visto profesoras y... y nunca mm... en toda España ha habido, ningún caso creo, que sea una profesora con hiyab, velo. Entonces, como que mm... me daba cosa que me dijeran que no porque si no hay... y yo sé que hay gente que ha estudiado magisterio, pues es un poco raro al final, ¿sabes? (EG7-1)

En aquest sentit són molt importants les sessions informatives prèvies a la matrícula, perquè poden ajudar a minimitzar els dubtes i les pors dels col·lectius menys representats, cosa que és vàlida no només per al col·lectiu d'afrodescendents, sinó per a qualsevol minoria. La informant mateixa afirma que, anys després d'haver descartat Magisteri, veia les coses d'una altra manera gràcies a tota la informació que havia rebut com a estudiant universitària.

Pues sí. En plan, si me hubieran dicho, por ejemplo, de que... mm... con ser funcionaria, realmente con el examen es suficiente y tal, que yo no sabía mucho del tema, porque tenía 18 años, entonces... [Asentimiento informante] No sabía cómo funcionaba lo de los funcionarios y tal. Entonces, si a mí me hubieran explicado que era un examen que tú lo estudiabas, te lo sacabas y ya está. Luego iba por puntos, y tal... Pues a lo mejor sí que hubiera entrado. (EG7-1)

Aquestes limitacions no només tenen lloc des del punt de vista dels trets fenotípics, sinó també per altres marcadors que són percebuts per la societat d'acollida com a distintius d'estrangers, i, per tant, són un motiu suficient per a etiquetar o, en últim terme, excloure de manera més o menys conscient. Aquest és el cas dels noms i cognoms que, per a la població afrodescendent magribina pot estar jugant el paper d'*exclusògen*. Així ho explica una de les nostres informants respecte del seu germà, un jove amb nom àrab que creu que això pot influir en el tracte dels seus companys. Una possible actuació per tal de pal·liar els efectes negatius d'aquesta autolimitació seria una orientació més concreta i específica, bé per part dels instituts, bé per part de les facultats receptores, que facilitara l'entrada d'estudiantat divers.

A ver, sí, el color de piel puede suponer. Pero, también su nombre... De hecho él ha pensado en cambiarse el nombre porque no le gusta, porque piensa que eso, que la gente pensará que... «me llamarán moro, no sé qué, tal» Porque son cosas que ha sufrido de pequeño, tal... Y te causa pues esa psicológica en tu autoestima, en tu valía como persona, porque... el hecho de ser diferente no tendría que ser algo malo, en cambio, muchas personas eso lo convierten en un arma de... no sé, arrojadiza. (EG7-2)

Aquesta barrera invisible es torna visible quan el color de la pell o els trets fenotípics expliquen un tracte diferenciat per part de la societat d'acollida, o en el cas que ens ocupa, els companys i companyes, però també PDI i PAS. En moltes ocasions la diferència percebuda es transforma en un tracte positiu, fruit de l'escàs contacte previ de part de l'estudiantat. Val a dir que la presència d'estudiantat afroamericà a la Universitat de València és molt reduïda, en part per l'estructura demogràfica del col·lectiu, però principalment perquè l'accés a la Universitat, amb totes les ajudes i beques que puguen existir, continua sent copat per les classes mitjanes, mentre que la classe treballadora no només no hi accedeix sinó que es queda en nivells educatius previs. En tot cas, aquest discurs remarca la importància de la diversitat a l'aula, també des dels estadis inicials de l'educació, cosa que en alguns centres concertats –i no diguem els privats– és ben sabut que no ocorre.

Cuando yo hice primero de [nombre de grado], era curioso porque tenía compañeros que nunca habían tenido a un negro en clase, y eran 5 años más pequeños que yo, entonces pues, me preguntaban cosas, claro, yo decía, yo es que nací en España, entonces no os puedo, no os puedo hablar mucho de qué se come en tal sitio, o me preguntaban cosas, y les gustaba porque era como en plan, ¡guau, pues ya sé esto, ya sé no sé qué, ya sé no sé más! Y como que veían más cercanía. (EG7-3)

En altres ocasions el tracte no és tant en positiu. En les entrevistes només ha aparegut un fet que es podria qualificar de racista per part del professorat i un altre vinculat a un procés de pràctiques en empresa. Tant un com l'altre haurien de poder comptar amb algun recurs que canalitzara la seua denúncia per part dels estaments universitaris. En el primer cas es tracta d'un professor que presumptament manifesta que no aprovaria una alumna afrodescendent, malgrat els bons resultats en els exàmens. Sembla que la història va acabar bé pels recursos presentats per l'estudiant. Aquest tipus de comportament hauria d'estar erradicat de la Universitat, i caldria que tota la comunitat universitària tinguera i coneguera els mecanismes que es poden activar per tal d'evitar-los.

En un principio, es por el hecho de, de contenido de la carrera, pero sí que mi hermana, eh, me decía que tuvo algún problema, en alguna asignatura, que el profesor directamente le decía que, no le pensaba aprobar, que no la veía capacitada para [asentimiento del entrevistador], pero ya era por el hecho de ser lo que era, ¿Sabes? No decía, a sí, però... Se notaba ¿Sabes? Un examen que estaba muy bien, que el profesor le decía «no, no que es te voy a aprobar», y mi hermana ha tenido que hacer recursos y todo eso. (EG7-3)

En un altre àmbit més administratiu cal també remarcar l'entrada de la diversitat en els documents que generen els diferents graus i estudis de la Universitat de València. Aquest és el cas de les guies docents i temaris de les diferents facultats. En els darrers anys s'ha estat treballant per tal d'incloure la perspectiva de gènere en les guies, no només des del punt de vista dels continguts, sinó també pel que fa a la permeabilitat respecte a les autories del Sud. Això és especialment visible allà on conflueixen la interpretació de processos històrics des del punt de vista colonialista o, per exemple, la presència o absència d'autors i autores d'origen dels països de l'hemisferi sud i, en particular, racialitzats. Resulta evident que en alguns casos la inclusió d'autories en aquest sentit serà complicada, però allà on siga possible s'hauria de promoure. En alguns graus, com també en part de l'acadèmia occidental, resulta desencoratjadora l'absència d'aquestes autories i, per extensió, del punt de vista que aporten. Això és especialment significatiu en el cas d'autories procedents d'antigues colònies espanyoles.

Todo lo veo muy eurocéntrico, incluso la propia historia, como se enseña, parece una barbaridad cuando se enseñan cosas como el colonialismo, sin ninguna perspectiva reflexiva, de cómo eso ha afectado hoy en día, y... Desde ese punto de vista, creo que yo, como... no sé, formándome, puedo hacer... No que se cambie, pero sí como abrir nuevos campos, por ejemplo me he dado cuenta de que eh... hay muy pocos estudios interculturales, en español, de estudios sobre afrodescendientes... (EG7-2)

D'altra banda, una de les coses que no es diuen en les entrevistes, però que no podem deixar d'analitzar perquè salta a la vista, és la

dificultat que hem tingut a l'hora de trobar població afrodescendent o racialitzada de classe treballadora. Les persones que hem pogut entrevistar no es corresponen amb el perfil majoritari de població afrodescendent resident al País Valencià, i això és així per diferents raons. La primera, perquè no són elles les que han protagonitzat el moviment migratori que les ha dutes fins a l'Estat espanyol, sinó els seus pares i mares, arribats en alguns casos en els anys vuitanta i noranta del segle xx. La segona, que els pares i mares d'aquesta part de l'estudiantat ja tenien una formació prèvia als seus països que han pogut aprofitar en arribar-hi, la qual cosa ha situat la seua descendència en un punt de partida molt millor que respecte d'altres afrodescendents, que no han pogut entrar a la Universitat o fins i tot acabar l'educació secundària obligatòria. En definitiva, es tracta d'estudiantat de classe mitjana, les dificultats del qual, en termes d'accés i progrés dins de la Universitat s'assemblen més a la dels estudiants de classe mitjana blancs que a les d'altres estudiants afrodescendents. Allò que volem fer constar és que la seua presència a la Universitat no ha de fer-nos oblidar que la immensa majoria de la població afrodescendent no arriba a les nostres aules i amb això s'enceta el cercle viciós de la barrera invisible de l'autolimitació: mentre no hi haja perfils racialitzats en llocs de treball de classe mitjana (per exemple, i pel que fa a la Universitat, entre el professorat, el personal d'administració i serveis, etcètera) l'estudiantat afrodescendent tindrà més dificultat a l'hora d'orientar les seues carreres en aquesta direcció. Això és especialment visible en el discurs d'una de les informants qui, davant la dificultat de fer les pràctiques en una empresa pel fet de portar hijab, es plantejava fer-les en modalitat d'Erasmus en un altre país on estiguera socialment més acceptat.

Y la verdad pues me daba un poco de... miedo, cosa, el hecho de no sé, llegar a una empresa y... a ver, pues en la Universidad por así decirlo, todo es bonito, porque son profesores académicos, tal y... te intentan guiar y tal. Pero, en la empresa pues hay todo tipo de personas y... a saber a quién encuentras. Entonces, o había pensado en preguntar a conocidos que tienen empresa y así una forma más cómoda, o hacer Erasmus prácticas, porque tengo una

amiga que está haciendo Erasmus prácticas en... en Inglaterra y me dice que... es que ve a gente con hiyab, cara al público, trabajando, en plan en tiendas de ropa, de maquillaje, cajeras... De todo, entonces como que trabajando cara al público o en una oficina pero estando en una oficina que no pasa nada, pues... eh... es más cómodo, porque ya están más acostumbrados a ello que aquí en España. (EG7-1)

Finalment, s'ha de remarcar la importància dels processos de convalidació i homologació en els casos de les persones nouvingudes, cosa que també pot aturar o posposar carreres universitàries en els col·lectius d'afrodescedents. Un dels casos que s'ha plantejat és precisament el de les persones que volen entrar a la Universitat des d'estudis de batxillerat cursats a països àrabs i les dificultats que això comporta.

Y luego por ejemplo, amigas más de mi edad, que vienen de países árabes y tal, que... por ejemplo, han hecho hasta bachiller y ahora quieren empezar la Universidad. Entonces, eh... ¿Como entrar en la Universidad? teniendo estudios de bachiller ahí, tienen que presentarse a la PAU, cómo te la presentas, qué asignaturas te tienes que presentar... Que eso realmente es en... la Universidad a distancia... O sea... Sí, te tienes que ir a la Universidad a distancia, que está por Mislata..., pero como vienen con... diferentes asignaturas... Historia de España no la han estudiado, y esa es obligatoria, entonces... ¿Qué estudias que no...? ¿A qué te presentas que no sea Historia de España o Castellano? ¿A qué te presentas que no sea Castellano? Porque acaban de llegar... Ese tipo de cosas que son burocracia, también dificulta [asentimiento entrevistador] y llega un momento en que ya la gente se cansa un poco de... de tener que exigir siempre, y... Pues se lo deja, por así decirlo. (EG7-2)

Alumnes universitàries que porten hijab.

L'omnipresència del marcador ètnic

En les entrevistes a alumnes que utilitzen hijab, tot i que lògicament se centraren en la seua experiència universitària, la consideració social negativa envers el col·lectiu musulmà va planejar en

les converses. En efecte, de forma molt consistent des de fa trenta anys que tenim estudis d'aquest tipus, en la jerarquia valorativa de la societat espanyola al respecte dels col·lectius immigrants, el col·lectiu «musulmà», «marroquí» o «àrab», és el que suscita més recel (Fernández, Valbuena i Caro, 2016). Més encara, en particular des de la primera dècada del segle XXI, a la societat espanyola –tot i que en menor mesura que altres societats occidentals– hi ha una islamofòbia social «difusa» que vincula els musulmans i musulmanes amb gihadisme i una cultura retrògrada, immobiliària i poc compatible amb els drets humans (Martin i Grosfoguel, 2012).

Aquestes estudiants són conscients que cobrir-se els cabells amb un hijab, d'acord amb les seues conviccions, actua com un poderós marcador ètnic que identifica a qui el porta com a dona musulmana, amb la càrrega d'estereotips socials negatius que això suscita (Mijares i Ramírez, 2008). En aquest sentit, encara que els estereotips també operen en la vida universitària, el període de estudis a la Universitat de València es valora com un període molt més inclusiu i positiu que les seues experiències en el passat, als IES, i les que esperen trobar en el món laboral. Hi ha diferències, valoren, entre l'ambient als IES –amb més comentaris de tot tipus– i el que hi ha a la Universitat, més acollidor. Les nostres entrevistes atribueixen aquestes diferències a una major maduresa de l'alumnat universitari, un funcionament que permet més elecció respecte del grup de col·legues dins de diverses relacions segons les assignatures, i un ambient general més divers i cosmopolita.

Sí hay diferencia, la Universidad, obviamente no es tan *hard*, como en el instituto... es una combinación, ¿no?, de edad, de que no hay tanto roce y como que en la Universidad también ves más gente (diferente) (EG2-1)

Les nostres entrevistes valoren positivament l'ambient universitari que consideren més acollidor i igualitari o, almenys, més neutre, respecte del hijab, que la seua experiència als IES i el seu futur en el món laboral. De forma significativa, quan es parla de la vida universitària es contraposa, quasi sistemàticament i de forma espontània, amb les dificultats que esperen trobar en el món laboral.

Això també influeix en els seus estudis; elles consideren que han d'esforçar-se més atès que, amb el seu hijab, tindran més dificultats que esperen superar havent d'acreditar el «doble» que la resta.

Me he sentido bastante bien, me he sentido como igual, no he tenido ningún menos, ningún más, pero... cuando ya acabe la carrera y salga al mercado laboral... Entonces, yo creo que será totalmente diferente, porque por desgracia todo el mundo te juzga por... aunque tengas un *currículum* de 10, aunque tengas muchas más habilidades que la persona que está a tu lado, pero la otra persona... no lleva velo o es alguien normal, van a coger a la otra persona antes de que a ti. Y eso lo tengo muy claro. (E18)

Yo me voy a graduar ahora en junio, con lo cual ya, ya lo tengo inminente... mucha gente que conozco, que ya se ha graduado, dicen «ay, que es muy difícil que te cojan», porque enseguida como que no te quieren de antemano... yo ya sabía todo esto... tus padres ya han pasado por ello, del tema laboral... como que, de alguna manera, he interiorizado que tengo que hacer el doble para llegar al mismo nivel ¿sabes? En plan, yo me fui de Erasmus porque sabía que eso me iba a dar más oportunidades, actividades extracurriculares... si, por una parte, lo he disfrutado... pero es verdad que siempre estaba el run run al final, como al fondo de tu cabeza, tengo que ir a hacer el doble de trabajo para recibir lo mismo ¿sabes? (EG2-1)

Ni les alumnes amb hijab entrevistades, ni les seues conegudes, no relaten cap obstacle o entrebanc en l'accés, selecció de carrera i relacions amb la administració universitària. Sobre una de les qüestions sensibles, les fotos d'identitat, les nostres entrevistades contrastaven l'acceptació per la Universitat de València de les fotos amb hijab, amb la manca d'una pràctica igualment inclusiva en els procediments per a obtenir i/o renovar el DNI (en el que, segons diuen, depenent del policia i/o del fotògraf, accepten portar el hijab o demanen que es mostre una orella o altres trets).

A diferència d'altres membres de col·lectius d'estudiants entrevistats, quan se'ls pregunta pels entrebancs a l'hora de l'accés i la selecció de carrera, aquestes alumnes no apunten problemes o

entrebancs de tipus socioeconòmic. No vol dir que no es donen, de forma més o menys individual; més bé, cal entendre-ho en el sentit que la seua font d'obstacles percebuda com més important és identitària-religiosa, evidenciada amb el seu hijab.

Com hem vist, les nostres entrevistades tenen una bona opinió de l'ambient universitari, en comparació amb altres àmbits socials. Es consideren ben inserides a la universitat, tenen els seus cercles d'amistats, unes més personals, altres de companys de classe, i «és clar, fas treballs de grup amb tots els de la classe». Per altra part, utilitzen els diferents serveis i espais de la Universitat de València com «un més» o, almenys, així ho expressen. Els espais esportius universitaris han estat els únics que, en les entrevistes, suscitaven dubtes sobre la seua accessibilitat (no per cap experiència negativa sinó per desconeixement).⁸

Tanmateix, en aquest panorama d'inserció positiva hi ha comentaris i pràctiques, sovint poc conscients, on influeixen els estereotips negatius associats a les dones musulmanes. Una de les nostres entrevistades, escolaritzada en línia en valencià des dels quatre anys, comenta que de forma sistemàtica, al veure el seu hijab, el professorat i l'alumnat tendeixen a respondre-li en castellà.

Yo hablo valenciano de toda la vida porque he ido a línea en valenciano desde los 4 años, quiero decir, que hablo bien... me pasa mucho, que voy a hablar con los profes, y yo les hablo en valenciano... Y, ¡y cambian a castellano!, en plan, ¡asumen que tú no sabes!...

I2. Directamente, a mí me pasa igual

I1. Sí, sí, y además, y les tienes que hablar varias veces en valenciano hasta que procesan, que sí, que le estoy hablando en valenciano. (EG2-1)

⁸ Una de les entrevistades expressava els seus dubtes; l'altra li aclarí que ella no havia tingut cap problema, i l'altra respongué: «no es tanto la cuestión de que realmente haya problemas, sino de que como, como que te quedas un poco con la duda, ¿no? De que tienes que ir a preguntarlo» (EG2-1). La qüestió se centrava en l'acceptació o no d'un banyador o mallot de gimnàstica que cobreix fins als turmells i els canells.

Una altra experiència compartida: quan se'ls pregunta d'on són, elles responen que de València (dos de les entrevistades són nascudes a València, l'altra va arribar amb 4 anys) i, molt sovint, aquesta resposta provoca incredulitat, de manera que és freqüent que es torne a formular la qüestió, «però, d'on eres?».

Es asumir el hiyab con ser inmigrante, o ser de fuera, y a mí, por ejemplo, cuando me preguntan de dónde eres, y, ¡de Valencia!, es como ¡no, no, no! ¿pero de dónde eres?

I1. ¿Pero de dónde eres? Sí, eso a mí también me pasa

I2. De Valencia [ríen], entonces luego, ah, pero no tienes orígenes, ay, sí, mis padres son de origen marroquí... Pero, si me estás preguntando a mí de dónde soy, y yo he nacido aquí, me he criado aquí, y yo considero que mi país es este, soy de aquí, ya está. (EG2-2)

El que perceben les nostres entrevistades és que portar el hijab sembla ser poc compatible, en l'ambient universitari, amb ser de València, parlar valencià i, en definitiva, ser una més *d'ací*. Un, entre altres exemples possibles: un company va preguntar-li a una de les nostres entrevistades, sense acritud aparent, «¿y a tus padres no les molesta que estudies?» (EG2-1). En paraules d'una de elles «no es un racismo directo» (E18), sovint s'expressa en termes jocosos o de sorpresa, sense posteriors conseqüències. Tanmateix, en aquests tipus de comentaris, el hijab s'identifica amb immigració, qui el porta és *de fora*, activa el nosaltres/ells i, en el cas de les dones, es vincula a un imaginari negatiu de dona musulmana inculta, sense personalitat i sotmesa a l'home (que xoca amb la presència d'estudiant universitàries amb hijab). Aquests comentaris, a més, comporten una carrega d'exclusió simbòlica del *nosaltres* (els que som *d'ací*, els que componem la comunitat universitària) tot i que siga de baixa intensitat.

Molt més minoritaris, però existents, han estat les actituds i comentaris d'alguns professors i/o d'alguns companys directament ofensius i inclús xenòfobs. En el primer dels casos, amb comentaris desqualificatius sobre la manca de professionalitat d'una estudiant en Ciències de l'Alimentació que compleix els preceptes del Ramadà, davant de tota la classe.

Nos estaban repartiendo el examen, y un profesor, que ni siquiera era el profesor de la asignatura, sino el... de apoyo para vigilar... justo me estaba repartiendo él, y se pone delante de mí, y a mí ya me conocía de otras cosas,... y me dice «y tú qué, ¿estás haciendo ramadán?, que era justo el primer día o así, y yo en plan, «sí», en plan yo en examen, ni habíamos empezado... Y me dice «y entonces ¿no comes?» y yo, no y me dices «¿tampoco bebes?», y yo, «no», y yo pensando ¿a qué viene esto? ¿Me puedo, por favor?, y me dice «pues si fuera yo tu profesor, ya te habría suspendido...» yo hice el examen, sin más, y aprobé. (EG2-1)

O el comentari d'un altre estudiant identificant musulmans practicants i radicals, i demanant la seua expulsió d'Espanya. L'estereotip que identifica persona musulmana practicant amb perill de radicalisme violent i/o suport al terrorisme islàmic està present a les nostres aules, tot i que siga de forma minoritària. Aquest és un tema de preocupació per a les nostres entrevistades.

Yo tuve un compañero, que además me chocó bastante, que dijo, delante mía, que yo me quedé en plan ¿perdón?, eh, que dijo «es que a mí los musulmanes que no beben alcohol y no comen cerdo me parecen radicales, y que no deberían de estar en España», yo me quedé en plan de, estás hablando del 90 % de la población (musulmana), ... como él se pensaba que nadie lo hacía, y era solo una porción muy pequeña,... no tienes conciencia de la realidad para nada...

I2. Y no es cuestión de ser musulmán, para no comer cerdo y beber alcohol.

I1. Que son vegetarianos, y tal y dices [ríe].

I2. Que ni eso ¿Eh? No, quiero decir, que tengo amigos que no beben alcohol porque no les gusta. (EG2-1-2).

La reacció davant aquestes situacions, viscudes en primera persona o experiència d'amigues, són diverses. Moltes vegades, sorpreses, no solen respondre. «A ver, sí te quedas en *shock*. Te bloqueas, te bloqueas» (EG2-1-2). Una altra reacció que sembla compartida és cuidar més el que es diu i com es fa, per evitar comentaris o situacions no desitjades. Aquest comportament previngut s'interioritzava segons una de les entrevistades:

No me ha pasado tanto en la Universidad, pero también porque yo he llegado a un punto, en que como que de alguna manera me censuro bastante, o sea, no exactamente... censuro, pero vigilo lo que digo, no sé si a ti te pasa también, como que inconscientemente ya vigilas lo que dices... (EG2-1)

En general, les alumnes implicades no solen formalitzar queixes per aquests comentaris i/o comportaments. Es pretén evitar procediments viscuts com a molt desiguals, en el cas de queixar-se d'un professor, o per evitar possibles majors tensions, en el cas d'un company o companya.

Respecte a les pràctiques acadèmiques curriculars, les nostres entrevistades no comenten cap problema en la seua pròpia experiència. Una d'elles atribuïa aquest fet al fet que eren pràctiques d'una universitat pública i que això constituïa una certa salvaguarda. Es podria donar algun comentari poc amable però la cosa no passa a més. En tot cas, les nostres entrevistades consideren que a igual rendiment en pràctiques, les empreses no tenen el mateix tracte respecte a la futura demandant de faena si porta hijab o no en porta. Aquest, diuen, és un problema social i no tant responsabilitat de la Universitat i el que cal és normalitzar socialment la imatge de dona professional amb hijab.

Da igual si es musulmana, si es judía, si es cristiana, si es atea... o si lleva algo en la cabeza, entonces, empezar a normalizar en nuestra sociedad, de que no fijarnos tanto en... de dónde viene, qué es lo que cree, que es lo que lleva, sino más en esa persona, en sus aptitudes, en cómo es, en si este puesto...(EG2-2)

En las prácticas, a lo mejor comentarios sí te hacen, pero no te van a rechazar, sobre todo, porque es muy institucional ¿No?... lo que sí que pasa es que mucha gente hace las prácticas en un sitio, y les dicen «bueno, cuando te gradúes echa directamente el currículum», y les contratan ..., ¿no? y a lo mejor a nosotros no nos dicen eso, es como, bueno te vas y adiós. (EG2-2)

També comenten experiències més negatives en pràctiques d'amigues i conegudes amb hijab. En un cas, més extrem, l'encarregat

de l'empresa demanà a l'estudiant en pràctiques de laboratori que no deixara la seua àrea de treball i que no sortirà a l'àrea de recepció, precisament l'àrea més pública. L'estudiant no va recórrer al seu tutor o tutora, o formalitzar cap queixa. En un altre cas, una estudiant d'infermeria en pràctiques constatava com el seu hijab suscitava tot tipus de comentaris als hospitals, comentaris del tipus: «Ah, ¿y vas a estar todas las prácticas con eso (hijab)?» (EG-2).

Ella (amiga entrevistada) está haciendo las prácticas, está en el laboratorio, entonces, el chico de las prácticas, le dijo que no saliera, que se quedara en el sitio de las prácticas y que no saliera a recepción, porque sino la gente le podría ver. Entonces, le dijo: ¿Pero, qué problema hay en que la gente me vea? ...que se quedara simplemente en su área de trabajo y que no saliera porque sino la gente le podría ver y eso podría llevar como una mala fama. (E18)

Si bé aquestes experiències negatives semblen minoritàries, donen tot el seu sentit a una de les demandes explicitades en les entrevistes: que el conveni general de pràctiques de la Universitat de València incorpore una clàusula específica sobre el respecte i acollida a les diversitats que es donen entre l'alumnat de la Universitat de València. I, afegim nosaltres, caldria que els tutors i tutores en pràctiques tingueren més coneixement sobre aquesta situació, foren més sensibles i tingueren orientacions clares sobre com abordar-les.

Segons les nostres entrevistades, la cultura musulmana, la realitat heterogènia i canviant de l'islam a Espanya i, en particular, de la dona musulmana, no s'aborda, no està present, en la vida universitària (ensenyaments, activitats culturals, esdeveniments...). Les nostres entrevistades consideren que ja forma part de la realitat espanyola, però no apareix en la vida universitària. La realitat de la dona musulmana a Espanya no està present en assignatures de perspectiva de gènere o que aborden problemàtiques semblants. El mateix ocorre amb la imatge d'allò que és musulmà en els mitjans de comunicació o, altres temes d'actualitat, importants i que generen debat social.

Justo la Sociología que analiza la sociedad, analiza los cambios sociales y la estructura social... yo creo que ya es hora de ver

que también la estructura social que se empieza a meter la inmigración [...] siempre se toca lo mismo, cuando realmente creo que hay mucha más diversidad, hay muchos más temas que analizar, como por ejemplo, la inmigración musulmana, pero no se suele tocar mucho [...] cuando dimos Sociología de Género pues se tocaron varias mujeres, pero por ejemplo, la musulmana no sé toco [...] cuando tuvimos análisis de comunicación, de los medios de comunicación (de masas), se iba tocando un montón de cosas, pero también creo que es importante como los medios de comunicación están tratando a los musulmanes de terroristas, por ejemplo eso tampoco lo tocamos... No sé, cosas así que creo que son bastante de actualidad y creo que son bastante importantes. (E18)

Consideren que hi ha homes i dones musulmanes que, pel seu nivell, podrien participar en actes de la Universitat i no s'hi sol comptar. En la seua opinió, la Universitat té una tasca a fer en el sentit de visibilitzar i donar a conèixer la cultura musulmana i la realitat heterogènia, insisteixen, de la dona musulmana. Tanmateix, però, consideren que les alumnes amb hijab tenen també la «responsabilitat» de fer-se visibles, proposar iniciatives, cosa que no s'ha fet a la Universitat de València.

[En] esta facultad se hacen muchos movimientos, muchos actos de mujeres y demás... parece que como que vaya simplemente orientado hacia la mujer occidental... pero hacia lo que es la mujer musulmana, creo que falta un poco de... información. El islam español, siempre se suele traer como... más bien de gente... inmigrante que ha venido aquí y tal, pero el islam que se convive aquí, que es el del día a día no, no creo que haya mucho acerca de ello. Que quizás también es nuestra culpa, porque nosotras deberíamos de movernos más y... y intentar promover esto más. (E18)

Això se suscita per comparació amb altres universitats on, en la seua opinió, es presta més atenció a la realitat del col·lectiu musulmà i a la dona musulmana: com a exemple, es presenten la Universitat de Barcelona i la Complutense de Madrid. Entre aquestes universitats i la de València s'assenyalaven dues diferències. Per una

part, un diferent entorn pel que fa a la presència del hijab en diferents àmbits socials («a Barcelona hi ha una diputada amb hijab... i en Madrid» EG2-2). Per una altra part, la presència d'un associacionisme estudiantil musulmà en aquestes universitats que planteja activitats i actes, cosa que no sembla donar-se, de moment, a la Universitat de València.

L'alumnat gitano, entre la invisibilitat i l'estereotip

No sabem quants gitanos i gitanes estudien a la Universitat de València. Segons els diferents estudis i els nostres entrevistats, el seu nombre ha augmentat en els darrers anys. Tot i aquesta positiva tendència, la bretxa respecte al conjunt de la població continua essent molt profunda. El 2013, les últimes dades disponibles, el 7,7 % de la població gitana tenia algun tipus d'estudis postobligatoris per un 40,9 % de la població general (MSSSI, 2017). Ens hem apropiat a la realitat de l'alumnat gitano a la Universitat de València per la via de contactes amb diverses organitzacions gitanes i així hem conformat el *focus group* d'estudiants gitanos i gitanes. Som conscients però, com ens assenyalen les organitzacions gitanes consultades i els participants en l'entrevista grupal, que una part de l'alumnat gitano és «invisible» atès que no té relacions amb associacions gitanes i no considera necessari, convenient o rellevant, presentar-se com a gitano o gitana al seu entorn.

D'acord amb els nostres entrevistats i entrevistades, en l'accés a la Universitat la primera dificultat de l'alumnat gitano és econòmica. Es tracta d'alumnes amb famílies d'escassos recursos econòmics en què, moltes vegades, l'aportació econòmica que suposa l'ajuda i/o la faena a temps parcial del fill o de la filla des dels 14 o 15 anys, resulta imprescindible. Això s'afegeix, de forma majoritària, a la manca de referents en la pròpia família i en l'entorn més pròxim, de persones que hagen cursat una carrera universitària. Aquesta manca de referents pròxims té diversos efectes: no tenen professionals i/o tècnics amb qui puguem identificar-se, no disposen d'un entorn amb espai i hàbits d'estudi, o de persones a qui

demanar assessorament en qüestions importants del funcionament del sistema educatiu.⁹

La primera dificultad que encontré fue la economía [...] vale que es una universidad pública, pero dentro de lo público es cara... para una familia normal, yo te hablo, por ejemplo mi madre tiene un sueldo de 542 euros,... es cara. Entonces, esa la primera, pero bueno, con mucho esfuerzo pues sí que al final, sí que he podido y aparte, por las becas y de todo. (EG1-5)

Yo he vivido con mi madre toda la vida hasta que me he independizado, nada, hace un par de meses. Y... y yo empecé a trabajar con 14 años, porque en mi casa no había dinero y tenía que haber. (EG1-1)

Aquesta manca de referents i recursos familiars s'agreuja, segons un dels nostres participants entre l'assentiment de la resta, amb un sistema escolar que és percebut com afavoridor del «niño que viene con los deberes hechos» (EG1-2), és a dir, l'alumnat que té famílies que tenen recursos culturals per ajudar el seu fill o filla amb les tasques escolars o recursos econòmics per pagar una acadèmia. Per contra, no integra bé a qui va «sin los deberes hechos», de forma que els menors amb més dificultats es desincentiven, ni tampoc als que per manca de referents no coneixen el funcionament del sistema i les gestions administratives a realitzar.

Es un sistema que se favorece al niño que me viene con los deberes hechos... esos niños que no tienen, primero el apoyo económico de que su madre le pueda pagar un profesor particular, o que sus padres no tengan el nivel... ¿Qué pasa al día siguiente? Un niño te presenta los deberes hechos, y otro no. Es que no tienes que ir con el ánimo de que ese niño lo ha hecho a mal o no lo ha querido hacer, es que a lo mejor no ha podido hacerlo... ¿Cómo responde ante ello el sistema educativo? A quien le trae los debe-

⁹ Dels nostres cinc entrevistats, només un tenia un familiar –pare– amb estudis universitaris. En altres tres casos, elles eren les primeres de la seua família en haver completat l'educació secundària.

res muy bien, muy bien, a quien lo tiene fácil, sube, sube, y al otro lo arrinconas y lo dejas aquí. Y haces que al final ese nene / nena deje de estudiar, deje de prestar atención, deje de querer... (EG1-2)

En mi familia nadie se había sacado el graduado. [...] Entonces, por absurdo que parezca, cuando yo me tengo que matricular de cuarto (de ESO), viene la matriculación y yo no sé lo que significa eso, no sabía lo que significaba eso. O sea, cuando yo fui a secretaría y le pregunté, se quedó en *shock*, pero en *shock* en serio. (EG1-4)

Tot i les dificultats els nostres entrevistats i entrevistades persistiren en el seu afany d'estudiar i arribaren a la Universitat, sempre amb el suport del seus pares,¹⁰ on segons relaten pogueren escollir la carrera universitària que volien cursar.

Si aquesta és la percepció dels nostres entrevistats i entrevistades gitanes, l'imaginari del conjunt de l'alumnat universitari és clarament diferent. En el grup de discussió de Tarongers és on va aparèixer —de forma espontània— la qüestió de la població gitana i els estudis universitaris. Es va debatre —amb certa intensitat— si l'exclusió de la població gitana de la Universitat és pròpia del col·lectiu o conseqüència del sistema social. En aquest debat apareixen diferents estereotips sobre el poble gitano entre els quals destaca la idea que «no s'integren ni arriben a la Universitat perquè no volen». La majoria no percep que tinguen problemes socials per accedir, sinó que considera que el problema és cultural; tanmateix però, una minoria insisteix en què es tracta d'un problema estructural. Seleccionem, a continuació, algunes intervencions significatives d'una opinió i d'una altra.

12. Pero ellos mismos no quieren estudiar o no les dejan [...], yo creo que ni acaban [la] etapa de escolarización, yo creo que su propia cultura, sus propias costumbres, no ven bien estudiar, ellos prefieren trabajar, ayudar en casa...

¹⁰ D'acord amb l'*Informe de seguimiento y evaluación intermedia de la Estrategia Nacional para la Inclusión Social de la Población Gitana, 2012-2020*, uns dels aspectes més positius en la dimensió educació és la creixent consciència de les famílies gitanes sobre la importància dels estudis dels seus fills i filles (MSSSI, 2017).

17. Yo no lo veo así ¿eh? [...] pero no lo veo así porque yo he estado con mujeres de la Coma, que es un barrio de Paterna, y he visto como el propio sistema ha sido el que (ha) relegado a un barrio a empobrecerlo, marginarlo, discriminarlo,...

12. Ya, pero estamos hablando de educación, no de...

17. Ya, pero por ejemplo, no me creo que ninguna madre sea gitana, sea tal, o ningún padre, no quiera que sus hijos, ni ellos mismos, realicen los estudios, yo creo que es más... yo no digo que los requisitos de la universidad, o del cole,... es más simplemente, el sistema como que no incluye a esos sujetos y por eso hay menos personas gitanas que llegan a la universidad...

14. Yo pensaba como tú, al principio, ¿vale? Cuando tenía, bueno, cuando era más joven [ríen], pero, a ver,... cuando tenía 16-17 años, por ahí,... sí que es verdad que no tienen facilidad tal, pero es que luego, todos mis amigos que son gitanos a los 18 años se casan, y ya se van a vivir, y ¿dónde trabajan?, pues trabajan donde sus padres en el mercado, eh, vendiendo colonias, eh, haciendo varias cosas, y dices ¿Y por qué no ha seguido estudiando? Pues porque prefiero ganarme dinero y alquilarme algo...

12. Porque tienen otras costumbres. (GDT)

13. Jo sols conec un advocada que siga gitana i a ella, dins de la seua pròpia comunitat, se la mira malament, per ser dona i advocada.

16. Es que yo creo que el problema es ese, que se encierran en su propio sistema.

13. Ella ha elegit estudiar, i ja se la mira malament dins del seu propi àmbit. (GDT)

Igualment, en la entrevista grupal realitzada amb el PAS apareix la idea, tot i que de forma minoritària, segons la qual l'escassa presència d'alumnat universitari es deu a la cultura gitana i/o a la manca d'iniciativa del propi col·lectiu, atès que «el pueblo gitano se ha movido muy poco». (EG5-6)

Tornem a les opinions de l'estudiantat gitano. Si passar de l'insítut a la Universitat constitueix un gran canvi per a tot l'alumnat, aquest sembla ser més acusat en el cas de l'estudiantat gitano. De les seues expressions sembla accentuar-se el sentiment «d'estar perdut», bàsicament per les raons ja esmentades: manca de referents i

ajuts informals en qüestions de funcionament universitari, desco-neixement de les diferències amb el règim de l'ESO –per exemple, en el cas de repetir una assignatura i altres qüestions semblants que varen aprendre sobre la pròpia experiència.

I4. Yo el primer año, me presentaba a los exámenes, sin saber que tenía segunda convocatoria, porque a mí nadie me había explicado nada

I5. A mí eso también me pasó

I4. Me pensaba que eso era el bachiller

I5. Claro

I4. Que suspendías y no pasaba nada.

I5. Que si suspendía pues repetías

I4. Eso de que el año que viene tienes que pagar el doble de matrícula, aquí el amigo tampoco sabía nada, yo iba... Al año siguiente me presenté y la matrícula... y mi padre: «¿Pero, que ha pasado?». Yo digo: «No sé, se ha puesto cara». (EG1-4-5)

Quan es parla del desenvolupament dels estudis, els anys que estan a la Universitat, es torna a assenyalar la situació socioeconòmica, familiar i pròpia, com un dels seus desavantatges més importants. Això es tradueix, segons els nostres informants, en una major presió, tant de l'entorn com autoimposada, a obtenir bons resultats, del que depenen en definitiva les beques. En molts casos, es compaginen els estudis amb el treball, normalment a mitja jornada, encara que es declaren «ja acostumats» per la seua pròpia experiència en batxiller. Tots els i les entrevistades han percebut beques, en les seues diverses modalitats (sols exempció de taxes, amb ajuda econòmica), però ateses les quanties han hagut de combinar –en la seua immensa majoria– la beca, l'ajuda familiar i els treballs més o menys eventuals, per a viure.

Las familias gitanas no tienen las mismas posibilidades que otras familias y definitivamente es un hándicap, porque juegas con mucha más presión [...] Tuve que parar (de estudiar), estar cogiendo dinero, y ya luego pues volví. Claro, eh... yo he trabajado toda la carrera, entonces ya no es solo el tema de que te den la

beca o matrícula o no, el tema que a veces necesitas dinero para funcionar. (EG1-4)

No partes con las mismas oportunidades que otro de tu carrera que no trabaja. (EG1-2)

L'ambient a la Universitat és qualificat, per tothom, com a prou inclusiu. Aquesta percepció positiva és matisada per «comentaris ximplers», que tots han rebut en un moment o en un altre, segons els quals si estava estudiant una carrera universitària era com «menys gitano» o un «gitano apayat». Pareix que els comentaris tipus «no pareces gitano» són els més freqüents, sense acritud i en to de reconeixement positiu. El que mostra, com assenyalava una de les entrevistades, que encara continua vigent l'estereotip del gitano o la gitana com a persona inculta, sense estudis, en cap cas universitària.

En la Universidad la gente es bastante inclusiva, y salvo el comentario tonto que puede tener alguno [...] «no pareces gitano» que... que no deja de ser una broma sin maldad. (EG1-4)

I2. ¿Sabes? O sea, como estudias y eres bueno, eres menos gitano, eres más payo que... ¿Sabes?

I3. Es como «no pareces gitano».

I4. La frase es: «no pareces gitano».Y además es que..

I2. Como que te están dando un piropo, como diciendo: «no, pero tú como si no lo fueras»

I3. Eres normal, no pareces gitano. (EG1)

Hi ha uns altres comentaris que són més negatius i, en alguns casos, es podrien caracteritzar com a xenòfobs tot i que no siga aquesta la voluntat. Parlem de comentaris on es conjuga la generalització al conjunt del col·lectiu de pràctiques negatives i/o il·legals de persones gitanes, o sols es parla de gitanos i gitanes per exemplificar problemes socials.

Normalment, segons els nostres entrevistats, en el contingut curricular de graus i màsters no es parla de la *gitaneïtat*. Tanmateix però, quan es fa s'utilitza gitanos i gitanes com a forma d'il·lustrar

problemes socials com l'abandonament escolar primerenc o conductes delictives, com el tràfic de drogues.

Mis profesores no explican el delito de drogas como el delito de drogas de delincuentes... Te explican el delito de drogas con gitanos o gitanas. (EG-2)

En Educación también pasaba cuando... abandono escolar, siempre te ponían el tipo de ejemplo de gitanos, que sí, vale, es cierto... según como lo expliques... puede estar bien enfocado o no. (EG-3)

Aquest tipus de situacions semblen ser minoritàries, però n'hi ha. En un cas, un dels nostres entrevistats es queixà al seu professor dels exemples gitanos que ficava, exagerant en la seua opinió els estereotips més negatius respecte al col·lectiu. Si bé és cert que els comentaris obertament negatius no es reproduïren, la seua queixa va tenir conseqüències en la seua nota. El pitjor, en opinió del nostre entrevistat, va ser que els seus companys i companyes no mostraren cap mostra de suport i solidaritat amb ell com sí que s'hauria donat, en la seua opinió, si haguera estat un comentari masclista o xenòfob respecte a immigrants. En altres termes, aquest tipus de comentaris no sols reproduïxen els estereotips negatius sobre els gitanos sinó que se socialitza en ells l'alumnat, normalitzant les atribucions negatives al conjunt del grup com un «acudit», una «gràcia», un recurs legítim a l'hora d'explicar el que siga.

Delito de drogas, bueno los gitanos y gitanas... proyecto de menores, eh... «los gitanos...» ¿Por qué yo tengo que consentir eso en un aula pública de un profesor? Si yo estoy pagando mí matrícula, ¿por qué? Y encima, cuando te quejas, te echan la bronca y te dicen: «es que eres muy sensible, tienes la piel muy fina». Eso es lo que dicen,... Este último día que yo ya exploté [...] es que no fue un comentario racista, fueron veinte minutos de monólogo... Como voz de andaluz... ¿Yo por qué tengo que aguantar veinte minutos de monólogo? ¿Qué estoy en el Club de la Comedia? Pero, veinte minutos de monólogo... tú incrédulo, y encima lo peor es ver como todo el mundo se ríe. Porque el problema no es que el profesor haga eso, porque a mí me gustaría que si eso

alguien lo hace, con mujeres o con inmigrantes, cualquiera diga: «oiga, usted se está pasando». ¿Sabes cuál es el problema de eso? No es que el profesor lo haga, sino es la reacción de la gente, que la gente encima no es que no lo frena, un paso más allá, se ríe y participa de ello. (EG1-2)

Una de les qüestions que ens interessava era conèixer com valoraven la presència o absència de la *gitaneïtat*, la situació i la cultura del poble gitano en les seues carreres, específicament, i en la vida universitària en general. En la seua opinió, la *gitaneïtat* està absent en algunes carreres, s'apunta Treball Social, Sociologia..., en què semblaria convenient que s'abordara.¹¹ En altres graus, es queixen, quan apareix una referència a gitans i gitanes aquesta sol estar esbiaixada i centrada en problemes socials del col·lectiu, i d'altres sectors populars, o bé amb comentaris reprovincials (com abans s'exemplificava).

A un nivell més general, respecte a la imatge de la *gitaneïtat* que la Universitat de València projecta mitjançant actes, celebracions i activitats, la valoració és unànime: no existeix i aquesta constatació es compara, negativament, amb el reconeixement que si que obtenen altres grups i col·lectius (i se cita, explícitament, els LGTB).

Sobre les eixides i l'orientació professional, consideren que ésser gitano o gitana continua sent un hàndicap, un fet que mostra el pes dels estereotips socials, si bé aquesta percepció es matisa en algun cas. En termes generals, «si eres gitano o gitana, tienes que demostrar mucho más» (EG-2) per a aconseguir el mateix treball i semblants condicions que uns altres. A la nostra entrevista grupal, tres del cinc participants, col·laboraven o treballaven amb associacions de promoció del poble gitano, cosa que va suscitar un interessant debat. Per una part, es destacava l'interès del treball i que representava una perspectiva laboral clara; per l'altra, aquest

¹¹ Això no és del tot exacte. Durant el curs 2015-2016, en cooperació amb la Fundació Secretariado Gitano, s'abordà la situació del poble gitano en diverses assignatures del grau de Treball Social i es va celebrar el Dia Internacional del Poble Gitano amb un acte al saló de graus de la Facultat de Ciències Socials (Botija *et al.*, 2017). Això és una experiència de com, sense massa esforç i un mínim de sensibilitat, es poden incorporar continguts relacionats amb el tema que tractem.

tipus d'eixida professional tendeix a limitar les gitanes i els gitanos professionals a un «espai professional de gitanos».

Respecte a propostes, al llarg de l'entrevista grupal en varen sorgir algunes que els participants articulaven amb l'eix de la interculturalitat. Consideren que la Universitat de València haurà de tenir i aprofundir en la interculturalitat com un dels eixos de la vida universitària i, en aquest marc, abordar la realitat de la comunitat gitana que, històricament a més, es «la ètnia majoritària» espanyola.

Dentro de la interculturalidad... no como ahora hablamos de gitanos y ya está... trabajar [la] comunidad gitana, porque somos ... la etnia mayoritaria... la única autóctona. (EG1-4)

Des de la seua experiència consideren necessària una «formació transversal intercultural», en totes les carreres i per a tot el professorat. En aquest marc, abordar la situació del poble gitano en determinades carreres, sense estereotips, que afronte els problemes amb tota la seua complexitat i que no es faça de forma esbiaixada, tot assenyalant únicament allò negatiu. Això requeriria formació específica en cultura i situació del poble gitano que, al seu parer, és «una gran desconeguda». A un altre nivell, més institucional i d'imatge simbòlica de la Universitat, els nostres entrevistats demanaven un tractament semblant a altres col·lectius: celebració del Dia del Poble Gitano, bandera gitana als edificis emblemàtics i presència en la programació de la Nau.

4. Els discursos i imatges sobre les diversitats LGTB i etnocultural de l'estudiantat per part del professorat (PDI) i personal d'administració i serveis (PAS) de la Universitat de València

Els resultats d'aquest apartat són producte de les dues entrevistes grupals realitzades, una dirigida al personal PDI i una altra al PAS dels tres campus de la Universitat de València: Burjassot, Blasco Ibáñez i Tarongers (consulteu l'annex metodològic).¹ Per tant, aquest apartat es presenta desplegat en dos blocs de resultats, reflexions i propostes encaminades a millorar la incorporació de la diversitat i la perspectiva ètnica, cultural, sexual i de gènere a la Universitat.

4.1. La visió sobre la diversitat etnocultural i LGTB per part del PDI

Al primer bloc, corresponent als discursos i percepcions sobre la diversitat per part del professorat, destaquem que aquest defineix la diversitat amb solvència i assenyala, a més a més, que la diversitat és un repte per a la Universitat pel seu desconeixement general entre la comunitat universitària i perquè, la Universitat, a l'igual que la resta d'institucions, és un reflex de la societat. A més a més, posar en valor la diversitat per aconseguir una Universitat més inclusiva

¹ Les cites de les entrevistes grupals s'acompanyen d'un acrònim que fa referència al PAS o al PDI: EG5 correspon al PAS i EG6 correspon al PDI.

s'ha constituït en un tema fonamental amb el qual la Universitat s'ha de comprometre amb un discurs clar i inequívoc.

...la diversitat es un element inherent a la qualitat humana, que diversos som tots, i que encara és poc conegut a la Universitat. (EG6-1)

En tot cas, cal remarcar l'ambient acollidor general existent als campus i en especial en algunes titulacions i facultats de l'àrea de Socials i Humanitats. Malgrat aquesta situació general, cal assenyalar l'heterogeneïtat de situacions existent als campus, donat que el diferent nivell de respecte cap a les diversitats està en funció de les titulacions i de la sensibilitat del professorat.

...no he trobat... cap tipus de discriminació per part del professorat... i molt menys en el departament de Treball Social, ni per part de l'estudiantat. Hem tingut xiquetes gitanes, xiquets gitanos... d'altres països... sé que hi ha en altres titulacions... (EG6-6)

Així mateix, expressen que la diversitat més visible i present als campus és la de l'estudiantat LGTB i, per contra, la diversitat ètnica té una presència més matisada. A més, de forma encara minoritària, el professorat coneix l'associacionisme estudiantil LGTB i el seu activisme a la Universitat.

De diversidad LGTB sí que hay más, en Filología hay un grupo también bastante activo, que se llama Polymorfia. (EG6-2)

Malgrat que destaquen la seua rellevància, també subratllen l'escàs reconeixement cap a la pluralitat de realitats que representen els grups socials minoritaris presents a la Universitat. És a dir, que la diversitat no està present ni és molt visible als campus, sobre tot l'etnocultural (concretament la referida a la gitana i afrodescendent).

En las aulas... la diversidad, no se ve muchísimo... en Filología a lo mejor un poco por el tema de Erasmus pero no hay mucha diversidad étnica... sí que hay grupos concretos que están comenzando a venir a nivel de máster, por ejemplo, chinos... pero es gente que va a venir y va a estar un tiempo y se va a ir... «la diversidad étnica no se ve mucho, de gitanos, concretamente en el Máster de Mi-

graciones... solo me he encontrado un caso. Y de afrodescendientes, pues también bastante pocos. (EG6-2)

...una cosa es la diversitat que veiem a les aules, no? I les que puga'm identificar,...jo... [en] comptabilitze que jo sàpiga 3 o 4... alumnes gitanes, però que no m'he assabentat fins al final, o perquè han fet un pas en una tutoria *diguent-te*: «mira és que açò que estàs tractant m'interessa, jo soc gitana», sinó no ho saps... (EG6-3)

En les entrevistes amb el professorat, les referències cap a l'alumnat gitano i els seus possibles entrebancs experimentats a la Universitat han estat escassos, a diferència del que apareix en el grup de discussió amb l'estudiantat i l'entrevista grupal amb el PAS.²

El que sí que destaquen és la subrepresentació observada respecte en grups socials minoritaris com l'estudiantat descendent de pares/mares immigrants a la Universitat, i apunten les dificultats de classe per la situació econòmica precària.

...están empezando a llegar del Magreb, pero poco a poco... y que les afecta la precariedad económica y que son de segundas generaciones de personas que vinieron a trabajar. Y aunque estos han nacido aquí, no los veo muy presentes en la Universidad. (EG6-2)

Tanmateix, el PDI assenyala l'escassa presència de dones musulmanes amb el marcador ètnic del hijab i s'observa un consens en relació amb l'aïllament social que presenten inicialment a les aules, tot i el seu esforç de normalització i que, finalment, moltes d'elles superen. També han fet patent l'existència de barreres per a la inclusió de les dones musulmanes amb hijab per la consideració social negativa del col·lectiu musulmà i la càrrega d'estereotips socials negatius específics cap a elles.

² Només apareix reflectida la necessitat d'informació sobre l'associacionisme jove gitano, i més concretament de dones gitanes feministes, al tractar aquest tema en la docència. El professorat identifica que hi ha una demanda clara per part de les estudiants joves gitanes: «No sabia que existia este grup, m'interessa molt, com puc contactar[-hi] i totes les coses». (EG6-3).

En cuanto a las mujeres con el pañuelo islámico yo creo que ellas hacen un esfuerzo especial por normalizar, pero no sé si hay una primera barrera que se debe de romper. Y luego ya se normaliza... esa primera barrera sí existe. (EG6-5)

Yo pienso también que esa barrera está y que luego hay mucho prejuicios y mucho desconocimiento e islamofobia... entonces las pocas que ha habido suelen estar bastante aisladas... luego con el tiempo no... (EG6-2)

També identifiquen la seua absència en moltes titulacions universitàries i, en concret, a la Facultat de Ciències de l'Esport on predomina un sistema patriarcal (el rol social de l'esport de prestigi i reservat per als barons) i eurocèntric:

no hi ha dones amb hijab que es una facultat... on el públic es home, heteropatriarcal... blanc... és una facultat molt tradicional, hi ha programes de rendiment, però d'ètnies... si no hi ha ni dones, com per a parlar del tema LGTB o ètnia. (EG6-4)

El tractament de la diversitat etnocultural en la recerca i la docència que parteix del professorat es presenta de forma parcial i per iniciativa pròpia, i sols té presència en escassos grups d'investigació i només en algunes assignatures específiques en determinades titulacions, facultats, màsters i doctorats. Una altra via des d'on s'impulsen activitats de promoció de la diversitat és des de les comissions d'igualtat en algunes facultats, encara que aquest impuls es realitza en molt poques facultats. Així mateix, també indiquen l'absència i invisibilitat de les diversitats en els càrrecs de representació.

...dentro de la comisión de igualdad... también se emprenden acciones... para... fomentar... Yo diría que la diversidad no es todavía muy visible en nuestra Universidad, y desde luego en los cargos de representación absolutamente nada. (EG6-2)

A més a més, aporten la següent reflexió sobre la rellevància i pertinença que s'adopten polítiques universitàries, plans d'estudis i formació específica que incorporen la perspectiva de la diversitat

en la docència, i que s'adopte com una defensa col·lectiva dels valors que la Universitat encarna a més d'impulsar també campanyes de sensibilització:

Pense que no pot dependre *de que* la professora o professor estiga més o menys disposat... On estan els plans d'estudis?... no es pot carregar esta responsabilitat a algunes professores o alguns professors. (EG6-6)

En els plans d'estudis s'ha d'incorporar la perspectiva de gènere, o les diversitats... Perquè jo puc ser trans, i ser lliure de visibilitzar-me. (EG6-6)

...Que hi ha molt de professorat... conscienciat... o està disposat a ajudar a l'estudiantat que es trobe en una situació concreta. Són els plans d'estudis... no podem deixar-ho en mans de la bona voluntat del professorat... perquè això s'aconsegueix en dir: vulgues o no tu has d'estar format en diversitats i en eixa responsabilitat col·lectiva... Si això estiguera assumit... des dels plans d'estudis, en la política de la universitat, una normativa concreta, en sensibilitzar-ho... *tindria que* exigir-se a totes les facultats aquest compromís i, a més a més, un canvi en els plans d'estudis, que s'[hi] incorporen totes les diversitats, això es fonamental. (EG6-6)

Respecte de les polítiques universitàries s'assenyala l'autonomia que tenen les facultats i les possibilitats per impulsar la diversitat, tenen una funció clau els equips deganals:

De fet, també depèn molt de la política que porten les, els equips de deganat o les facultats. Ací, per exemple, tenim la sort *de què* el pressupost més alt està dirigit a les activitats de diversitat, igualtat entre homes i dones, i contra [la] violència masclista. Tenim setmanes contra... ara tenim una exposició de dones gitanes, val? Eh... I el pressupost és molt elevat, per tant, les facultats també tenen ahí una funció fonamental. (EG6-6)

També s'ha observat un consens respecte de la complexitat de l'abordatge de la diversitat i de la seua translació a la pràctica docent a les aules, on és necessari que s'adopte un enfocament teò-

ric interseccional i una mirada àmplia del *sistema sexe-gènere* que incloga les discriminacions i violències amb altres eixos de desigualtat, així com a qüestionar l'ús de categories fixes de gènere. El professorat que impulsa la docència amb la perspectiva de la diversitat destaca l'esforç que requereix fer visible les diversitats:

És important com es tracta la diversitat a l'aula, faig un esforç de fugir del subjecte únic, blanc, home, de classe mitjana i d'introduir la interseccionalitat de classe, ètnica, de posicionament genèric, de sexualitat però es difícil perquè he d'estar alerta de fer visible la diversitat. (EG6-3)

És un repte... constantment, perquè sinó sense adonar-te estàs fent el cas de... la família tradicional... has de fer l'exercici de pensar en eixe cas que no seria el tòpic que diries, sinó forçar la maquinària per demostrar i fer visible la diversitat... és l'esforç que hem de fer... en les nostres classes. (EG6-3)

...lo que falta es la sensibilització al professorat, que és que no [n'] hi ha, no hi ha res. Almenys a la meua facultat (campus de Blasco Ibáñez). (EG6-4)

Resulta interessant l'aportació que realitzen respecte a la necessitat d'acompanyar les campanyes d'informació i visuals amb cartells amb la sensibilització i formació sobre diversitat destinats a la comunitat universitària.

...se han puesto pegatinas, muchas cosas... Espacio sin violencia, todos esos asuntos... Pero, lo veo un poco artificial, no sé cómo decirlo. (EG6-2)

Així mateix, i amb relació a l'esport, malgrat els avanços després de la recent aprovació de la Llei integral del reconeixement del dret a la identitat i expressió de gènere a la Comunitat Valenciana i del *Protocol d'atenció a la identitat i a l'expressió de gènere de la Universitat de València*, es destaquen els problemes que troben les persones trans per a practicar l'esport, i que no és només un problema de la Universitat, perquè quan competeixen en campionats universitaris

a la resta de l'Estat espanyol es troben també amb les barreres del nom, la identitat i expressió de gènere.

...hi ha campionats nacionals... és un problema, més ample, no solament de la Universitat o autonòmic, sinó... nacional. (EG6-4)

D'acord amb les opinions recollides en l'entrevista grupal, en l'activitat docent, investigadora i de gestió³ que desenvolupa el professorat de la Universitat, tot i ser diversa, continua tenint-hi molt de pes el pensament científic que dona l'esquena a la diversitat, cosa que configura uns currículums acadèmics eurocèntrics, androcèntrics i heteronormatius que han estat assumits falsament com a neutrals.

També han manifestat que quan s'introdueix la pluralitat de realitats dels col·lectius minoritaris i la diversitat a les aules es degut, exclusivament, a la iniciativa i interès del professorat. Com indiquen els autors Pichardo i Puche (2019: 16) en relació amb la diversitat afectivosexual i de gènere, i que en aquest Diagnòstic ampliem a l'etnocultural, es pot dir que s'identifica una discriminació silenciosa generalitzada, ja que no apareix contemplada ni en els continguts de les assignatures, ni en el disseny dels títols de grau, postgrau i doctorat, ni en la pràctica docent.

Finalment, entre les propostes i mesures assenyalades pel professorat destaquen les següents: difondre un discurs clar i inequívoc de compromís de la Universitat amb els valors de la diversitat, amb la revisió dels Estatuts de la Universitat i de la Llei orgànica d'universitats.

Respecte a la detecció d'actituds discriminatòries en la comunitat universitària expressen que hi haja un mecanisme de control, un lloc on tramitar les queixes i un protocol contra l'assetjament cap a les minories ètniques.⁴ També destaquen l'impuls de programes de

³ Una part del PDI desenvolupa a les seues facultats activitats culturals, de sensibilització i de divulgació sobre problemàtiques rellevants i actuals, com és fomentar la denúncia respecte a la vulneració dels drets humans i discriminació cap a determinats grups socials.

⁴ En concordança amb els protocols d'atenció a la identitat i a l'expressió de gènere i el d'actuació davant l'assetjament sexual i per raó de sexe de la Universitat de València que estan en vigor.

sensibilització i formació del professorat, i que el curs de formació del professorat novell (FIPU) que realitza la Universitat incloga continguts en matèria de diversitat. Cap a l'estudiantat, assenyalen, que es revisen els plans d'estudis, que s'incorporen de forma transversals els continguts de diversitat i que es posen en marxa assignatures a totes les titulacions sobre diversitat, no discriminació i justícia social.

En l'àrea de recerca consideren que és important impulsar la realització de TFG i TFM sobre diversitat (i la importància de disposar de professorat referent que els dirigeixca i que tinga la formació necessària i, a més a més, la pertinència que s'impulsen premis de recerca adreçats a l'estudiantat). També el foment d'aquests estudis entre el professorat i l'afavoriment de la producció científica en aquests camps: «que els projectes incorporen la diversitat». (EG6-6).

No estoy hablando de voluntarismo ni de vamos a hacer las cosas mejor, sino que creo que es un punto de partida, que entronca con el estatuto de la Universidad... con la ley orgánica universitaria, con la propia... Pero, toda, toda la normativa universitaria que habla como se tiene que formar al estudiante y en unos determinados valores y principios, todo eso nos da una base jurídica para ser proactivos, que además el artículo 9 de la Constitución lo exige... (EG6-5)

4.2. La visió sobre la diversitat etnocultural i LGTB per part del PAS

El segon bloc, relatiu als discursos i percepcions del PAS, fa referència al fet que la qüestió de les diversitats en la comunitat universitària apareix com una situació nova i té fins i tot dificultats per identificar-la i definir-la, en sintonia amb les dificultats de definir-la que ha presentat també l'alumnat en els grups de discussió.

De la mateixa forma, el PAS també identifica que l'ambient als campus universitaris, i a les biblioteques en particular, és percebut com acollidor si el comparen amb altres espais i àmbits socials. Destaquen que mai han observat cap agressió física xenòfoba o LGTBfòbica a l'espai universitari, encara que sí que es fan comentaris que podem caracteritzar com de violència simbòlica cap a

col·lectius pertanyents a minories etnoculturals i LGTB, també en concordança amb el que han expressat els estudiants en els grups de discussió i en les entrevistes grupals.

Malgrat aquesta situació positiva, també assenyalen que en determinats col·lectius, com l'afrodescendent, hi ha tendència cap a la sociabilitat intragrup.

No es el Instituto, ese es el filtro. En teoría es territorio amigo... yo no he visto nunca una agresión... y siempre todo con mucha naturalidad. (EG5-5)

...es acollidor. A mí una cosa... que em crida molt l'atenció és que es creen grups. (EG5-1)

El PAS de la Universitat, encara que de forma minoritària, ha manifestat en l'entrevista grupal opinions que reproduïxen els estereotips socials negatius, especialment, cap a la població gitana, i responsabilitza i trasllada exclusivament la càrrega de la seua exclusió a la mateixa cultura gitana, opinions que també ha manifestat una amplíssima majoria d'estudiants en els grups de discussió.

Pero, es que el pueblo gitano se ha movido muy poco. (EG5-6)

Pero, yo creo que el problema más grande es... su propia cultura... (EG5-9)

A més a més, i encara que siguen minoritàries, s'han manifestat opinions que destaquen les diferències existents entre la població gitana i els nouvinguts, que assenyalen que les persones immigrants han aconseguit una millor posició que la població gitana espanyola. Es reproduïx així un discurs que activa una càrrega d'exclusió simbòlica i que estableix tres nivells: primer: persones espanyoles-païes; segon: fills i filles de persones immigrants amb un procés d'inserció exitós, i el tercer, el conformat per persones gitanes espanyoles.⁵

⁵ Aquesta opinió, en realitat, manifesta l'actual estratificació social a Espanya (del que ja s'ha fet referència en aquest Diagnòstic) i que ha passat d'una ordenació en termes socioeconòmics a una que combina classe-ètnia-origen.

...hace veinte, treinta años... no había tanta inmigración... y veo que los sudamericanos o los africanos les están pasando [a los gitanos] en la universidad... yo pienso en el pueblo gitano... y me da rabia porque estaban antes... (EG5-6)

Així mateix, algunes de les persones del PAS manifesten que han observat en companyes i companys comentaris xenòfobs i actituds i pràctiques discriminatòries, de caràcter menyspreatiu, especialment cap al col·lectiu musulmà. Com hem vist en altres apartats d'aquest Diagnòstic, està generalitzada la consideració social negativa envers el col·lectiu musulmà (vinculada a la seua posició en l'actual estratificació social a la nostra societat).

...en la biblioteca... tinc companys meus que tenen una actitud lamentable... si ve una estudiant francesa són *estupendos*, si ve un estudiant àrab, *pues*... (EG5-10)

...Hi ha una actitud de condescendència... «¿Hombre, vienes aquí y no sabes hablar español?». (EG5-10)

Encara que el PAS i, especialment, l'adscriu a les biblioteques dels tres campus, assenyalen que han identificat tot tipus de diversitats, destaquen el significatiu avanç produït en la visibilitat de l'estudiant amb diversitats sexuals i de gènere a la Universitat.

Tenim la comunitat africana, que damunt de ser negra crida molt l'atenció... [n']hi ha de xicones en vel... diversitat LGTB molta, i molta naturalitat del LGTB... (EG5-1)

Així mateix, entre les diversitats LGTB, la que més coneixen és l'afectivosexual i la més desconeguda reconeixen que es la «T», és a dir, tot el que té a veure amb la qüestió de la identitat i l'expressió de gènere trans, la qual cosa evidencia la necessitat de programes d'informació, sensibilització i formació específica en aquesta matèria.

...aquest col·lectiu és el que més es coneix i... té moltes dificultats, però es veu i es tracta amb més normalitat... algunes no, perquè son més noves ara i pel desconeixement... (EG5-8)

L'homosexualitat està com més... normal... les persones que estan en un cos que no els correspon... igual hem de tindre més coneixement... (EG5-11)

Respecte a l'actitud del PAS cap a les persones LGTB, hi ha consens en què els comentaris discriminatoris dels seus companys i companyes són persistents i molt freqüents cap a aquest col·lectiu.

«Ai, es que ha vingut no sé qui, ¿has visto que es gay?» «Ay, mira pues esas dos son lesbianas.» Mentre eixos comentaris se continuen fent, no hi ha normalització. (EG-5-1)

«Ai, ai, eixos estàn cogiditos de la mano...», eixos comentaris continuen passant... Mientras esos comentarios existan no hay igualdad. (EG5-1)

«Mira, uno de los tuyos»... ¿Míos? (EG5-1)

Així també, han assenyalat les diferències sobre visibilitat de les diversitats als diferents campus (una PAS de Burjassot indicava que li havia cridat l'atenció la retolació del campus dels Tarongers amb relació a la visibilitat sobre la iniciativa *diversitats*, i que la considerava deficitària al seu campus). Aquesta situació també es pot observar en el mateix sentit en diferents apartats d'aquesta Diagnosi.⁶

Entre les mesures per afavorir una universitat que incorpore les diversitats, assenyalen que es necessari promoure accions informatives, divulgatives i formatives per a la comunitat universitària en el sentit de detectar i prevenir accions de discriminació o assetjament i per afavorir més la integració. Al voltant d'aquest tema opinen que:

...són les actituds personals de cada u davant de situacions concretes..., ja no es qüestió que una persona porte un vel o no,... hi ha gent que no s'entera de la diversitat. (EG5-4)

⁶ Per exemple, en l'apartat corresponent a les imatges sobre diversitats als diferents espais físics i virtuals de la Universitat de València.

...falta formació... sensibilització i també... formació lingüística...
la Universitat hauria d'invertir en formació. (EG5-10)

Hi ha consens també respecte a la importància de la formació en diversitat, fins i tot que siga oferida com a cursos específics per al PAS i, sobretot, per a tot el personal que treballa en serveis d'atenció al públic. Indiquen que la formació en diversitat és molt nova i que aquest any és el primer que la Universitat ha ofert una formació sobre la diversitat a través de la iniciativa institucional de *diversitats*. Una altra de les propostes és que la formació en idiomes dirigida a la comunitat universitària es vincule també amb la cultura, és a dir, per exemple, unint formació en llengua i cultura xinesa, llengua i cultura portuguesa, etcètera.

Una altra proposta és que en el programa *Conèixer la Universitat*, dirigit als estudiants de nou ingrés, tinguin també formació introductòria sobre diversitat i de l'ambient de campus que es trobaran. I, finalment, consideren important reforçar la iniciativa *diversitats* de la Universitat perquè arriben les activitats a tots els campus.

El discurs del PDI i del PAS respecte de l'escassa presència de la diversitat ètnica als campus coincideix amb les opinions de l'alumnat en els grups de discussió que destaquen, en primer lloc, que la diversitat afectivosexual i de gènere és la més visible als campus i, en segon lloc, que l'ètnica està molt poc present o és pràcticament inexistent.

5. Escenaris de les diversitats a la Universitat

De forma simultània a l'aplicació de les tècniques conversacionals per a apropar-nos als discursos de l'alumnat, del PDI i del PAS sobre les diversitats i el tractament d'aquestes a la Universitat s'ha dut a terme la tècnica qualitativa d'observació sistemàtica a cadascuna de les facultats dels diferents campus (Blasco Ibáñez, Burjassot i Tarongers). La finalitat d'aplicar aquesta tècnica és recollir les múltiples imatges presents als espais físics (cartelleria, senyalística, logos, escultures i exposicions) que fan referència a les diversitats (concretament, dels col·lectius etnocultural i LGTB), de forma directa o indirecta, per tal d'identificar el grau de presència que tenen aquestes diversitats a les facultats (i als campus) i analitzar el seu tractament a les diferents imatges.

El *collage* d'imatges presents en cadascun dels espais observats significa i dona significat al lloc estudiat, representacions simbòliques que pertanyen a diferents imaginaris col·lectius que ocupen els edificis, llocs d'estada així com llocs de pas. En definitiva, llocs connotats i que connoten, que deixen entreveure diverses maneres de comprendre la realitat i visibilitzar (o invisibilitzar) les diferències en la realitat universitària. Són, en definitiva, llocs de socialització de l'estudiantat durant la seua formació universitària.

A continuació s'exposen els principals resultats obtinguts a partir de l'observació sistemàtica dels espais i de les imatges presents sobre els grups etnoculturals i LGTB als diferents campus universitaris de la UVEG. Abans d'iniciar la descripció i anàlisi dels resultats, cal remarcar dues qüestions per a facilitar la comprensió: per una banda, cal evidenciar que les diferents facultats que componen cadascun dels campus no són homogènies pel que fa al tipus de

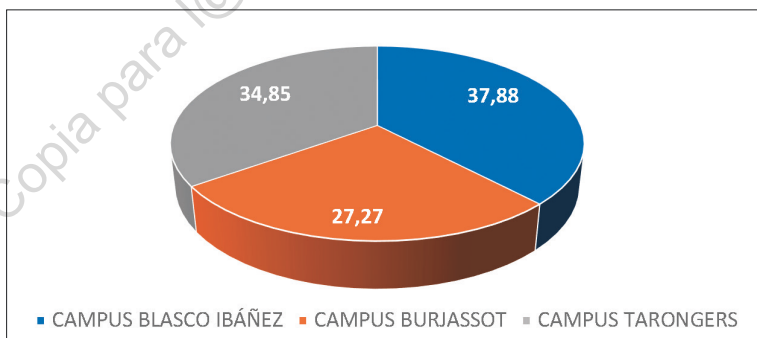
cartells i a la seua densitat en els seus espais; i, per una altra banda, cal dir que no hi ha una cartelleria compartida a totes les facultats sobre diversitat etnocultural o diversitat LGTB (ni tan sols la cartelleria institucional). Aquesta distribució desigual d'imatges sobre diversitat per campus és coherent amb la nomenclatura que s'ha utilitzat en el document referent a l'existència de campus més o menys acollidors amb la diversitat i, concretament, en aquest cas es parlarà de facultats més o menys acollidores (donada l'elevada heterogeneïtat intracampus).

5.1. Imatges referents a la diversitat etnocultural

S'han registrat un total de 198 cartells/butlletins diferents amb referències directes o indirectes a col·lectius etnoculturals. La distribució d'aquests cartells és desigual per campus, de fet, es pot observar una major densitat de cartells amb imatges referents a la diversitat etnocultural al campus de Blasco Ibáñez i al campus dels Tarongers que al campus de Burjassot (75, 69 i 54 cartells respectivament).

GRÀFICA 1

Distribució percentual dels cartells i butlletins referits a diversitat etnocultural per campus

Font: Elaboració pròpia a partir de l'observació sistemàtica.

Dins de cada campus, la distribució dels cartells amb imatges ètniques i culturals per facultats és heterogènia, mentre que hi ha facultats amb una alta densitat de cartelleria vinculada directament o indirectament amb aquesta temàtica, altres facultats tenen una baixa presència d'imatges relacionades amb la diversitat etnocultural als seus espais. Entre les facultats amb més presència d'imatges sobre diversitat etnocultural destaquen: Ciències Socials i Filologia (28 cartells), Magisteri (20 cartells) i Biologia (19 cartells). Per contra, entre les facultats amb menys cartells relacionats amb la diversitat etnocultural hi ha: Química (4 cartells), Infermeria i Podologia (4 cartells), Medicina i Odontologia (5 cartells) i l'Escola Tècnica d'Enginyeria (5 cartells).¹

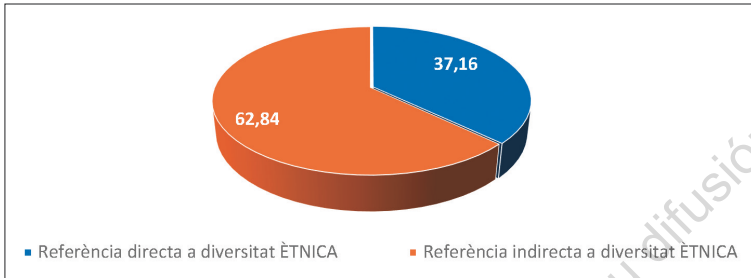
Concretament, s'han comptabilitzat cartells i butlletins que compliren almenys un dels dos criteris següents: que el contingut estiga relacionat directament amb la diversitat etnocultural o que les imatges del cartell incorporin persones amb diferents trets ètnics i culturals. Aquells cartells que difonen jornades, seminaris, cursos i missatges amb contingut etnocultural o de gestió de la diversitat ètnica s'han classificat com cartells amb referència directa, mentre que aquells cartells que inclouen imatges de persones amb trets ètnics i culturals diversos però no tracten el tema de la diversitat es classifiquen com a indirectes. La majoria dels cartells comptabilitzats (més del 60 %) pertanyen a la categoria de cartells amb referències indirectes a la diversitat etnocultural.

Tot i que el nombre més elevat de cartells s'ha registrat al campus de Blasco Ibáñez, si es fa una anàlisi minuciosa de les dades s'observa que és al campus dels Tarongers on el percentatge de cartells de referència directa etnocultural és més elevada (mentre que al campus de Blasco Ibáñez s'observen 21 cartells amb referència directa etnocultural, al campus dels Tarongers se n'observen 31). En unes altres paraules, encara que quantitativament el nombre de cartells amb referència a la diversitat ètnica i cultural siga més elevada al campus de Blasco Ibáñez, el contingut dels cartells del campus dels Tarongers és més rellevant en aquesta mirada qualitativa.

¹ S'adjunta la taula 6: Registre de cartells de diversitat etnocultural directa i indirecta per facultat i campus completa en l'annex amb els registres de l'observació per facultat i campus.

GRÀFICA 2

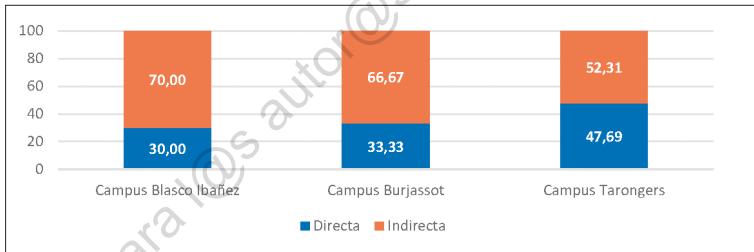
Distribució percentual dels cartells amb referència directa i indirecta amb la diversitat etnocultural

Font: Elaboració pròpia a partir de l'observació sistemàtica.

GRÀFICA 3

Distribució percentual dels cartells amb referència directa i indirecta a la diversitat ètnica per campus

Font: Elaboració pròpia a partir de l'observació sistemàtica.

S'han considerat cartells de referència directa a la diversitat etnocultural aquells que promocionen la diversitat entre l'alumnat i reivindiquen la igualtat (campanyes institucionals del Vicerectorat d'Igualtat, Diversitat i Sostenibilitat i altres òrgans de la Universitat); aquells cartells que recullen informació sobre cursos, màsters, seminaris o jornades de temàtiques relacionades amb la diversitat cultural, cooperació, migracions, etnicitat, transculturalitat, transformació social, interculturalitat, racisme, refugi, etcètera;

aquells que recullen missatges de sensibilització o conscienciació social sobre la diversitat etnocultural (campanyes institucionals de l'Ajuntament de València); entre d'altres.

Cal destacar en aquesta categoria un dels pocs cartells crítics i reivindicatius vinculat amb la igualtat lingüística (en valencià) independentment dels trets fenotípics i culturals de l'alumnat. Aquesta problemàtica apareix en diferents entrevistes amb alumnat de segona generació percebuda com una situació de discriminació i racisme persistent a les aules universitàries valencianes, específicament en el grup d'estudiants amb hijab.

Entre els cartells de referència indirecta a la diversitat etnocultural destaquen aquells que no tracten la temàtica de la diversitat etnocultural en el contingut o missatge del cartell encara que, en la imatge, s'inclouen referències ètniques o culturals concretes. Els cartells que destaquen en aquesta tipologia són: els cursos d'idiomes (de la Universitat i d'acadèmies privades), informació de màsters (de la Universitat i d'altres universitats públiques i privades), programes de promoció de la mobilitat de l'alumnat, imatges gràfiques de les màquines del cafè, pamflets de la vaga feminista, cartell de premi d'escriptura de la UVEG, pamflets sindicals (STEPV, CCOO, BEA, etc.), promocions de reprografia, torneig de joc en línia, etcètera.

Tot i que el nombre de cartells amb referències ètniques i culturals és elevat, el tractament que es fa de la diversitat en aquestes imatges és, en molts dels casos, merament un ús estètic o decoratiu, pràcticament plàstic, com si fora una campanya publicitària molt semblant a l'estil del màrqueting promocional de Benetton on la finalitat de mostrar la diversitat ètnica no és reivindicativa o reflexiva sinó una finalitat purament estètica deslligada de missatges ètnics i culturals concrets.

5.2. Imatges referents a la diversitat LGTB

Cal assenyalar que el nombre de cartells i butlletins que contenen imatges referents a la diversitat LGTB és molt inferior al nombre de cartells i butlletins amb imatges referents a la diversitat etnocultural

(concretament, 51 enfront de 198). Tot i això, val a dir que encara que s'han identificat més imatges vinculades a la diversitat ètnica que a la diversitat LGTB les imatges relacionades amb les diversitats sexe-genèriques tenen un caràcter de defensa i reivindicació dels col·lectius i de guanyar presència als espais universitaris, mentre que les referents a la diversitat ètnica tenen més relació amb el màrqueting del tipus Benetton i majoritàriament fan referència a cursos d'idiomes (institucionals i no) o a la difusió de jornades relacionades amb algun col·lectiu ètnic.

Pel que fa a la distribució dels cartells als diferents campus universitaris s'observa un percentatge més elevat al campus de Blasco Ibañez (65 %) que a la resta dels campus universitaris. Com s'ha observat en el cas anterior, la distribució dels cartells no és homogènia: cinc facultats concentren pràcticament dos terços del total de cartells amb referències a la diversitat LGTB: Filologia (16 %), Filosofia (14 %), Geografia i Història (12 %); Química (14 %) i Ciències Socials (12 %). Es pot veure la distribució completa a la taula 9 de l'annex.

Pràcticament la totalitat dels cartells referents als grups LGTB són de reivindicació, lluita i visibilització del col·lectiu LGTB a l'escenari universitari. I en la seua majoria (46 de 51) són cartells de tipus institucionals (propis de la Universitat o de l'Ajuntament de València). La resta de cartells pertanyen a col·lectius d'estudiants LGTB o sindicats, com són Polymorfia, Lliure(ment), etcètera. Els diferents cartells es poden classificar segons la seua finalitat en informatius (activitats sobre formació especialitzada en la matèria) i de visibilització del col·lectiu i reivindicació dels seus drets.

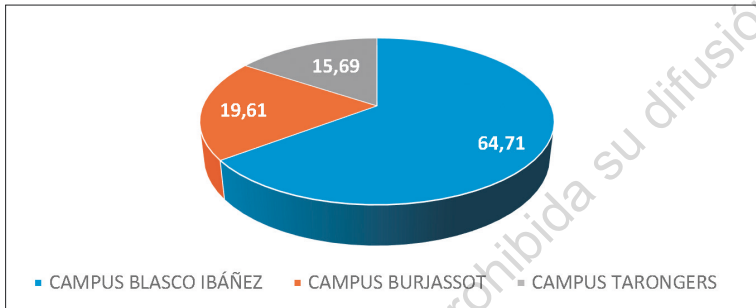
Entre les diferents imatges presents als cartells referents al grups LGTB destaca l'absència de jerarquia entre gais i lesbianes que sí que és observable en altres àmbits socials. Val a dir que en pocs d'aquests cartells apareixen persones del mateix sexe, ja que normalment s'utilitza la simbologia LGTB i no solen aparèixer cossos, i quan apareixen persones del mateix sexe aquestes solen ser dones.

A la llum dels resultats, la distribució de la cartelleria és desigual entre els diferents campus i heterogènia d'una facultat a una altra. No hi ha imatges o cartelleria que es troben a totes les facultats (ni tan sols la cartelleria institucional pròpia de la Universitat) la qual

cosa evidencia una manca de distribució estratègica de les campanyes institucionals dins de la Universitat. Cal assenyalar que hi ha una visibilitat desigual de la cartelleria per campus.

GRÀFICA 4

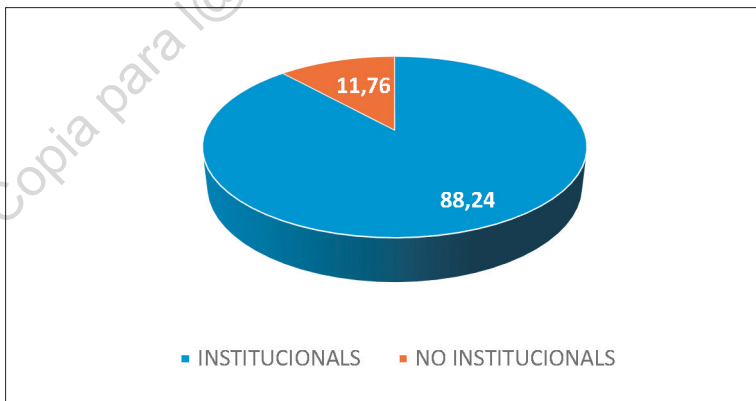
Distribució percentual dels cartells i butlletins referits a diversitat LGTB per campus

Font: Elaboració pròpia a partir de l'observació sistemàtica.

GRÀFICA 5

Distribució percentual dels cartells i butlletins referits a diversitat LGTB segons siguin institucionals o no institucionals

Font: Elaboració pròpia a partir de l'observació sistemàtica.

S'observa una major presència d'imatges relacionades amb els grups de la diversitat etnocultural que amb els grups LGTB. Tot i això una gran part de les imatges que fan referència a la diversitat etnocultural ho fa de manera indirecta, és a dir, no tracten la temàtica de la diversitat en el contingut del missatge sinó que incorporen en les imatges persones de diferents orígens culturals i ètnics (evoquen diversitat etnocultural de forma plàstica però no conceptual-reivindicativa). En canvi, pel que fa a la presència d'imatges de la diversitat LGTB, s'observa una menor densitat de cartelleria però amb un tractament més directe de la diversitat i amb una finalitat reivindicativa i de visibilització (per això part dels cartells fan un major ús de la simbologia del col·lectiu com són els colors de la bandera de l'arc de sant Martí).

Contràriament a la percepció de l'alumnat, captada en els grups de discussió, referent a una presència més elevada d'imatges de diversitat LGTB que d'imatges de diversitat etnocultural als diferents campus, la presència de referències als col·lectius LGTB als espais físics és molt inferior a les de la diversitat etnocultural, encara que les referències als grups LGTB són més visibles per l'ús d'una simbologia coneguda pels membres del col·lectiu i per la comunitat universitària en general. Una lectura paral·lela, però complementària, seria la invisibilitat d'alguns col·lectius de la diversitat ètnica i cultural a les aules universitàries, la qual cosa fa que la gent perceba una menor presència de diversitat etnocultural.

6. Conclusions i propostes

Quina és la situació de les diversitats entre l'alumnat de la Universitat? D'acord amb la nostra recerca podríem parlar de diferents nivells de percepció, rellevància i interès del tema. Respecte a l'alumnat en general, la qüestió de les diversitats apareix com un fet poc rellevant, fins i tot amb dificultats per identificar-la i consideren que no els afecta o els afecta poc, encara que tenen, de partida, una actitud receptiva i positiva. La majoria considera que la Universitat hauria d'integrar aquests temes, en una orientació de respecte a la pluralitat de realitats. La seua presència en la vida universitària es considera, segons diversos intervinents, un factor de possible enriquiment personal i professional. Hi ha també una posició minoritària amb un discurs –no totalment estructurat–, però que estableix clares diferències amb una línia d'inclusió explícita de la diversitat LGTB a l'ambient universitari. Alguns elements d'aquest discurs és que es tracta d'una qüestió privada, «que no m'afecta i que no hauria de ser abordada a la Universitat».

Per la seua part, quina és la percepció dels grups d'alumnat LGTB, racialitzat o amb diferent origen etnocultural que hem analitzat? Tenim percepcions i realitats desiguals. Una situació, dins dels grups analitzats, el constitueix el col·lectiu LGTB amb més presència en la vida universitària, més empoderat, amb consciència de suport actiu per part de la institució i presència simbòlica (el que correlaciona amb un creixent associacionisme, un marc legal i mesures polítiques inclusives i una opinió pública favorable). Una altra situació estaria constituïda per l'alumnat afrodescendent, l'alumnat gitano i les alumnes amb hijab. En els tres casos, a més de tenir –en general– una valoració positiva de la vida universitària, no manifesten

problemes amb la institució. Més bé, consideren que els problemes i entrebancs que tenen en la vida universitària és un reflex suavitzat dels estereotips socials més estesos sobre trets fenotípics, els *negres*; sobre un grup estigmatitzat, els *gitanos*; o sobre la diferència religiosa connotada negativament, el *hijab* com a marcador social musulmà. Tanmateix, és comú entre les i els estudiants dels tres grups l'opinió de la manca de suport explícit per part de la Universitat i de la inclusió de la seua diversitat en la vida universitària, en contrast amb el que passa, afirmen, amb l'estudiantat LGTB.

Aquestes diferents situacions i percepcions ens semblen rellevants, no sols per tenir un més acurat apropament a la pluralitat de realitats, sinó en termes de gestió de la diversitat i possibles línies d'acció que cal desenvolupar.

L'estudiantat LGTB, afrodescendents, gitanos i gitanes i alumnes amb *hijab*, grups objecte d'aquesta investigació, consideren l'ambient universitari com inclusiu i acollidor, especialment en comparació amb altres espais i àmbits socials, com el laboral, on esperen trobar més dificultats. Aquesta vivència compartida sembla tenir, tanmateix, una intensitat diferent segons els grups. Molt més positiva en el cas del col·lectiu LGTB; més matisada entre la resta de grups.

Tot i que aquesta percepció positiva i poc problemàtica és general, es manifesten problemes en forma de comentaris i pràctiques, per part del professorat i/o dels companys i companyes, que reproduïxen els estereotips socials negatius, amb diferent intensitat i grau. En el cas de l'alumnat LGTB, quan es donen, són comentaris menyspreatius. En els altres grups d'estudiants, aquests comentaris i pràctiques negatives són diversos. Entre els més comuns se'n poden assenyalar dos de baixa intensitat. Un podem batejar-la com «D'on dius que eres?» quan per ser *negre* o portar *hijab* s'atribueix al company o companya que no pot ser de València. L'altra l'hem denominada «No ho pareixes», quan en conèixer la identitat gitana d'un company o companya es considera que es incompatible amb estudiar a la Universitat. Unes altres pràctiques negatives constatades és la utilització estereotipada d'un col·lectiu i/o grup per a il·lustrar problemes socials o conductes delictives i la generalització a tot el col·lectiu d'aquests problemes o conductes;

que semblen minoritaris, però encara existeixen. Tot i que adopta diferents formes, quan apareixen, aquests comentaris i pràctiques tenen en comú el caràcter inferior o negatiu atribuït a l'altre, la generalització a tot el grup de conductes i/o actituds considerades negatives realitzades per membres del grup i l'atribució d'una sèrie de trets negatius que enllacen amb els estereotips socials més estesos sobre aquests grups.

Uns dels aspectes que més ens interessava era captar la vivència de l'alumnat amb sexualitats i gèneres no normatius, afrodescendent, gitano i alumnes amb hijab sobre obstacles i limitacions en la seua vida universitària. Érem conscients que els obstacles i les limitacions són el resultat d'un procés social, unes relacions socials esbiaixades i desiguals, producte d'una diversitat de factors com la classe, el sexe, el gènere, l'ètnia, la cultura, els trets fenotípics... que es concreten de forma diferenciada segons cada àmbit social, en aquest cas la Universitat, i cada col·lectiu. La nostra recerca ratifica aquesta idea. En uns semblen operar més els factors de classe, com passa entre l'alumnat gitano; altres viuen com factors més rellevants tota la categorització social que activa els seus trets fenotípics, l'ús d'un marcador etnicoreligiós i de forma molt més amable en els darrers anys, la diversitat sexual i de gènere. Atesa aquesta diversitat, s'expressen demandes, implícites o explícites, de dos tipus. Unes estan orientades a les polítiques i mecanismes generals d'igualtat d'oportunitats, en el pla socioeconòmic, com ara beques, ajudes o semblants. Unes altres demandes són de tipus sociocultural, centrades en la inclusió de les diversitats i el seu reconeixement que, segons s'assenyala, requereixen polítiques i línies d'acció específiques, bé adreçades al conjunt de la comunitat universitària, bé adreçades vers algun grup específic (alumnat, PDI i PAS).

Abordem a continuació la situació i percepció dels diferents grups d'estudiants objecte d'estudi.

Pel que fa a les dificultats de l'alumnat afrodescendent, aquestes tenen a veure amb la seua visibilitat pels trets fenotípics i culturals (per exemple, el color de la pell, els noms i cognoms, etc.), més que amb la qüestió de classe o econòmica. Tot i que valoren bé en termes generals el tracte dels companys i companyes i de la institució

en general, troben a faltar una major visibilitat del col·lectiu en llocs de responsabilitat, és a dir, trobar referents afrodescendents en llocs de representació, de la mateixa manera que també ho demanen els grups LGTB. També hi ha una demanda d'incloure referents científics en les assignatures, de tal manera que la mirada de les assignatures, allà on siga possible, siga menys eurocèntrica. També incorporen una demanda d'ajuda al nou estudiantat afrodescendent per vèncer les temors que poden generar-se a l'hora d'incorporar-se a graus o facultats on, *a priori*, la presència d'afrodescendents és escassa o nul·la. De la mateixa manera, esta necessitat d'empoderament és palesa a l'hora de dur a terme les pràctiques externes, donat que hem constatat que algunes persones poden trobar-se indefenses davant la perspectiva de trobar situacions adverses.

A diferència de la resta de grups analitzats, les dificultats i entrebancs de la vida universitària de l'alumnat d'ètnia gitana es focalitzen en els escassos recursos econòmics familiars, la mancança de referents propers i la necessitat de simultaniejar estudis i treball. Això centra les seues preocupacions. Tanmateix, segons l'opinió de l'alumnat en general i dels membres del PAS, el problema seria cultural: la cultura gitana i l'ensenyament. Aquestes dues visions ens mostren la distància social entre uns i altres (tot i que comparteixen aula). Junt amb les dificultats econòmiques, els estudiants gitanos i gitanes assenyalen un segon bloc de dificultats relacionat amb la seua *gitaneïtat*. Si bé valoren l'ambient universitari com prou inclusiu, tots relaten comentaris de sorpresa pel fet de ser universitari i gitano o gitana, o de forma més minoritària, comentaris obertament xenòfobs quan es pressuposa o s'atribueix als gitanos —com a bloc—problemes socials i/o conductes delictives. D'acord amb els nostres entrevistats i entrevistades, consideren que la situació i cultura del poble gitano està absent, «és invisible, no existeix», en les diverses dimensions de la vida universitària i que això hauria de modificar-se (en l'àmbit curricular, d'activitats i simbòlic, com la celebració del Dia del Poble Gitano).

Les alumnes que porten hijab conciten els diversos estereotips sobre la dona musulmana i l'islam en general. Són molt conscients de la consideració social negativa envers el col·lectiu musulmà que

també, diuen, té el seu reflex en la comunitat universitària. Tanmateix, les nostres entrevistades valoren l'ambient universitari com més inclusiu i positiu que altres àmbits socials, particularment en comparació amb les dificultats que esperen trobar en el món laboral. A pesar d'aquesta valoració general positiva de la Universitat, un espai acollidor i més neutre respecte a portar hijab, es fan comentaris i pràctiques, sovint poc conscients, on influeixen els estereotips negatius associats a les dones musulmanes. Una experiència compartida la defineixen com «D'on dius que eres?», la incredulitat del seu interlocutor o interlocutora quan afirmen que són de València o s'expressen en valencià. Semblaria que portar l'hijab és poc compatible, inclús en l'ambient universitari, amb ser del País Valencià, parlar valencià i, en definitiva, ser una dona més *d'ací*. De forma molt més minoritària, hi ha hagut comentaris clarament xenòfobs i menyspreatius (des de la identificació *musulma* i *gihadista*, fins a la desqualificació pública del Ramadà com a pràctica negativa).

L'estudiantat LGTB considera la Universitat de València, de forma generalitzada, una institució oberta, plural i acollidora de la diversitat afectivosexual i de gènere, destacant que aquest clima amigable de tolerància, valoració de la diversitat i compromís social amb la defensa dels drets LGTB és més clar i ferm que en la societat en general. Així mateix, la situació als tres campus dista molt de ser homogènia, de la mateixa manera que és plural entre les facultats que componen cada campus, amb un clar desequilibri entre campus i titulacions percebuts com més segurs i respectuosos amb la diversitat i respecte als drets LGTB (com els campus dels Tarongers i Blasco Ibáñez). En aquest sentit, el campus de Burjassot seria el que presenta menys visibilitat de sexualitats i gèneres no normatius. Aquesta situació, no ho oblidem, està travessada per la epistemologia positivista, que considera l'espai acadèmic falsament asèptic i neutral respecte de les situacions socials, d'identitat i expressió de gènere i afectives de l'alumnat i, per tant, aquestes barreres invisibles afecten més unes disciplines que unes altres respecte les persones que no adopten els estàndards de «normalitat». Malgrat aquest ambient positiu, la persistència de discriminacions més o menys visibles i de problemàtiques emergents ha motivat el naixement i creixement de

l'associacionisme estudiantil específic, que compta amb el suport institucional. Aquest moviment associatiu ha establert xarxes d'ajuda mútua, de socialització, de defensa de drets i d'atenció a la diversitat amb la finalitat, per una part, de generar entorns segurs, de reconeixement i de llibertat per al mateix estudiantat i, per una altra, de sensibilitzar a tota la comunitat universitària sobre la pluralitat de realitats i en defensa dels drets LGTB. És important no oblidar que aquest col·lectiu presenta, a més a més, una gran heterogeneïtat, sent l'alumnat trans el que s'enfronta a més entrebancs, tant en la vida universitària com en els seus itineraris formatius a causa de les barreres administratives, de desconeixement i desinformació generalitzada de la comunitat universitària respecte de la seua realitat plural. Aquests entrebancs, en definitiva, acaben dificultant la seua inclusió universitària en peu d'igualtat. En les entrevistes grupals i individuals un dels debats recurrents fa referència a la necessitat de repensar els espais i la pertinença d'introduir, de forma gradual, lavabos i vestidors mixtos per a totes les identitats i expressions de gènere als espais físics de la Universitat. També destaquen, entre les barreres simbòliques encara presents, la necessitat de tenir referents entre el professorat i càrrecs acadèmics en l'àmbit universitari, així com la importància d'incloure el valor de la diversitat sexe-gènèrica en la docència, molt minoritària en l'actualitat. I, finalment, la rellevant tasca que ha de desplegar la Universitat per a desenvolupar activitats de sensibilització, comunicació i formació específica per a tot el conjunt de la comunitat universitària des de la perspectiva de la diversitat sexual i de gènere.

La Universitat de València es configura com un escenari molt heterogeni pel que fa als seus espais i a les imatges que hi són presents, degut a la seua distribució territorial a tres campus ben diferenciats a nivell físic i disciplinar: Blasco Ibáñez, Burjassot i Tarongers. Fins i tot, s'ha observat que a l'interior dels campus, entre facultats, hi ha grans diferències pel que fa a la cartelleria referent a grups etnoculturals o LGTB. Contràriament a la percepció de l'estudiantat en els grups de discussió, el nombre de cartells referents a col·lectius etnoculturals és molt superior al nombre de cartells referents a col·lectius LGTB. Però cal dir que en l'imaginari col·lec-

tiu de l'estudiantat en general té més visibilitat el col·lectiu LGTB i les seues imatges, i aquest fet es deu, entre altres coses, a l'ús d'una simbologia reconeguda per la comunitat universitària i als missatges reivindicatius, temàtics o reflexius sobre la realitat de la desigualtat per raó d'identitat o expressió de gènere. En canvi, en el cas de les imatges referides a la diversitat etnocultural una gran part d'aquestes són imatges que passen desapercibudes perquè formen part de gràfiques de màrqueting promocional purament estético-decoratives sense missatges de contingut reivindicatiu, reflexiu o temàtic.

Tanquem aquest document amb una sèrie de propostes per avançar vers una Universitat més inclusiva, cohesionada i acollidora de les diversitats. Aquestes propostes es basen en proposicions i idees aparegudes en les nostres entrevistes i grups de discussió que contrastem amb mesures i iniciatives adoptades per altres universitats espanyoles i que, en la nostra opinió, s'adeqüen millor a la situació a la Universitat que hem descrit. Aquestes propostes són:

1. Campanyes i accions de comunicació i sensibilització en les diversitats, adreçades al conjunt de la comunitat universitària, amb un doble sentit. Primer, visibilitzar i donar a conèixer les diversitats que ja conformen la societat valenciana i la comunitat universitària des de la perspectiva etnocultural i afectivosexual i de gènere, així com fomentar actituds positives enfront de la pluralitat de realitats. I segon, afirmar algunes idees-força, com que la diversitat és un patrimoni comú i una responsabilitat compartida de tota la comunitat, no sols del «afectats i afectades». Tots i totes estem interessats en una Universitat cohesionada i en una vida universitària més inclusiva i de més qualitat democràtica i compromesa amb la lluita contra les desigualtats.
2. Respecte a la imatge pública de la Universitat de València caldria posar en valor la diversitat, la defensa dels drets humans i de la pluralitat de realitats presents en la comunitat universitària i, per tant, vetllar perquè en aquesta imatge pública tinguen cabuda les diversitats etnoculturals, afectivosexuals i de gènere.

3. Elaboració d'una guia per a incorporar la perspectiva LGTB i, una altra, diferent, per a incorporar la perspectiva etnocultural en la vida universitària. Un material senzill, escrit i audiovisual, que explique conceptes bàsics, aborde el racisme, la xenofòbia i/o la LGTBfòbia, quines són les seues conseqüències, quines són les manifestacions més freqüents en la vida universitària (aquest informe n'assenyala diverses) i un breu recull d'estereotips socials negatius i com girar-los.
4. Avançar a donar una imatge més diversa i plural de cara a l'alumnat i, en particular, a l'alumnat de nova entrada, mitjançant diverses mesures com son: introduir l'aspecte, el valor i la perspectiva de la diversitat en el programa *Conèixer* del SEDI i en les sessions de benvinguda. Igualment, introduir aquesta qüestió en les assignatures d'Introducció al grau o semblants, que aborden i presenten la vida i la comunitat universitària, explicitant el seu caràcter plural i heterogeni, les diversitats que la conformen i els valors que han de presidir el seu tractament i la vida quotidiana.
5. Mesures de formació i capacitació específica del professorat i del PAS des de la perspectiva de les diversitats etnoculturals i LGTB, la seua rellevància, i com abordar-les a l'aula (formació específica en temàtiques i en metodologies docents) i en altres espais universitaris.
6. Analitzar la incorporació de les perspectives LGTB i etnocultural, així com de determinades temàtiques en graus i assignatures específiques que, per la seua temàtica i/o altres raons, així ho aconsellen en termes de reflectir millor una realitat social diversa, estar relacionats amb els continguts d'aquestes matèries i ampliar i enriquir la perspectiva d'anàlisi.
7. Promoure i visibilitzar els estudis sobre les diversitats afectivosexual i de gènere i etnoculturals, incorporant la perspectiva de la interseccionalitat als graus, màsters, doctorats, cursos especialitzats i cursos d'estiu per abordar les desigualtats i la diversitat ètnica, racial, de sexe i gènere, sexualitat, classe social, edat, procedència, diversitat funcional, etcètera.

8. Respecte de les assignatures de pràctiques externes curriculars sembla convenient revisar el conveni general de pràctiques i explicitar, si cal, el respecte i el tracte adequat a les diversitats afectivosexual i de gènere i als diferents grups etnoculturals, així com adoptar accions per a sensibilitzar els tutors i tutores, tant professionals a les entitats com a la Universitat, davant possibles situacions problemàtiques i com abordar-les.
9. Una constant en els incidents discriminatoris patits és que no es varen formular queixes per desconfiança de la seua utilitat o per no saber com fer-ho. Estudiar la viabilitat d'un punt d'acompanyament i denúncia, publicitat com a tal, amb respecte estricta de les dades personals, que oferisca atenció i assessorament en cas de comentaris, pràctiques discriminatòries i identificació de materials acadèmics que vulneren els drets LGTB i de minories ètniques. Des d'aquest punt de denúncia caldria igualment la derivació i acompanyament a altres serveis, com la Sindicatura de Greuges.
10. L'acció institucional de la Universitat de València és percebuda de manera molt diferent en el cas de l'alumnat LGTB i de la resta de grups analitzats. Al mateix temps que es manté i consolida la presència normalitzada del col·lectiu LGTB en la vida universitària, caldria estudiar una presència més elevada de les diversitats etnoculturals que ja caracteritzen la societat valenciana i la comunitat universitària, mitjançant una major inclusió en la agenda d'actes institucionals, esdeveniments socials i pàgines web institucionals.
11. Visibilitzar i fomentar la presentació de TFG i TFM i la recerca en general, que incorporen, des d'una perspectiva transversal sobre les diversitats afectivosexual i de gènere i etnocultural, les temàtiques de diversitat i interculturalitat des d'una aproximació crítica per combatre l'estigmatització i la discriminació. Seria d'utilitat la creació d'un repositori de treballs sobre la temàtica, així com abordar les qüestions ètiques i polítiques sobre aquestes recerques.
12. Promoure l'adequació progressiva dels formularis administratius per a recollir la diversitat de realitats de la identitat i expressió de gènere de les categories no binàries.

13. Dissenyar i implantar una política de comunicació, difusió i distribució de les campanyes institucionals sobre la promoció de les diversitats a la Universitat en cadascun dels campus i de les facultats amb la finalitat de garantir que els diferents materials dissenyats per a sensibilitzar i conscienciar arriben a la totalitat de la comunitat universitària (estudiantat, PDI i PAS).

Aquesta investigació representa un primer pas vers un millor coneixement de la situació de les diversitats a la nostra Universitat. Un pas que, entenem, ha de completar-se amb altres. En aquest sentit, dos passos futurs ens semblen particularment rellevants. Per una part, conèixer la situació específica del PDI i del PAS, que validen o no la Diagnosi que ara disposem, així com les seues opinions respecte a les problemàtiques, rellevància i formes d'actuar. Per una altra part, que en parlar de diversitats etnoculturals hem hagut de prioritzar, de manera que en aquesta primera fase de la Diagnosi manquen dos col·lectius rellevants d'estudiants (origen llatinoamericà i europeu de l'est), el nombre dels quals va en augment i ho farà en el futur. Per aquests motius, aquests seran estudiats en una segona fase de la Diagnosi.

7. Bibliografia

- BOTIJA, Mercedes; José Javier NAVARRO; Elena MUT; Sergio CAPELLA: *Sinergias: comunidad gitana y Universidad. Congreso Internacional Multidisciplinar de Investigación Educativa*, Bilbao, Universidad de Deusto, 2007.
- CAVANAGH, Sheila L.: *Queering bathrooms. Gender, Sexuality and de Hygienic Imagination*, Toronto, University of Toronto Press, 2010.
- COLL-PLANAS, Gerard; Tania VERGE; Rodrigo PRIETO; Elena CABALLÉ: *Guia per a la incorporació de la diversitat sexual i de gènere a les universitats catalanes a partir de la Llei 11/2014*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2018.
- FERNÁNDEZ, Mercedes; Consuelo VALBUENA; Raquel CARO: *Evolución del racismo, la xenofobia y otras formas conexas de intolerancia en España. Informe-Encuesta 2015*, Madrid, Observatorio Español del Racismo y la Xenofobia (OBERAXE), 2016.
- GARCÍA-CANO, María (dir.); Mariana BUENESTADO; Pilar GUTIÉRREZ; Eva F. HINOJOSA; Azahara NARANJO: *Apuntes para la inclusión en la comunidad universitaria. LGTBI+: Diversidad afectivo-sexual e identidades de género*, Córdoba, Universidad de Córdoba, 2018.
- GENERELO, Jesús; José Ignacio PICHARDO: *Homofobia en el sistema educativo. Investigación pluridisciplinar sobre la percepción que los adolescentes escolarizados tienen sobre la homosexualidad, las situaciones de acoso que viven los estudiantes LGTB y las respuestas de la comunidad educativa ante el problema de la homofobia*, Madrid, COGAM y FELGT, 2005.
- HUERTA, Ricard: «La diversitat sexual en la formació de mestres: el cinema com a argument creatiu», *Temps d'Educació*, 46, 2014, pp. 231-246..
- HUERTA, Ricard: *Transeducar. Arte, docencia y derechos LGTB*, Barcelona/Madrid, Egales, 2016.
- Llei 8/2017, de 7 d'abril, de la Generalitat, integral de reconeixement del dret a la identitat i expressió de gènere a la Comunitat Valenciana, DOGV núm. 8019, de 11.04.2017. <https://www.dogv.gva.es/datos/2017/04/11/pdf/2017_3089.pdf>.

- Llei 23/2018, de 29 de novembre, de la Generalitat, d'igualtat de les persones LGTBI, DOGV núm. 8436, de 03.12.2018. <http://www.dogv.gva.es/portal/ficha_disposicion_pc.jsp?sig=010902/2018>.
- MARTÍN MUÑOZ, Gema; Ramón GROSFOGUEL (eds.): *La islamofobia a debate. La genealogía del miedo y la construcción de los discursos antiislámicos*, Madrid, Casa Árabe-IEAM, 2012.
- MESTRE, Ruth; Sela ANDREU: *Informe explicatiu que acompanya el protocol*, València, Universitat de València, 2019.
- MESTRE, Ruth; Sela ANDREU: *Protocol d'atenció a la identitat i a l'expressió de gènere de la universitat de València*, València, Universitat de València, 2019.
- MIJARES, Laura; Ángeles RAMÍREZ: «Mujeres, pañuelo e islamofobia en España: un estado de la cuestión», *Anales de Historia Contemporánea*, 24, 2008, pp. 121-135.
- Ministerio de Sanidad, Servicios Sociales e Igualdad. *Informe de seguimiento y evaluación intermedia de la Estrategia Nacional para la Inclusión Social de la Población Gitana, 2012-2020*, Madrid, Ministerio de Sanidad, Servicios Sociales e Igualdad, 2017.
- PICHARDO Galán, José Ignacio; Luis PUCHE CABEZAS: «Universidad y diversidad sexogenérica: barreras, innovaciones y retos de futuro», *Metahodos. Revista de ciencias sociales*, 7(1), 2019, pp. 10-26. <<http://dx.doi.org/10.17502/m.rcs.v7i1.287>>.
- PLATERO, Raquel Lucas: «Estrategias de afrontamiento frente al acoso escolar: una mirada sobre las chicas masculines», *LES Online*, 2(2), 2010, pp. 35-51.
- REBOLLO, Jenifer; Jesús GENERELO; Violeta ASSIEGO: *Informe de delitos de odio e incidentes discriminatorios al colectivo LGTBI*, Madrid, FELGTB, 2018.
- ROCU, Patricia (coord.); Esther ORTEGA (Mayoko); Fernando A BARBOSA; María José CAMACHO-MIÑANO; Rosaura NAVAJAS: *Guía estrategias para incorporar la perspectiva ética en la Universidad. Las historias cuentan, cuéntanos la tuya: la voz del alumnado universitario afrodescendiente*, Madrid, Universidad Complutense de Madrid. Unidad de Diversidad, 2019.
- YAAJ: *Universidades libres de violencia de género y discriminación sexual o identidad de género*, Ciutat de Mèxic, Comisión Nacional de Derechos Humanos, 2018.

8. Annex metodològic¹

TAULA 1
Entrevistes individuals realitzades

	Entrevistat/da	Dimensió, àmbit	Núm.	Nacionalitat d'origen	Sexe	Gènere
EI 1	Informant (estudiant trans)	Col·lectiu LGTB	1	Espanyol	H	Masculí
EI 2	Estudiant de doctorat i membre de LAMBDA	Col·lectiu LGTB	1	Espanyol	*	Masculí
EI 3	Membre de LAMBDA	Col·lectiu LGTB	1	Espanyola	D	Femení
EI 4	Professor (UVEG)	Col·lectiu LGTB	1	Espanyol	H	Masculí
EI 5	Estudiant i membre de l'associació Polymorfia	Col·lectiu LGTB	1	Espanyol	H	Masculí
EI 6	Estudiant del campus de Burjassot	Col·lectiu LGTB	1	Espanyol	H	Masculí
EI 7	Estudiant del campus de Blasco Ibáñez	Col·lectiu LGTB	1	Espanyola	D	Femení
EI 8	Estudianta	Estudiantes amb hijab	1	Espanyola	M	Femení
EI 9	Responsable d'una entitat	Associació gitana	1	Espanyola	M	Femení

* Prefereix identificar-se només amb el gènere.

¹ Tot i que les persones participants podrien haver-se identificat amb un sistema no binari de sexe i gènere respecte a les identitats i expressions de gènere, la majoria s'ha identificat amb el sistema binari de categories estanques. És a dir, pràcticament totes les persones, menys una, ha triat les categories clàssiques.

TAULA 2
Entrevistes grupals realitzades

	Participants	Àmbit	Núm.	Nacionalitat d'origen	Sexe	Gènere
EG 1	Estudiants/es	Estudiantat universitari gitano	5	Espanyola	3D/2H	2 Masculí/ 3 Femení
EG2	Estudiants/es	Estudiantes universitàries amb <i>hijab</i>	2	Espanyola	2D	2 Femení
EG3	Estudiants/es	Estudiantat universitari LGTB	5	Espanyola	-	5 Masculí
EG4	Estudiants/es	Estudiantat universitari LGTB	3	Espanyola	2H/1D	2 Masculí/ 1 Femení
EG5	PAS	PAS de la Universitat de València	11	Espanyola	6H/5M	6 Masculí/ 5 Femení
EG6	PDI	PDI de la Universitat de València	6	Espanyola	2H/4M	2 Masculí/ 4 Femení
EG7	Estudiants/es	Estudiantat universitari afrodescendent	3	Espanyola	2D/1H	2 Femení/ 1 Masculí

TAULA 3
Grups de discussió realitzats

	Participants	Àmbit	Núm.	Nacionalitat d'origen	Sexe	Gènere
GDB	Estudiants/es	Estudiantat universitari	8	Espanyola	4D/4H	4 Femení/ 4 Masculí
GDBI	Estudiants/es	Estudiantat universitari	8	Espanyola	4D/4H	4 Femení/ 4 Masculí
GDT	Estudiants/es	Estudiantat universitari	7	Espanyola	4D/3H	4 Femení/ 3 Masculí

* Les sigles fan referència al campus on s'ha realitzat cada grup de discussió. GDB: Burjassot; GDBI: Blasco Ibañez; GDT: Tarongers.

9. Annex de l'observació sistemàtica

TAULA 4

Distribució percentual dels cartells i butlletins referits a la diversitat etnocultural per campus

	CARTELS		FULLET/ BUTLLETÍ	TOTAL	
	DIRECTA	INDIRECTA		Absolut	%
CAMPUS DE BLASCO IBÁÑEZ	21	49	5	75	37,88
CAMPUS DE BURJASSOT	16	32	6	54	27,27
CAMPUS DELS TARONGERS	31	34	4	69	34,85
<i>TOTAL</i>	<i>68</i>	<i>115</i>	<i>15</i>	<i>198</i>	<i>100,00</i>

Font: elaboració pròpia.

TAULA 5
Distribució percentual dels cartells amb referència directa i indirecta amb la diversitat etnocultural

	CARTELLS			
	DIRECTA		INDIRECTA	
	Absolut	%	Absolut	%
CAMPUS DE BLASCO IBÁÑEZ	21	30	49	70
CAMPUS DE BURJASSOT	16	33,33	32	66,67
CAMPUS DELS TARONGERS	31	47,69	34	52,31
<i>Tòtal</i>	<i>68</i>	<i>37,16</i>	<i>115</i>	<i>62,84</i>

Font: elaboració pròpia.

TAULA 6

Registre de cartells de diversitat etnocultural directa i indirecta per facultat i campus

		CARTELLS		BUTLLETÍ	TOTAL
		DIRECTE	INDIRECTE		
CAMPUS DE BLASCO IBÁÑEZ	Activitat Física i Esport, i Fisioteràpia	0	6	0	6
	Filologia	9	17	2	28
	Filosofia	5	11	1	17
	Geografia i Història	2	4	0	6
	Infermeria i Podologia	1	2	1	4
	Medicina i Odontologia	1	3	1	5
	Psicologia	3	6	0	9
CAMPUS DE BURJASSOT	Biologia	10	8	1	19
	Escola Tècnica Superior d'Enginyeria	2	3	0	5
	Farmàcia	2	7	1	10
	Física	2	5	2	9
	Matemàtiques	0	5	2	7
	Química	0	4	0	4
CAMPUS DELS TARONGERS	Ciències Socials	14	13	1	28
	Dret	5	5	1	11
	Economia	2	7	1	10
	Magisteri	10	9	1	20
<i>Total</i>		<i>68</i>	<i>115</i>	<i>15</i>	<i>198</i>

Font: elaboració pròpia.

TAULA 7

Distribució percentual dels cartells i butlletins referits a diversitat LGTB per campus

CARTELLS				
	INSTITUCIONALS	NO INSTITUCIONALS	TOTAL	%
CAMPUS DE BLASCO IBÁÑEZ	29	4	33	64,71
CAMPUS DE BURJASSOT	8	2	10	19,61
CAMPUS DELS TARONGERS	8	0	8	15,69
TOTAL	45	6	51	100,00

Font: elaboració pròpia.

TAULA 8

Distribució percentual dels cartells i butlletins referits a diversitat LGTB segons siguin institucionals o no institucionals

CARTELLS				
	INSTITUCIONALS		NO INSTITUCIONALS	
	Absolut	%	Absolut	%
TOTAL	45	88,24	6	11,76

Font: elaboració pròpia.

TAULA 9
Registre de cartells de diversitat LGTB institucional i no
institucionals per facultat i campus

		CARTELLS		TOTAL	
		INSTITUCIONALS	NO INSTITUCIONALS	Absolut	%
CAMPUS DE BLASCO IBÁÑEZ	Activitat Física i Esport, i Fisioteràpia	4	0	4	7,84
	Filologia	8	0	8	15,69
	Filosofia	7	0	7	13,73
	Geografia i Història	5	1	6	11,76
	Infermeria i Podologia	0	1	1	1,96
	Medicina i Odontologia	3	0	3	5,88
	Psicologia	2	2	4	7,84
CAMPUS DE BURJASSOT	Biologia	1	0	1	1,96
	Escola Tècnica Superior d'Enginyeria	0	0	0	0,00
	Farmàcia	0	0	0	0,00
	Física	0	0	0	0,00
	Matemàtiques	0	2	2	3,92
	Química	7	0	7	13,73
CAMPUS DELS TARONGERS	Ciències Socials	6	0	6	11,76
	Dret	2	0	2	3,92
	Economia	0	0	0	0,00
	Magisteri	0	0	0	0,00
<i>Total</i>		45	6	51	100,00

Font: elaboració pròpia.

Canviar les inèrcies i dinàmiques de treball en una Universitat de més de 520 anys d'antiguitat no és gens fàcil. Arran l'aprovació el 2019 del *Protocol d'atenció a la identitat i a l'expressió de gènere de la Universitat*, i mirant de preparar el camí cap a l'elaboració del I Pla de Diversitats, es va encarregar a l'equip d'investigació MIDICO la realització d'un estudi-diagnòstic en matèria de diversitat LGTBI i etnocultural entre l'estudiantat de la Universitat, en el qual s'aborden les realitats de l'alumnat LGTB, gitano, afrodescendent i alumnes amb hijab. Amb aquesta investigació iniciem un camí envers la justícia social, en què la Universitat de València es converteix en exemple davant la ciutadania, les administracions públiques i el teixit empresarial i associatiu, amb la finalitat que el nostre estudiantat transite per una universitat més democràtica i respectuosa i que, com a futurs i futures professionals, puguen portar aquest esperit allà on vaguen.

